

MAGYARORSZÁG ÉS AZ ENTENTE-HATALMAK

1848-49-BEN

ÍRTA

Dr. PETHŐ SÁNDOR

MAGYARORSZÁG TERÜLETI ÉPSÉGÉNEK VÉDELMI LIGÁJA
BUDAPEST, 1919.

Kertész József könyvnyomdája Budapest, V., Nádor-utca 28.

ELŐSZÓ.

E tanulmány célja annak a bizonyítása, hogy a magyar nemzetnek szabadságharca az osztrák-német uralom ellen 1848-49-ben, illetve a magyar demokráciának küzdelme a szent szövetségben intézményesült nemzetközi abszolutizmus ellen, a nyugati népek hatalmas és életerős demokráciáiban keresett szövetséget, fedezéket, anyagi és erkölcsi támogatást – melyet azonban nem talált meg. A magyar demokrácia nagyszerű és tragikus erőfeszítése nem ébresztett visszhangot a mostani entente államok többségében s részvétlenül nézték a magyar nép hősiességét az orosz cár s az osztrák császár roppant seregeinek szorongatásában. 1849-ben a magyar nemzet saját erejéből vívta ki függetlenségét s érvényesítette önrendelkező jogát az osztrák zsarnokság ellen, ámde a nyugati nagy demokráciák még elismerésüket is megtagadták a fiatal magyar köztársaságtól s nem volt egyetlen szavuk sem az orosz intervenció ellen. A franciák, az angolok és a 48-i német demokraták vagy nem tudtak vagy nem akartak közreműködni vagy akár erkölcsi súlyukat is latbavetni a magyarság érdekében, amely a haladásnak és a szabadságnak kelet-európai championja volt s amelynek a régi osztrák monarchia határain belül és kívül barátja volt minden eszményi céltől áthatott tényező. 1849-ben arra ítélte Europa a fiatal magyar államot, hogy nem dicstelen harcban elvégezzen a nemzetközi reakció hadseregeivel szemben. 1859. és 1866-ban pedig, bár a nyugati népek saját céljaik érdekében igónybevetők a magyar emigrációnak támogatását s ezzel hatalmas nyomást tudtak gyakorolni a bécsi kormányra, a döntő pillanatban III. Napoleon és II. Viktor Emánuel csakúgy cserben hagyták a magyar népet, mint ahogy nem mozdult kar a magyar érdekek védelmére 1849-ben sem. Ily módon a magyar államférfiak nem cselekedhettek másként, minthogy megalkudva a viszonyokkal, kiegyeztek a német-osztrák rendszerrel és súlyos áldozatokkal belenyugodtak abba a csonka államiságba, amelyet a 67.-i kiegyezés biztosított. Tanulmányunk során utalni fogunk

arra is, hogy azok a fajok és népek, amelyek ma az entente oltalma alatt állanak s amelyeknek a magyar államot megbontó törekvéseit e hatalmak kormányai hathatósan támogatják, akkor (1848-49.) a magyar demokrácia ellen s a reakció szolgálatában léptek sorompóba. A csehek, a románok és a szerbek készséges jobbágysai voltak az osztrák-német önkényes uralomnak, amelynek védelmében ontották vérüket a magyarság elnyomására s a nyugati demokráciák fenkölt ideológiájának elfojtására. Csak akkor kezdtek kiábrándulni a német-osztrák rendszerből, mikor a márciusi octroy, még inkább a világosi fegyverletétel után beköszöntő németesítő kormányzat az elnyomás testvéri közösségében egyesített magyart, román, szerbet stb.

E tanulmánynak publicisztikai célzatossága a történeti tények objectiv összefüggéséből és természetes beállításából ered. Sem a magunk lelkiismeretén, sem történeti igazságon nem kellett erőszakot elkövetnünk azért, hogy a magyarság igazának és érdekeinek e szerény apológiájával előállhassunk.

Budapest, 1918 október hó.

I.

A magyar kormány külföldi kapcsolatot keres. Ennek nehézségei. Az osztrákok diplomáciai bloquadeja. A magyar diplomaták helyzete.

Mihelyt a Batthyány-kormány hivatalba lépett, az első dolgai közé tartozott, hogy a független magyar államot politikai elismeretése és biztosítása céljából az érdekek közösségének huzalján, bekapcsolja a világ szabad nemzeteinek közösségébe. Nyilvánvaló, hogy nem elégedhetett meg az új magyar kormánynak olyatén diplomáciai képviseltetésével, aminőt az európai udvaroknál akkreditált osztrák diplomaták nyújthattak, akik épp oly kevésbé voltak hajlandók tudomást venni a magyar minisztériumról, mint a császári hadsereg tisztjei és tábornokai s akik a márciusi napok illetve, Metternich bukása után is egyedül Picquelmont osztrák külügyminiszter utasításait követték. Igaz, hogy a bécsi kabinet mellett a király oldalánál egy magyar miniszternek kellett őrködni a magyar érdekek fölött. A tisztes diplomáciai múltra visszatekintő Esterházy herceg azonban – egyébként Friedjung jellemzése szerint¹ „mehr österreichisch als ungarisch gesinnt” – nem nagyon zavarta tanácsaival vagy ellenőrzésével Metternich utódjának működését. A magyar ókonzervatívoknak ez a rokonszenves, tekintélyes, de teljességgel jelentéktelen mohikánja az új rendszer alatt megelégedett annak a keskeny méretek közé szorított hatáskörnek lelkiismeretes betöltésével, amelyet számára az új törvény és az elnökminiszter utasításai előírtak. Március végén Széchenyi rábeszélésére hagyta el a magánéletet s a legönérzetesebb magyar tory helyet foglalt a nemzeti reform-kormányban, mert azt hitte, hogy politikai elveinél, tekintélyénél és udvari összekötetéseinél fogva közvetítő lehet a nemzet és a király között. Egészen szeptemberig (1848.) igyekezett tompítani és egyengetni az ellentéteket. Elkísérte az udvart Innsbruckba s megint követte Bécsbe is. Hűségesen tájékoztatta minisztértársait az ausztriai fordulatok fejlődéséről

mint ahogy továbbította Batthyány jegyzékeit és üzeneteit az udvarhoz és a bécsi kabinethez. Mikor aztán a hírhedt Doblhoff-Wessenberg-féle államirat megjelent s a kiegyezés minden reménye szétfoszlott, Esterházy, kinek nem egy dolog kedve ellen volt odahaza is, lemondott állásáról.²

Esterházy tehát néhány hónapos minisztersége alatt nem igen háborgatta az osztrák külügyminisztérium köreit, minthogy tételes alkotmányos jog nem is követelte tőle. A magyar kormány érezve saját külügyi érdekei képviseletének mellőzhetetlen szükségét, csakhamar rájött, hogy a törvényes intézmény hézagát önmagának kell betömnie és érdekei külső képviseletéről gondoskodnia. Ez a belátás szülte azt az elhatározást, hogy a frankfurti német parlamenthez, illetve János főherceg birodalmi helytartóhoz követeket küldjenek Szalay László és ifjú Pázmándy Dénes személyében. Az önálló diplomáciai szervek megteremtése annál szükségesebbnek és halaszthatatlanabbnak látszott, mert a perifériákon már hatalmas lángnyelvek nyaldosták köröskörül a magyar államnak imént restaurált épületét. A veszedelem nagy volt, mikor a német szövetség gondolata Kossuthnak és Batthyáynak fejében megfogamzott, s még nagyobbá, szinte elolthatatlanná vált, mikor a szerb lázadás és a horvát ellenforradalom az udvari támogatás és a szláv szolidaritás védjegye alatt ostromolta a 48-as reformművet és a magyarság történeti életét. A veszedelem intuálása serkentette azután az önvédelmi harc vezérét, Kossuthot arra, hogy az első lépés után metegye a másodikat, harmadikat és a továbbiakat, hogy megszőjje azt a diplomáciai hálózatot, amely a magyar kérdést összefonta az európai helyzet függő problémáival. így született meg sorjában Teleki László gróf, Pulszky Ferenc, Splényi báró, Andrássy Gyula gróf stb. küldetése avval a cél gondolattal, hogy európai, sőt világkérdéssé tegyék a magyar ügyet oly összefüggések és érdekek expozíciójával, amelyek a magyar függetlenségi törekvések számára diplomáciai akusztikát biztosítanak.

A magyar követek és ágensek arra a jóformán lebirhatatlan feladatra vállalkoztak, hogy áttörjék azt a diplomáciai zárlatot amire az osztrák kabinet, Európa megfélemezése és a helyi önkormányzaton zsibbadó magyar könnyelműség ítélte a szabadságharcot. Csüggesztő előítéletek, képtelen tájékoztatások iradatlanján és a bécsi politika által emelt torlaszokon át kellett ösvényt vágni, hogy a magyar kérdést az osztrák belügy szakadékaiból európai magaslatra emeljék. II. Rákóczi Ferenc óta

magyar diplomaták nem figuráltak a világban. A Rákóczi-emigráció tragikus erőfeszítései óta a magyar önállóság problémája a feledés és a közöny betegágyán sorvadott. A *pragmatica sanctio* után Magyarország megszűnt szerződéseket kötni európai hatalmakkal s a következő nemzedékek egész politikai bölcsességét kimerítette az az erőlködés, hogy a büszke császári sas szárnya alatt biztosítsák annak a helyi, prespektívátlan, sivár tengődésnek lehetőségét, a tormaiba esett féregnek életmódját, amelyet a politikai magyar nemzet elfogadott kiváltságai fentartásainak szociális és gazdasági előnyei fejében. A magyar horizontot elrekesztő kínai falak idők múltán egyre magasabbak és áthatolhatatlanabbak lettek. A helyzet annál kétségbeesettebb volt, mert az 1711 után jövő ivadékok nem is érezték földhöz tapadt, kisdud, alacsony létüknek erkölcsi és politikai lethargiáját. A magyar név lassankint az enyészet anyakönyvébe került, együtt az írekkel, a lengyelekkel, a kaukázusiakkal. A ránk boruló tekete éjszaka, melybe európai érdeklődés többre nem gyűjtött világosságot, lassankint elnyelte a magyar önmagáértvalóságnak azt az imbolygó lidércfönyt, amely még a láthatár szélén bizonytalankodott a sülyedő nemzedékek posványai fölött, az önálló erdélyi fejedelemség és az utolsó Rákóczi-kor emlékeinek reflexe gyanánt.

A kérdés, amely Kossuthók előtt adva volt: sikerül-e keresztültörni Ausztriának diplomáciai blokkade-ját? Sikerül-e oly jelentőséget szerezni a magyar érdekeknek és céloknak, hogy az önálló magyar állam elismertetést és polgárjogot követelhessen magának az európai nemzetek areopagoszában? Utóbb, mikor az önvédelmi harc április 14. után forradalmi térre lépett, a kérdés odamódosult: meglehet-e győzni az európai kormányokat és népeket Ausztria élehetlenségéről, az osztrák állami gondolat anachronizmusáról és reménytelenségéről s helyébe elfogadtatni azt a megoldást, amely a független Magyarország megvalósításában és az európai viszonyokkal való összekapcsolásában kínálkozik? Annak a politikai mozdító erőnek, amely el volt szánva megbirkózni *im Rat und Felde* az osztrák rendszerrel, az volt egyik legnagyobb lendülete, hogy először az állandó érdekek kölcsönösségének, azután a forradalmi elemek szolidaritásának emeltyűivel miként próbálja a szabadságharc számára megépíteni azt a hátvédet, azt a politikai és erkölcsi bástyát, amely neki nemzetközi protekciót biztosít?

A magyar diplomatákat nem fogadta sem a rokonszeny

túlságos lelkendezése, de a legtöbb helyen nem találkoztak az ellenségeskedés fagyasztó hangulatával sem. Inkább az érdeklődés pillanatnyi gerjedelme köszöntötte Parisban és Londonban a *pays barbare* küldötteit, ami különös egyvelege volt az Ausztria iránt szunnyadó szekuláris ellenérzésnek, a szabadság harcosai iránt előlegezett szimpátiának, a magyar név exotikus zengzetének s azon rágalmak szikkadt üledékének, amelyek a magyarság körül terjengtek a nemzetiségi kérdésben. Ez a megállapítás természetesen a népek érzésére vonatkozik, mert a kormányok, azok kivételével, amelyek vagy maguk is forradalmi alapon állottak vagy amelyeket érdekeik osztrák-ellenes állásfoglalásra utaltak, nem igen állottak szóba velük. A magyar követek és ügynökök Szizifusz munkáját végezték még azoknál a kabineteknél is, amelyek a közvéleményre való tekintet miatt különben sem lehettek mereven intranzigensek a magyar ügyei szemben. Az impulzív és önérzetes Teleki László küldetésének egy fél éve után keservesen feljajdult helyzete miatt. „Iszonyú – írta 1849. jun. 21-én Pulszkynak Londonba – hogy mi nemcsak nem vagyunk elismerve, hanem eddigelé a szomszéd hatalmak irányában, mint látszik, Európa megegyezésével, az emberi és nemzeti jogokon kívül állunk”.³

Ily körülmények között a magyar ügy diplomáciai harcosai számára nem maradt más hátra, mint hivatalos elismertetésük szorgalmazása mellett megdolgozni és barátságos szellemben befolyásolni a közvéleményt első sorban a nyugati hatalmaknál, amelyeknek külpolitikai tájékozódása és kurzusa mégse szegezhette szembe magát teljesen a néphangulattal. Azokban az országokban pedig, amelyeknek politikája szigorúan a forradalmi demokrácia légkörében mozgott, mint a 48-49-es Magyarországé, vagy amelyek nyílt harcban állottak Ausztriával, legfőbb cél gyanánt az lebegett szemük előtt, hogy véd- és dacszövetségek felajánlása által viszontbiztosító talapzatra állítsák egymásnak politikai érdekeit.

II.

Olaszország az osztrák uralom alatt. A Risorgimento. Piémont« és a lombard forradalom. Splényi küldetése. Piemonte első vere-sége. A mazzinismus Rómában és Toscanában. Gioberti kormá-nya Torinóban. Monti küldetése Debrecenbe. Splényi szerepe Torinóban. Novara. Velence és Magyarország szövetsége.

Ama veszedelmek közt, amelyek Helfert szerint⁴ az 1848. válságokban Ausztriát (polonizmus, italianizmus, magyarizmus frankfurtizmus) és az osztrák rendszert szétmorzsolással fenye-gették, az olasz kérdés, illetve a lombard-velencei tartományok elszakadása idézett elő legsúlyosabb nemzetközi bonyodalmakat. Sokáig úgy látszott, mintha az olasz törekvések zsbongására a Metterraich-rendszernek üllepedő lávája valóban a halottak földjévé („terra dei morti”) dermesztette volna Itáliát, amelyet Bécsben csakugyan pusztá földrajzi fogalomnak tekintettek. Valamennyi osztrák kormányférfi közt egyedül Hartig gróf, akinek szinte második hazájává vált Olaszország helytartósko-dásának hosszú évei alatt, sejtette, hogy a látszólagos nyugalom ellenére a dolgok nem mennek rendben odalenn. Ámde ő is föltételezte, hogy lehet még segíteni idejében, ha kicserélik, fel-frissítik és megszaporítják azt a rendőri és közigazgatási appará-tust, amelynek korhadó oszlopai tartották a habsburgi uralmat a forradalmak e klasszikus szülőföldjén. Szintoly szükségesnek mondotta a megszálló csapatok létszámának emelését s gócpon-tokban való összevonását.⁵ Az osztrák uralom súlypontja a várnégyszögben, illetve Veronában volt, amelynek bástyái alól a császári-királyi zászlóaljok nem egyszer indultak el Lombardia meghódítására és a habsburgi dominiumok visszamentésére. Milano az osztrákok alatt lett Európának egyik legjelentékenyebb kereskedelmi városa. De sokat tett a császár Velencéért is, amelynek omladozó palazzói, restaurálásra szoruló templomai és műemlékei csak az uralkodók személyes gavallérsága és

műpártolása következtében tudott dacolni az idő vasfogával. Az osztrák bankóprés termékeit se igen ismerték Lombardiában, hol jóformán csak arany- és ezüstpénz volt forgalomban. Ausztria úgy bánt olasz alattvalóival, mint ahogy egy éltesebb úr szokta dédelgetni szeszélyes és ifjú kedvesét.

Venétóban, Lombardiában és Toscanában különösen az arisztokrácia és a köznép körében akadtak nagy számmal, akik őszintén ragaszkodtak a Habsburg-házhoz. Az a kíméletes és türelmes politika, amelyet II. Lipót Toscanában követett, a jozefin szociálpolitikának itten állhatatosan érvényesített rendszere, a jutalmak és kitüntetések Olaszországban is segítettek egy lojális réteg kiválogatódásában közreműködni, amely – mikor a nemzeti Risorgimento és az egységi aspirációk gyep-tüzei már végigkigyóztak az osztrák Olaszország egész területén – egy békés, dinasztikus irányú reformmozgalom határai közé akarta rögzíteni az olasz lelkek megmozdulását. De ugyan mire mehetett ez az elszigetelt, csak bizonyos lekötöztetett elemekre korlátozódó ellenmozgalom a nemzeti érzésnek, a guelfizmusnak és az egyesülési váagnak mindent elsodró áramlatával szemben?

Ez az atyáskodó despocia egyaránt gyűlölt és nevetséges volt kicsinyes szekatúráival, lélekzetfojtogató politikai rémuralmával, minden szabad rezzenésre és akarásra nehezítő perzekutori szellemével.” Silvio Pellico spielbergi szenvedéseinek megrázó irodalmi emlékei (*Le mie prigioni*) a kerek világ intellektuálisai körében viharos közvéleményt zúdítottak fel a lélekgyilkos ausztriai kormányzat ellen, Olaszországban pedig az őrjöngő fájdalom gyönyörével olvasták a latin szellem zománcával ékes feljajdulásokat, s a szivek megteltek a panasznak és a mélabúnak szinte érzéki szépségű tenorjával. Az osztrák rendőri uralom lelkiismeretlenségére és sötétségére jellemző a *deportati precipitati*-ak esete. 1848 októberében Kossuth Szegeden ötszáz olasz foglyot bocsátott szabadon, akik már 10-15 esztendeje ott raboskodtak. Mikor Deák mint igazságügyminis-ter kérdést tett Bach osztrák igazságügyminis-terhez, miért vannak az olasz társadalom legelőkelőbb osztályaihoz tartozó foglyok 15 év óta elzárva, Bach azt felelte, hogy a kormány iratai közt semmi nyoma annak, hogy az illetők a bíróság elé állítva vagy elítélve lettek volna s „letartóztatásuk javíthatatlan rendezavarást hajlamuk miatt történt.”⁶ „Leírhatatlan, tomboló öröm és sírás tört ki a szerencsétleneken, kik már a reményt is el-

vesztették”, mikor Kossuth szabaddá tette őket. Hány ilyen esetről tud még a Risorgimento története!

Az 1848. olasz forradalmat, miként nálunk, a nép irodalmi felébresztése előzte meg. Az ő reformkorszakuk szellemi rügyezése a katolikus romantika fatörzsén zsendült ki, mint a németé (Görresek, Novalis) s politikai hajtásaiban épp oly határozottan guelf jellemű volt, mint amily feltűnően ghibellin szellemtől és tradíciótól áthatott a német. Manzoni, a regényíró, Cantu a történész, Balbo (Speranze d'Italia), Tomasseo, főképp azonban Vincénzo Gioberti, egyébként Lammenais híve terelték egyenesen guelf irányba az olasz közvéleményt, amelynek történeti romantikája III. Sándor és II. Julius pápák emlékében az idegen uralom alól való felszabadítás nemzeti hőseit ünnepelte. Silvio Pellico mint hívó katolikus tért vissza a spielbergi börtönből. Gioberti pedig standard művében (*Del primato morale e civile degli Italiani*) kitűzte az olasz nemzeti szövetség konkrét célját a pápaság erkölcsi és politikai s a piemontci király katonai vezetésével. Mikor aztán IX. Pius személyében az olasz remények horgonyt vehettek, mikor a pápa Palmerston befolyása alatt saját államában Metternich tiltakozása ellenére némely reformokkal igazolni látszott a legvérmesebb olasz patrióták várakozását is; a rómaik mondása szerint: „*tutti capono sotto la cupola di San Pietro*”, azaz, az egész olasz nemzeti mozgalom a pápa tekintélye alá helyezkedett.⁷ IX. Pius neve egyszerre a népszerűség szédítő magasságaiba szállott nemcsak Itáliában, de az Alpokon túl is, s a szabadság barátai még Magyarország protestáns társadalmában is úgy emlegették, mint a szabadelvű eszméknek isteni ihlettől megszállott missionáriusát.⁸ A 'népszerű *Pio Nono*-va\ a nemzeti mozgalom sodrába belevetették magukat az eddig óvatoskodó semlegesek és tépelődők is. *Signori, possidenti, nobili, papalari* most egyszerre lelkes italianissimók lettek. A lombard városokban felújultak dicső emlékei annak a szövetségnek, amely III. Sándor pápa vezetése alatt Legnanónál leterítette a hohenzaufeni német hatalmat. Savója csillaga, hacsak nem akart elhomályosodni a tiara dicsőköre mellett, kénytelen-kelletlen rátért hivatása természetes törvényének útjára. Károly Albert elszakítva magát az osztrák uszálytól, szabadelvű alkotmányt adott országának s kész volt elvállalni „Itália kardijának szerepét az ausztriai uralom ellen. Milanóban felhangzott a jelszó: *il momento e venuto!*

Épp a bécsi forradalom kitörésének napján (márc. 13.) küldte el jegyzékét az osztrák kabinethez Palmerston, amelyben azt tanácsolta Metternichnek, hogy a párisi eseményekre, a piemontei nemzeti kormány alakulására (Cesare Balbo szabadelvű és unio-nista minisztériuma) és a magyar országgyűlés izgatottságára való tekintettel eressze meg egy kicsit Lombardiában a gyep-lőket s a katonaság szaporítása helyett komoly reformokkal engesztelje meg a tartományok közvéleményét, amely – mint a múlt év dohány-kravalljai is mutatták – el van telve gyű-lölettel és tulfűtve izgalommal az osztrák kormány ellen. Ám az angol lépés elkésett. A bécsi nagykövet már Metternich helyett Ficquelmont grófnak tudta csak kézbesíteni a jegyzé-ket⁹, Milánó pedig a *cinque giornate* (márc. 17-22.) alatt maga vette kezébe sorsát, kiűzván Radetzky csapatait a városból.

A milanói ideiglenes kormány a forradalmak örök szoli-daritásának nevében kopogtatott a magyar nemzet portáján is s egy felhívásban a Habsburgok elleni szövetségre buzdítja. „Frangite jugum et surgite”, így végződik a latin nyelvű szó-zat¹⁰, amely a leigázott s az imént felocsúdott népek szövetsé-gét hirdette a despoták ellen. Áprilisban a pápa kormányá-nak külügyminisztere, Mamiani Terenzio gróf, valamint a firenzei és torinói nemzeti kormányok komolyan foglalkoztak avval a tervvel, hogy külön követeket indítanak Pestre. Pareto pie-monti külügyminiszter, aki már akkor összeköttetésben állott Splényi báróval, Mamianival egyetértve, előkészületeket tett az olasz-magyar viszonyok diplomáciai rendezésére.¹¹ Monti Alessandro báró már ekkor ajánlkozik erre a fel-adatra, amire különösen alkalmassá tette az a széleskörű ismeretsége, amelyet hosszú osztrák katonatiszti szolgálatának éveit Magyarországán szerzett. Monti báró önkéntes fel-ajánlkozásának elfogadása azonban megghiúsult a piemontei ka-binetben meghasonlást előidéző nézeteltéréseken, legkivált Per-rone hadügyminiszter makacs ellenzésén, aki az osztrák udvar-ral való békés megegyezés szószólója volt s abban a hitben élt, hogy a londoni és párisi kormányok politikai közbenjárása által elérhetik céljukat: a lombard-velencei tartományoknak egyesíté-sét Piemontéval. Hogyne! Hiszen akkor már (április-június) maga az osztrák kabinet kérte és sürgette Anglia közvetítését az olasz ügyekben. Ausztria szorongatott helyzete, amit sokszo-rosan hatványozott a magyar kormány álláspontjának bizony-talansága épp az olasz háború folytatására kórt segély tekinte-

tében, – s mint Hartig gúnyosan mondta – „das Jammergeschrei der Wiener Handelswelt”: ama megalázkodásra kényszerítette Ficquelmont-t, illetve utódját, az öreg Wessenberg bárót, hogy egyik legeszesebb ügynökét, Hummelauert Londonba küldje és Palmerston döntése alá vigye az egész olasz komplexumot. Május 2.-án IX. Pius – Szent Péter hajója akkor még dagadó vitorlákkal röpült a nemzeti egység vizén – szintén felhívta a bécsi udvart, mondjon le Lombardiáról és Venetóról s „a nemmes német nemzet ismerje el nagylelkűen az olasz népet testvérének.”¹² A bécsi udvar annyi tétova és halogatás után, továbbá mert Radetzky katonai helyzete se javult lényegesen, Palmerston érélyes unszolására Hummelauer útján egy memorandumot nyújtott át a britt kormánynak, a melyben kijelentette kézségét Lombardia kiürítésére s megelégedett azzal a stratégiai határvonallal, amely az Etsen és a Minción húzódik végig.

Ponsonby, Anglia bécsi követe, június 12.-én arról értesítette kormányát, hogy Wessenberg rendkívüli követet küldött Parisba is – a francia nemzetgyűlés t. i. máj. 24.-én elismerte Olaszország függetlenségét – s az ideiglenes kormányt tudósította, hogy Ausztria hajlandó feltétel nélkül elismerni Lombardia önállóságát s még az este (jún. 12.) futár útján utasította Radetzkyt, hogy ezen az alapon kössön fegyverszünetet. A *Journal des Débats* annak a reményének adott ktféjezést, hogy Magyarország által inspirált Ausztria belátja: nincs és nem is lehet jövője Itáliában.¹³ Palmerston, aki egy angol protekció alatt alakítandó olasz közép-államot akart, amely a Piemontóval egyesülő Lombardiából állott volna s amelynek angol szempontból azt a szerepet szánták, hogy szétválassa Olaszországban a versengő francia és osztrák érdekszférákat, Velence részére nemzeti hadsereget és perszonális uniót követelt.¹⁴ Ilyenek voltak a piemontei kormány politikai kilátásai, amelyeknél nem kevésbé biztatóknak mutatkoztak a katonai műveletek eredményei sem.

Az 1848. tavaszi hadjáratra Carlo Alberto mintegy 70 ezernyi haderővel vonult fel Bava és Sonnaz tábornokok vezetése alatt. Ehhez csatlakoztak Pépe tábornok parancsnoksága alatt a festői egyenruházatu nápolyiak (15 ezer), 17 ezer római (köztük 1500 svájci), 6-7000 toscanai, 4000 modenai s ezenkívül meghatározhatatlan mennyiségben szabadcsapatok, guerrillák, *crociato-k* Durando tábornok vezetése alatt. Ezzel a tekin-

télyes s piemontei részében első osztályú haderővel szemben osztrák források szerint,¹⁵ a tábornagy mindenestre legfeljebb 80 ezer embert és 108 ágyút állíthatott szembe, miután a milánói forradalom következtében sűrűn ismétlődő átpartolások, szökések és véres veszteségek mintegy 20-000-rel csökkentették a császári hadsereget. Ha Radetzky egyelőre biztonságban érezte is magát a várnégyszögben, helyzete majdnem kétségbeejtőnek volt mondható, minthogy a népfelkelés elmetszette legrövidebb érintkezési vonalát a Hinterlandtól: Friault, S bármily népszerű volt is a hadseregben az öreg hadvezér személye, azért jó ideig nyugtalanította a szétmállás réme, azoknak a titokzatos erőknél működése, amelyek szétforgácsolták otthon a nagy osztrák ármádiát. A veszedelem a magyar csapattesteknél volt aggasztó, amelyek összes erejének mintegy harmadát tették, kivált pompás huszársága körében, amelyhez rejtélyes kezek által, de mégis eljutott a Hiób-pósta: veszélyben a haza! Schönhals tábornok és Alter Splényit, Telekit és Szarvadyt emiitik e bomlasztó agitációk szerzői gyanánt.¹⁰ Ezek azonban – sajnos – főként Perronne és az olasz miniszterek habozása miatt csak akkor öltöttek nagyobb méreteket, mikor a fegyelem megtörése és a tömeges dezertálás szervezése már hajótörést szenvedett Radetzky éberségén. Később, negyvenkilencben a magyarok percentje az olaszországi hadseregben tetemesen felszökött. Windischgrätz ugyanis az elfogott honvédeket beosztotta a császári hadseregbe s ezrével küldte Itáliába.¹⁷ Ekkor a deserteurök is megszorodtak s a piemontei kormány külön magyar légiót akart belőlük alkotni, ámde a második olasz hadjárat gyors katasztrófája elhárította Ausztria fejről Radetzky seregének szétbomlását. így körülbelül 2000 magyar katona Türr István hadnagy vezetése alatt bírt csak megszabadulni, akik közül később sokan, midőn az osztrák kormány kiszolgáltatásukat követelte Piemontétól, Franciaországon és Svájcön keresztül Németországba mentek s ott véreztek a német demokrácia utolsó, tragikus vonaglósaiban.

A piemontei vállalkozás kilátásai, minden körülményt számításba véve, jobbak voltak, mint kedvezők. Nem épen meglepő hát, hogy Carlo Alberto minisztériumának u. n. jobbszárnya és a Perrone hadügyminiszter vezetése alatt álló, hagyományosan osztrák-barát katonai párt eleinte meglehetősen közönyösen fogadta a magyar nemzettel való szövetkezés tervét. Az olasz-magyar rapprochement híveire lehangolóan hatott a pesti

országgyűlés vitája az olaszországi hadjárat céljára a királytól követelt segély ügyében. 1848. júl. 20-án az alsóházban Kossuth mint a minisztérium szónoka, kijelentette, hogy Carlo Albertonak nincs több köze a lombard-velencei tartományokhoz, mint pl. Jellacicnak a horvát koronához.¹⁸ Ezl mégis kissé markáns megjegyzés volt, olyan engedmény, amelyet a magyar kormány hivatalos szónoka jobb meggyőződése ellenére kénytelen volt megtenni a nádorra, a *pragmatica sanctióra* és a Ház többségére való tekintetből.

Maga a Batthyány-kormány tudvalevőleg attól a föltételtől tette függővé a segítség megajánlását – természetesen ebben is, mint minden fontos kérdésben Kossuth magatartása volt a mérvadó – ha a nemzetiségi lázadások pacifikáltnak és ha a megszavazott katonai erő nem az olasz nép szabadságának elnyomására használtatik fel. Maga Kossuth utóbb az emigrációban védekezett a mazzinisták vádjai és kifakadásai ellen, akik nem akarták elfelejteni loyális nyilatkozatát az olasz segély ügyében.¹⁹ A kormány által felállított ellenkövetelések politikai jelentőségéről így nyilatkozott. „Az ily esetre, ily feltételekhez kötve, nem adott, de eventualiter kilátásba helyezett segély ígérese gyakorlatilag annyi volt, mint a segély megtagadása.”²⁰

A Teleki László és Nyáry Pál vezetése alatt épp az olasz kórdósben a kormánynak elasztikus és kétes értékű nyilatkozatai miatt gáncsokodó radikális ellenzék elégedetlen volt Kossuth magatartásával csak úgy, mint az udvar. Kossuth politikai pályafutásának e kurta fejlődési korszakában magán érezhette a mérsékelt álláspontoknak a történelemben éppen nem szokatlan megértetlenségét és a középre szorított pártok tragikus ingadozását a szélsőségek között. Az ő egészséges, vidám és souverain lángelméje azonban nem tűrte sokáig a girondeizmust.

Nem hagyta magát meddőségre kárhoztatni az exigenciáknak látszólag ellene és politikája ellen irányuló fejlődésétől, ami annyira megrémítette minisztertársait az olasz kérdés elmérgesítése következtében. Ellenkezőleg. O lett úrrá a kényelmetlen, nem közönséges fortélylyal útjába gördített exigenciákon. „A segélyadás kikerülésére – úgymond – oly középút lett használva, mely az olaszoknak legkevesebbet sem ártott, minket pedig megmentett attól, hogy már akkor, mikor még a harcnak elfogadására Ausztriával készületlenek voltunk,

mint királyi miniszterek s a király által összehívott országgyűlés az uralkodó ellen forradalmi térre lépünk.²¹ *

Az olasz egyesítési küzdelem első fázisában (1848. március 24. – aug. 9.) a magyarsággal szándékolt, sőt a nemzeti mozgalom vezőrférfiai által mellőzhetetlennek tartott együttműködés a viszonyok kedvezőtlen fordulata következtében nem öltött diplomáciai formát. Megtorpadt; abbamaradt a kölcsönös, óvatos puhatólózásoknál, a feleknek attól való félelmében, hogy forradalmi térre siklanak s a legitim tényezőkkel való meg egyezés – ami mind a piemontei, mind a magyar királyi minisztériumnak szeme előtt lebegett – lehetetlenné válik. Ám a legitim hatalmak, amelyeknek oltalmára az olasz nemzeti mozgalom rábízta magát, sorjában fordultak el tőle. Először a pápa, aztán a nápolyi király csapatai hagyták el a Pó-sikságot (május) s javították meg Radetzky kilátásait. A többit elvégezte a belső meghasonlás, Carlo Alberto gyámoltalan kunktátorkodása és a piemonti hadvezetés alsóbbrendűsége Radetzky, Hess és Schönhals operatív túlnyom óságával szemben. Egy szóval az a törekvés, hogy törvényes főnökei alatt vívhassa ki szabadságát az olasz nemzet, tökéletes kudarcot vallott s augusztus 9-én Carlo Alberto kénytelen volt fegyverszünetet kötni a statusquo ante bellum: Lombardia kiürítése alapján.

* Magyar loyális politikusok (Kemény, Kovács stb.) az osztrák történetírókkal (Friedjung, Alter, sőt Springer is) versenyeznek az olasz ügyben Kossuth magaviseletének kárhoyztatásában s erőszakosan úgy állítják be a dolgot, mintha ez az ügy, ez az okok nagy konglomerátumában elenyésző kavics indította volna el a forradalom lavináját. Ennek a véleménynek cáfolására legyen szabad utalnunk fenti elbeszélésünkre, amiből kitűnik, hogy Hummelauer küldetésekor már a bécsi kabinet el volt szánva Lombardia kiürítésére és önállóságának elismerésre. Kossuthnak országgyűlési nyilatkozatai szinte kevesebbet tartalmaznak, mint aminő engedményeket Wessenberg tett. Igaz, hogy a harctéri helyzet változásával ezeket lassankint vissza is vonta, ez a pálfordulás azonban nem vált becsületére az osztrák politikának. A francia kormány, amelyet májusban szintén közvetítésre kértek fel, utóbb nem győzött eleget panaszkodni a bécsi kormány „szószegése” miatt (Reuchlin I. 3. abt. 117.) Az oβeítβű huza-vona nem egyszer Palmerstont is kihozta sodrából. Az olasz segély vitájában Beöthy Ákos, Halász Imre és Friedreich István (Széchenyi II. 229.) billentették helyre az igazság mérlegének nyelvét. Más kérdés azonban, rászánta volna-e magát a bécsi udvar a Hummelauer-féle memorandumra, ha a magyar viszonyok több bizalmat kelthetnek benne s remélhető lett volna, hogy Magyarországból erőt meríthetnek? Csakhogy ez meg más-eljárásra kötelezte volna a kamarillát a szerb lázadás és Jellacic szerepének megítélésében.

Az olasz ügy e momentumában végzetes befolyást gyakorolt a bécsi politikára a magyar kérdésben is. Jellacic, Radetzkynek csöndes támogatása mellett, háta felől teljes biztonságban fogantatosíthatta vakmerő terveit Magyarország ellen.

A piemontei fegyverekhez fűzött nemzeti illúziók szétfoslása, a nápolyi udvarnak hirtelen átfarolása a reakció táborába, s Pius pápának megfordulása mérhetetlen csüggedést okozott az olasz lélekben. Radetzky győzelmei azonban nemcsak Schwarzenberg szándékait mozdították elő, hanem egyszerre nagyszerű konjunktúrák közé lendítették Olaszország intranzigeris forradalmi elemeinek politikáját: a mazzinizmust, amely áruhással vádolta Carlo Albertot és Pio Nonot. Megmozdult az egész földalatti Olaszország. S az új római köztársaság elnöke, Mazzini állt élére a nemzeti forradalomnak, mint egy modern Crescentius vagy Cola di Rienzi s a Capitolium halhatatlan köveiről proklamálta minden forradalmak nemzetközi érdekközösségét. Az eszközeiben nem válogató, gyökeres és fanatikus mozgalom szinte egyetlen ökölcsapással zúzta össze a pápai uralmat Rómában, a habsburgizmust Toscanában s megrecsegtette a szilárd királyi trónust Torinóban is. A firenzei és római események hatása elmaradhatatlan volt Piemontera. Carlo Alberto, hogy a mazzinizmus ki ne rántsa a dinasztíájában képviselt nemzeti unió alól a gyékényt, kénytelen-kelletlen úszott az árral; december 15-én meghívta kormányának élére Giobertit, aki rögtön kereste, illetve felújította régi összeköttetését Splényivel. Gioberti a Mazzini-féle republikanizmussal szemben a leghatározottabb képviselője volt annak az iránynak, amely Piemonte katonai erejétől és európai pozíciójától várta Olaszország felszabadítását s aki tiszta fogalmakkal bírt Magyarország értéke és súlya felől. Cselekedett annak a felfogásnak jegyében, amelyet legtehetségesebb tanítványa, Cavour 1860 december 13-án D'Azeglio-hoz írt levelében kifejtett. „Tout le monde – írta – comprend d'instinct qu'il n'y a qu'une insurrection en Hongrie qui puisse nous délivrer de la menace continuelle d'une agression autrichienne.”²² A honvédsereg pompás magatartása Kápolnánál, Bem vakító fényű sikerei Erdélyben s Görgey nagy visszavonulásának méltánylása piemontei katonák körében döntő lökést adott Gioberti elhatározásának, hogy felmondva a fegyverszünetet, újra kihívja a végzetet s megmérkőzzék Ausztriával. A hosszú fegyverszünet felmondása tekintetében Radetzky és az olasz aktivisták teljesen egyetértettek. Csakhogy

az utóbbiak nem saját erejük tudatából merítették ezt a bátorságot, hanem azokból a reményekből, amelyeket a honvédség szuronyaihoz fűztek. La Marmora tábornok Montihoz írt levelében (1848 október 6) azon panaszkodott, mennyire szűkölködött a piemontei királyi hadsereg tehetséges, próbált hadvezérekben s hogy kényszerítve voltak diplomáciai úton némely jó nevű francia tábornoknál puhatolózni (Changarnier, Bedeau), vállalnák-e az újjászervezett piemontei hadsereg parancsnokságát. Ámde kosarat kaptak. Európa nagy legitim monarchiái felé tájékozódó Bonaparte Lajos, a köztársaság elnöke kereken megtiltotta francia tábornokoknak piemontei szolgálatba való szegődését.

Mínthogy a nép bizalma megrendült a hazai katonák vezető képességében, Gioberti kormánya – faut de mieux – az indokolatlanul nagy hírnévnek örvendő emigráns lengyel tábornokok sorából választott főparancsnokot Chrzanovski Adalbert személyében. A piemontei lengyel szabadsághős akkor jutott főszerphez, mikor nálunk Dembinski, de a csalódás se volt csekélyebb, mint nálunk. Állítólag Radetzky főhadiszállásán különös meglepéssel vették tudomásul a derék Bava elbocsátását és a lengyel száműzöttnek meghívását. Az a tizennégy nap hádjárat, amely a fegyverszünet felmondását követte s amelyben Radetzky Novaránál (márc. 23.) végérvényesen elintézte Carlo Alberto erőfeszítéseit, csakugyan nem vált becsületére Chrzanovski katonai tehetségének. A novarai győzelem kivívásának súlya D'Aspre tábornok hadtestére, illetőleg Albrecht főherceg hadosztályára esett, amelynek színmagyar zászlóaljai és huszárszázadai tündöklő vitézséggel harcoltak.²⁴

Mihelyt Gioberti kormánya lépett, rögtön elismerte Splényit Magyarország diplomáciai meghatalmazottjának a szard udvarnál. Splényi Lajos báró volt huszárkapitány az 1848-as mozgalmak kezdetén történetesen Rómában tartózkodott s itt sűrű érintkezésben volt Mamianiavai, a római kabinet külügy-miniszterével. Ő ajánlotta be Casali gróf, milánói podestának s az ideiglenes forradalmi kormány elnökének, aki közvetítette Splényi szövetségi terveit a piemontei kormánynál, amely – mint fentebb előadtuk – az olasz közhangulat lelkes készsége dacára se akarta komolyan venni a rapprochement ötletét. Castagnetto és Perrone útjában állottak Splényi, Pareto és Gioberti terveinek, mert azt hitték, hogy az egész osztrák-magyar kontroverzia nem több egy „disputa di famiglia”-nál, amely nem

érdemli meg a külföld figyelmét.²⁵ Splényi csaknem egy fél-estendeig túrt, várt és remélt nem épen irigylésre méltó helyzetében, míg megérte, hogy Gioberti demokratikus kormánya hivatalos tárgyaló félnek elismerte és Carlo Alberto az idegen követeknek járó szertartások közt elfogadta. Splónyi inkább volt egy bonvivant lovaskapitány, mint diplomata, józan esze és természetes könnyelműsége azonban sok nehézségen és zavaron segítette keresztül. Sajnos, Torinóban sem tudott megszabadulni költséges, léha szokásaitól. Teleki minduntalan panaszkodott, hogy Splényi gavallér életmódja és diplomáciai dilettantizmusa mennyibe kerül. Mindenütt adósságokat hagyott hátra, ami persze nem emelte sem az ő, sem kormánya tekintélyét.²⁶ Utóbb az emigráció alatt egészen elzüllött s áldozataul esett a hasis-élvezet kietlen szenvedélyének. Klapka 1854-ben találkozott vele Konstantinápolyban s piszkosan, lerongyolódva látta őt egy éjjeli menedékhelyen. Mint táncoló dervis halt meg a skutarii tekkében (dervis templom).²⁷

Egészen más agyagból gyúrt egyéniség volt az a férfiú, akit Gioberti a debreceni kormányhoz diplomáciai és katonai meghatalmazottnak kiszemelt. Gioberti – úgymond G. Massari – nem választhatott volna alkalmasabb férfiút Monti bárónál e nagyfontosságú küldetésre, amelyhez nemcsak a diplomáciai szokások ismerete s egy kis józan ész kívántatott, hanem olyan férfiú, ki nem riad vissza semmiféle veszélytől s a legmerészebb elhatározásokra képes.²⁸ Monti Alessendro báró, egy előkelő lombard család sarjadéka, a negyvennyolcas mozgalmak hatása alatt leköszönt osztrák katonatiszti rangjáról és szolgálatait felajánlotta szülővárosának, Bresciának, mikor ott is kitűzték az egység trikolóriját s ideiglenes kormányt alakítottak. Mint a bresciai nemzetőrség parancsnoka májusban Bas, majd Durando tábornok alatt részt vett abban a szard katonai diverzióban, amely Trentino felszabadítására irányult. A custozzai vereség után piemontei szolgálatba állott, alezredes lett a „Piemonte Reale” lovasezredben s növekvő figyelemmel fordult Magyarország felé, amely a sivár európai horizonton amaz archimédeszi pontnak tűnt, amelyel sarkaiból lehet kifordítani Ausztriát. A hosszú fegyvernyugvás alatt Monti erősen kíváncozott arra a helyre, ahol még egyedül harcoltak a szabadságért. Az ő napja csak akkor virradt fel, mikor Gioberti nemzeti kormánya legsürgősebb konkrét céljai közé iktatta a magyar szövetséget. Gioberti egyszerre indította keletre Cerutti Marcellot és Montit; az elsőt Belgrádba, a máso-

dikat Debrecenbe azzal a feladattal, hogy megegyezést létesítsenek a magyarok és a délszlávok között s Piemonte közbenjárásával megteremtsék a szlávok, olaszok és magyarok szövetségét Ausztria ellen. Monti felhatalmazása 1848 dec. 27-én kelt s a következő pontokat tartalmazta: 1. A piemontei kormány felajánlja barátságos közvetítését a magyarok és a délszláv és román fölkelők kibékítésére („Riconziliazione fra Magiari, Valacchi e Slavi, nella quale la Sardegna entrava come mediatrice e garantiva come base della sua mediazione *la integrità del litorale illirico-dalmata alio Stato ungarico*, basato sulla fusione delle suddite stirpi”); 2. a piemontei kormány elismeri Magyarország függetlenségét, bármily államformában nyilatkozik is az („Riconoscere l'indipendenza dell' Ungheria, qualunque fosse la forma politica che questo si desse”); 3. megállapodnak az osztrák tengerpart és Horvátország ellen indítandó hadműveletekben („Combinare un' operazione militare e politica sulla Croazia; basato sulla quale, la flotta sarda in Ancona servisse di anello tra Ancona, Venezia e Fiume; quindi Italia e l'Ungheria diventessero reciproche basi di operazione per le due annate alleate contro l'Austria”); 4. az osztrák hadseregből dezertáló olasz, illetve magyar katonaszökevényekből olasz, illetve magyar légiót alakítanak („Formare un corpo italiano, il quale, veniva riconosciuto da Carlo Alberto come parte della sua armata: quindi in nome suo erano da confermarsi a gradi militari conferiti dell' Ungheria ed anche superiori, secondo l' opportunità e il giudizio dell' inviato sardo.”¹⁾ Az olasz légió is hasonló elbánásban részesül a Honvédelmi Bizottmány részéről: és pedig („la lega oitensiva e difensiva fosse conclusa in modo che la armi degli alleati italo-ungheresi dovessero portarsi con maggior forza e col concerto reciproco d'entrambi i paesi sopra quel punto del teatro delle guerra, sia in Ungheria sia in Italia, ove le armi austriache fossero trionfante”); s végül záradék gyanánt: „tutto quanto l'inviato straordinario avrete convenuto col comitato di difesa ungherese per miglior successo della commune impresa, otteneva preventivamente l'assentimento di S. M. il re Carlo Alberto”.²⁹

E meghatalmazással zsebében indult Monti ezredes Skutarin és Belgrádon keresztül Magyarország felé. Február közepén ért a szerb fővárosba, ahonnan két ízben is hiába igyekezett kijátszani az orosz-török határzárlatot és magyar területre jutni. Egyszer orosz fogságba is került s hogy a biztos haláltól meg-

meneküljön, megsemmisítette összes hivatalos okmányait. Végül is Konstantinápolyba ment, hogy Tecco báró szard követ tanácsát és pártfogását kikérje s megsemmisített felhatalmazó diplomáját ujjal pótolja. A balsors üldözte diplomatát szívéen találta itt egy borzasztó hir nyila: a novarai katasztrófa. És hogy a baj ne jöjjön egyedül, Tecco értesítette arról, hogy De Launay gróf, az új piemontei külügyminiszter visszavonta megbízatását (mára 30.) A sorscapások azonban nem tudták összetörni ezt a gránitjellemet. Nem törődve azzal, hogy kockáztatja tisztí rangját és existenciáját, most már mint magánember folytatta kalandos utazását és máj. 12-én hallatlan viszontagságok után sikerült átsurrannia a magyar határon. Néhány nappal később Perczel tábornok délvidéki főhadiszállására érkezett, aki menetlevéllel látta el és Debrecenbe igazította. Kossuth a legnagyobb előzékenységgel fogadta az olasz patriótát, aki szóbelileg adta elő kormányának immár hatálytalanított utasításait s miután megállapították, hogy a novarai szerencsétlenség se változtatta meg az olasz és magyar szabadságharcok közt létező összefüggést és érdekviszonyosságot, Kossuth megbízta az olasz légió szervezésével és parancsnokságával. „Prostrata a Novara – mondja Gioberti életírója – la fortuna d'Italia poteva rialzarsi sui campi ungheresi, e grazié al colon elló Monti, i soldati italiani ebbero la loro rappresentanza nella guerra combattuta dall'Ungheria.”³⁰

Mikor Monti hivatalos diplomáciai megbízatását visszavonták, akkor már utóiját járta a mazzinista fölkelés is úgy Toscanában, mint Rómában. Francia és osztrák csapatok végezték a paciikálás és a „tisztogatás” munkáját. Kossuth különben sem várt nagy dolgokat, sem most, sem később a mazzinizmustól, jöllehet Mazzini célgondolata („smembramento dell'Austria”) az ő negyvenkilences politikájának inkább megfelelt volna, mint a Giobertié és Cavouré. Kossuth az olasz egységet előmozdító erők szétforgácsolását és destrukcióját látta Mazzini szívós konspirálásaiban, világnézeti szélsőségében, bombasztikus kiáltványai-ban és köztársasági dogmatizmusában. Kossuthnak az volt az álláspontja Mazzinival szemben az emigrációban is, hogy meg kell egyezni a torinói udvarral, mert a szard királyok – úgy látszik – ugyanarra a történeti szerepre vannak hivatva az olasz egység kiküzdésében, mint amelyeket az erdélyi fejedelmek teljesítettek a magyar szabadságharcokban. Világosan kifejtette ezt Kiutahiában, G. Regaldi olasz költővel folytatott beszélge-

tése alkalmával: „Ma guai, se la fazione repubblicana traesse a se le genti italiane! Imperocche potrebbe accadere che il governo Piemontese, *per assicurare la essüenza délia monarchia, abbandonasse la italianita* per lanciarsi in braccio dell’Austria, invocando salvezza. Se Mazzini ama veramente l’Italia, deve sacrificare le sue idee individuali alla causa délia patria ... S’egli avesse persisto operare per il republicanismo, l’ambizione e non l’amor patrio guidarlo, eppero io non avrai potuto piu riguardarlo per un grand umo.”³¹ Ámde könnyebb lett volna betönni a Vesuvio kráterét, mint a politikai raison nevében rábírní Mazzinít, hogy köztársasági intranszigienciájának fellengös és megvihatatlan bástyáiról leszálljon a kompromissumok szürke világába. Kossuthtal való nézeteltéréseinek és keserü vitáinak az volt az indító oka, hogy Mazzini az olasz egység kiépítésének nemzeti munkájában nem akart részt adni a Savqjai háznak. Az volt a meggyöződése, hogy Piemonte – mint kétszer cselekedte – harmadszor is elárulná Itáliát. Mazzini, mint vérbeli forradalmár az elnyomott népek szolidaritásának (olaszok, magyarok, lengyelek, románok, stb.) megszervezéséből és nem a kormányoktól remélte Olaszország felszabadítását. Lehet, hogy Mazzini gondolata inkább megfelelt a forradalmi elvek tiszta absztrakciójának, nem vitás azonban, hogy Kossuth gyakorlatibb államférfü volt s tisztábban látott az olasz föld jövendójét eltakaró fátyol mögé, mint a nagy olasz forradalmár, aki az emigráció fáradhatatlan tervkovácsolásai közepette a latin szellem könyörtelen analysisével vizsgálta és szövögette világmegváltó *tabularát*nak fonadékát.

Az olasz nép forrongásában még egy tényező elem volt, amellyel az olasz-magyar szövetség architektusainak foglalkozniok kellett. Velence volt ez, hajdan az Adria királynöje, aki 1848-49-ben a történelmi megújhódás balzsamával akarta hervadó szépségét megörökíteni és a forradalom fermentumának beoltásával lankadó erőit szaporítani. Eleinte ott is az egyesülési törekvés duzzasztotta fel a hangulatok hullámozását, mikor azonban Nugent, Weiden és Haynau elvágta a lagúnák városát a forradalom központi szervétől (Milánó, Piemonte), a magára maradt velencei mozgalomban egyszerre kitörtek a régi szeparisztikus törekvések annak a múltnak káprázató tükrében, midön a köztársaság, mint öncélú faktor élén járt a világpolitikának és Európa kereskedelmi fejlődésének. A velencei mozgalom vezetői, Manin és Tomasseo különben sem voltak piemontei érzel-

müek. Mikor pedig nem várhattak a piemonteiaktól semmiféle katonai támogatást, elszigeteltségük arra az elhatározásra bírta őket, hogy kikiáltsák, illetve helyreállítsák San Marco dicsőséges köztársaságát s önmaguk keresték azokat a politikai és honvédelmi biztosítókat, amikre államuk létét és jövőjét alapíthatják. Kossuth a függetlenségi nyilatkozat egy példányát rövid jegyzék kíséretében még április folyamán elküldte Manin Dánielnek,³² aki sietett elismerni a magyar függetlenséget és elfogadni a győztes Magyarország ajánlotta szövetséget. A magyar-velencei szövetség megkötését Teleki László és a két Pasini-testvér (Luigi es Enrico) közvetítették s főleg Telekinél az a rokonszenv volt a döntő szempont, amelyet Manin élvezett Parisban és Londonban s amelyről azt hitte, hogy javára szolgál az új magyar állam elismertetésének. A politikai szövetséget – Kossuth és Teleki elgondolása szerint – egy katonai egyezmény egészítette volna ki, amelyben Magyarország kormánya azt a kötelezettséget vállalta, hogy egy 40000-nyi haderőt küld az Adria partjára s pénzel és élelmiszerral támogatja a velencei köztársaságot.³³ Ez a sok szép terv köddé és párává foszlott az orosz beavatkozás következtében. Kossuth meghatalmazottja, Bratich „tábornok”^{*} az osztrák ostromzárlat miatt már nem is tudott eljutni Velencébe; megrekedt Anconában. Manin követet egy francia tiszt (neve Szeremlei szerint Tomasoljár), aki Kossuthnak a szövetségi megállapodások írásban foglalását hozta szeptember derekán ért Komáromba, mikor már minden elveszett.³⁴ Augusztus 29-én a császári csapatok bevonultak Velencébe. Az olasz-magyar érintkezések számai azután az emigrációban folytatódtak s végleg csak akkor szakadtak el, mikor Magyarország kitépve magát a Kossuth-politika naprendszeréből, meghódolt, illetve kiegyezett az osztrák birodalmi gondolattal, amelyet a Hatvanhét csak dualizált, de meg nem semmisített. A magyar-olasz szövetségnek leszármazottját ugyan nem tekintjük az u. n. hármasszövetségben, amelyekben a magyar öncélúság érdeke teljesen elhalványult s amely nem volt több és kevesebb, mint a római szent birodalom egykori alkotórészeinek ideiglenes összeforrasztása egy diplomáciai intézményben. Hogy mennyire

* Ki volt ez a rejtélyes Bratich v. Biadich „tábornok”? Gelich szerint (i. m. I. 445.) úgy mutatkozott be Magyarországon, mint orosz osztálytábornok s kis híjja, hogy csapatszemlét nem rendeztek tiszteletére. Utóbb kitént, hogy szélhámós s a péterváradit kazamatókba került. Hogy lett belőle diplomáciai ágens, nem tudjuk.

kihullott e bismarcki műből minden magyar érdek s letörlődött róla minden magyar voriás, az abban a tényben dokumentálódott, hogy Ausztria-Magyarország még ott sem bírt (és talán nem is akart) magyar arculatot mutatni, ahol az irántunk való barátságának közvéleményben és históriában gyökeredző hagyományai szunnyadtak. Sőt a nagy-osztrák eszme épen Itália felé nyújtogatta legszivósabban mohó csápjait (Chlumecky, Conrad, Ferenc Ferdinánd stb.) De vájjon csakugyan napirendre tért-e a történelem a magyar-olasz érdekközösség gondolata felett? Az égbolt köröskörül sötét. A történelmi magyar állam határszélein baljóslatú tüzek fonyoszlopai hasogatják ennek az éjszakának fekete firmamentumát. A jugoszláv alakulás oly fejlemények magvait hordozza magában, amelyekből kirügyezhetnek Kossuth Lajosnak, Giobertinek és Cavournak reményei s valóra váltja ama magasra törő erők tragikus nagyszerűségét a Kossuthi elv diadalmas világnézetében.

III.

Magyar küldöttség a Hôtel de Villében. Lamartine és a magyarok. A francia demokrácia és a magyar forradalom. A francia külpolitika osztrák-barát iránya. Teleki László Parisban.

III. Napoleon politikája és az orosz beavatkozás. Michelet.

A francia Chantecler a párisi torlaszok tetejéről hirdette nemcsak Franciaország, de az egész Európa számára a népszabadság hajnalát 1848 tavaszán. A népek felfigyeltek az ismerős, csodás hangra, az emberek szemüket dörzsölték s a vak mélységben szunnyadó lelkek riadtan és reménységgel telve szemléltek a bomlásból felszökő pusztító és termékenyítő erőket. Paris, a Hôtel de Ville, az ideiglenes forradalmi kormány szállása Európában mint a merészség sziklája emelkedett ki, amelyet a lenyűgözött népek, állapotuknak pusztja és mély síkságáról mindenfelől megláthattak. Valóságos zarándoklás indult minden elnyomott nemzet képviselőiből a Hôtel de Ville-hoz, a szabadság ez új Sinai hegyéhez, ahol a legtisztább és legédesebb szavú latin elmék egyike, Lamartine adta tudtára „mindenkinek” a szabadság kormányának kinyilatkoztatásait.

Egy szép márciusi napon (15-én) érdekes, festői csoport ragadta meg a párisi nép figyelmét a Place de Vêndemeon. A mintegy 300 tagból álló küldöttség francia és magyar háromszinek kokárdáival és lobogóival az Avenue de Temple-on át megszámlálhatatlan kíváncsi tömegtől kísérve a Hôtel de Ville felé hullámszik. „Les hongrois, les hongrois”, suttogták mindenfelől. „Ah, c'est gentil, vive les hongrois, vive la republique!” Paris polgárai, kik a februári események izgalmaitól felajzottan még idegeikben érezték a nagy láz futamait, tisztelettel és meghatottan nyitottak utat a szabadság idegen zarándokainak, kiknek ajkairól a közönség néma áhítatának csendjében felhangzott Vörösmarty szövege. „Vajh, miféle dal ez?” – kérdezték egymástól. „C'est la marseillaise hongroise” – mondták a jövőbeniek. „Oh minő szép, minő harcias, milyen bánatos! Le a kalap-

pal, ez a magyar marseillaise!” A népek testvériségének e naiv és a párisi nép által oly kimondhatatlan gráciával tolmácsolt megnyilatkozásai között ért a magyar küldöttség Lamartine hivatalához, ahol Hugó Károly adott kifejezést a magyar nép elragadtatásának és üdvözlétének a francia nép kormánya iránt, amely a szabadság zászlóját kitűzte a forradalom barrikádjaira, hogy az egész világ láthassa, csodálhassa és követhesse. Lamartine „sugár, szikár termet, sápadt arcszín, sasorr, költőileg ábrándos vágású szemek ... s valami szellemi fensőbbiség lényén, komoly és mégis hősi nagyság színezetével viseletén”, könnyű főmeghajlással fogadta az üdvözlést és Hugó Károly beszédére a következőképpen válaszolt: „Ha a magyarok kissé későn érkeznek az ideiglenes kormány azon központjához, melyet Franciaország teremtett nem Európa népeinek félelmére, hanem szeretetére, azért van, mivel a magyarok messzibbről jönnek. Az ideiglenes kormány mélyen örvend e nemzeti látogatásnak, melyet Önök szíveskedtek tenni a francia nép csarnokában, melyet oly dicsőségen szerzett vissza. Ha Franciaországban szükség volna, hogy tájékoztassák az Önök nemzetét lelkesítő bátorságról, testvéri és szabadsági szellemről, szerencsésnek tartanám magamat erről tanúságot tehetni. Én átutaztam az Önök hazáján; tanuja voltam ezen nagy nemzet pásztori és egyszersmind hősi erényeinek, mely - bár egy nagy szövetséghez csatlakozott - sohasem vesztette el ősi nemzetiségének megkülönböztető jellemét. Ha Önök elhozták nekünk szíves jókívánataikat, mi hódolatunkat fejezzük ki azon régi szabadság iránt, melyet hazájukban bölcsen és dicsőségesen fentartottak. E két szabadságnak, e két nemzetnek testvérisége még inkább fokozódik ama rokonérzés által, melyről Önök itt tanúságot tettek. Ha visszatérnek szép hazájukba, mondják meg Önök otthon, hogy Franciaországban annyi barátot számlálnak, ahány francia polgár van.”³⁵

A francia forradalmi kútfőből egy darabig ezután is bőségesen buzogtak a szimpátia-nyilatkozások Magyarország iránt. Kossuth egyéniségében és politikájában azoknak az eszméknek megtestesülését látták, amelyeket a köztársasági forradalom a februári napokban győzelemre vitt. A márciusi vívmányok elismerésében azon forradalmi világnézetnek hódoltak, amely Lamartine irodalmi és politikai girondeizmusát a francia közvélemény oltárára emelte s amelynek terjesztését a keleten a magyar nép géniusza történeti hivatásának tartották! E felületes szemléletnek amelynek keskeny horizontjába szorították a magyar ügyekről

való ismereteiket is, mélyítésére és tágítására sokat tett az a sajtópropaganda, amelyet magyar kivándorlottak (Hugó Károly, Szabó, illetve Boldónyi, De Gerando Félix), saját jószántukból elismerésreméltó buzgalommal végeztek. Ez a sajtó-felvilágosítás abban az eredendő hibában szenvedett, hogy a magyar átalakulást ugyanazon elvek szögéből vizsgálták és bírálták, amelyeket a forradalmi ideológia nagyszerű lólekkfertőzése ébresztett, illetőleg formált bennük. A hatás, amit a párisi magyarok szellemében és gondolkodásában a februári fejlemények előidézték, nem csupán politikai volt, hanem szociális is. S minthogy a magyar propagandisták szívvel-lélekkel a forradalmi baloldal radikalizmusa felé hajoltak, a magyar viszonyok megértésében kénytelenek voltak a túlzók, a szélső köztársasági és szocialista frakciók politikai és világszemléleti menetrendjéhez igazodni. Különösen eleinte nem hazájuk valóságos problémáinak magyarázatát és népszerűsítését találjuk cikkeikben, hanem a viszonyoknak és az eseményeknek olyan értékelését és beállítását, amit a forradalmi kétszerkettő formuláihoz és tételeihez alkalmazni lehetett. Ily módon elérték azt az eredményt, hogy a francia közvélemény egy részének egyoldalú informálása által a magyar kórdós a baloldali pártok legsajátabb külpolitikai ügyévé lett, hogy a magyar forradalom a francia köztudatban a demokrata szociális köztársaságiak szubverzív törekvésévé azonosult s a francia népnek súlylyal és jelentőséggel bíró rétegei elhüvösültek a magyar dolgok iránt. Áll ez különösen a bourgeoisra, amely a júniusi nagy harcok után Louis Blanc-tól és Alberttől elfordulva, proletár-szövetségeseitől elszakadva, hirtelen egy politikai *jobbrait*-ot csinált a monarchista és konzervatív pártok felé. Ledru-Rollin, akinek nemzeti demokratizmusában eddig szerencsésen feloldódtak és kiegyenlítődtek a forradalmi polarítások, megkopt, elhasznált prestigező vált csak úgy, mint Lamartine, akinek szellemében az 1789. és az 1792. emlékek hervadhatatlan öröksége tükröződött. Cavaignac az összes reactiv elemek közreműködésével törte le a proletár-zendüléseket. A forradalmi bal szárny meggyöngülése és elnépszerűtlenedése szükségkép jobbította a reakciós és monarchista töredékek kilátásait, tehát épp azon elemek kormányrajutását mozdította elő, amelyek a magyar ügyben a legkevesebb érzelmi engagement-t se vállalták. A magyarság képviselőének ezt a „vice de position”-ját aztán kiaknázták a szemes szláv és osztrák ügynökök. A márciusi nagy mámort, a francia és magyar lelkeknek ezt az eszményi ölelke-

zését, öszre, épp a magyar válság sorsdöntő napjaiban, a francia közvélemény részéről egy sajnálatos és érdekeinkre ártalmas kijózanodás váltotta fel s folyton erősödő antipátia keletkezett a „magyarisme hongroise” ellen.

A francia rokonszenv ébrentartására a párisi magyar örszemek kétféle taktikát folytattak: igyekeztek egyfelől minél radikálisabbnak feltüntetni a magyar forradalmat, másfelől az érdekszövetségnek minél több momentumát fölfedezni Magyarország és a köztársaság keleti politikája közt. A francia sajtó orgánumai közül a baloldali forradalmárok lapjai (La Réforme, Le National, La Presse, La Démocratie pacifique) jártak elől a magyar barátságban.³⁶ Kivált a Réforme, Flocon-nak, az ideiglenes kormány tagjainak újságja foglalkozott behatóan a magyar átalakulás következtéseivel. Az ausztriai császárság – úgymond ápr. 3. számában – oly különmemű és egymással majdnem ellenségesen szemköztálló elemekből van összeszerkesztve, hogy majdnem lehetetlen az egymástól eltérő érdekeket egyesíteni. Az ausztriai császárság egy elkerülhetetlen felbomlás reggelén minden szilárd alap és élesztő eszme nélkül Európa véleményében elbukott. Ezeket előrelátva mitévő legyen Magyarország? Nyújtani fog-e még egyszer segítséget az olaszok és lengyelek legyilkolására s a francia köztársaság elleni háborúkra? Miért akarja megvárni, míg az udvar ismét magához tér első rémületéből, hogy újra csalni készüljön? Mennyi vérbe fog kerülni majd később a győzelem, ha ugyan egyáltalán még lehetséges lesz? Néhány nappal később megint visszatér a magyar kérdésre. „Mutassanak fel – így szól a cikk – végre a magyarok is egy politikai tényre, amely a magyar nemzetnek már jókora időktől fogva jelentéktelen évlapjairól Európa szemébe tündököljön!” Magyarországnak köztársaságnak kell lennie, mert mint királyság akaratlanul is köztársaságok elleni oly háborúba fog sodortatni, melyek léteit kockára teszik. Egyben gúnyolja és gáncsolja Kossuth dinasztikus hűségét s azt hiszi, hogy csillaga halványulni kezd.³⁷ A francia szellem, még ha csordultig van is jóindulattal, a maga politikai matematikájának egyenes és tiszta képleteivel nem tudta összeegyeztetni a történeti magyar alkotmány szokásait, tradicionalizmusát és hajszálnyi szubtilitásait. Képtelen megérteni, miért nem csinál köztársaságot a diadalmas forradalom? Ám a *Journal des Débats*, a mérsékelt köztársasági pártok centrális orgánuma már akkor szláv és osztrák szellemben irogatott, s a magyarokat minden

erényekkel és hibáikkal együtt a „Duna Gascon”-jainak nevezte.³⁸ A legitimisták és orleansisták, akik erősen vallották a Bourbonok hagyományos osztrák-gyöngítő kurzusát, de egyúttal – kivált Thiers – azt a felfogást is, hogy „*s'il n'y avait pas une Autriche, il faudrait la créer*”: az enyhe rokonszenv figyelmével követték az osztrák monarchia szervezetét hasogató erők centrifugális mozgását, köztük az olasz és magyar elszakadó törekvéseket.³⁹ Ez a mérsékelt jóindulat abban a percben ennek az ellenkezőjévé vált, amikor a dolgok odáig érlelődtek, hogy aggódniok kellett Ausztria belső szétesése, tehát az európai egyensúlyi elv megzavarása miatt. A demokrata köztársaságiak, nemzetközi revolucionizmusa, amelynek érvényesülése a beavatkozás mérhetetlen terhét hártotta volna a februári köztársaságra és a jobboldali pártok külpolitikai eszmeköre, amely még a Richelieu által meghúzott tengely körül forgott, mint lendítő, illetve mint hátráltató tényezők szabályozták Cavaignac kormányának nemzetközi tájékozódását. Ami magát Cavaignac tábornokot, a vörös forradalom leigázóját illeti, 1849 elején a magyar kérdésben így nyilatkozott: „*Personne plus que moi n'estime le courage, la valeur, le caractère loyal et généreux des Hongrois, personne plus que moi ne rend justice à leurs éminentes qualités de soldats, mais je suis forcé d'avouer que, depuis leur insurrection, j'ai vainement cherché à connaître la nature de leurs plans et le but final de leur révolte; je n'ai trouvé dans leur manière d'agir que nuptère où contradiction; en un mot, pour expliquer toute ma pensée, je n'ai jamais pu savoir ce qu'ils voulaient*”.⁴⁰

Cavaignac külügyminisztere, Bastide a demokrata köztársaságiak unszolásának engedve, Európa különböző országaiba titkos ügynököket küldött, hogy a nemzetek hangulatát kipuhatólják. Ilyen bizalmas ágens küldetése Magyarországra is annál szükségesebbnek mutatkozott, mert a francia kormánynak autopsia alapján kellett megtudnia az igazságot a magyar nemzetiségi kérdés körül, amelyről a legképtelenebb és legellentétebb hírek forogtak közzsájon Franciaországban. Ama néhány lelkes párisi magyarnak jobb sorsra érdemes vállalkozásával, akik a magyar történeti álláspontnak iparkodtak propagandát csinálni, egy világnak jóformán megföllebezhetetlen ítélete állott szemben. Ausztria és Magyarország elnyomott vagy történeti existencia híjjával szűkölködő nemzetiségeinek emigránsai és ügynökei a forradalom e nagy katlanjába lökték saját problémáiknak gyúanyagát

is, amitől az még jobban forrott-kavargott. Még Jellácicnak is megvolta maga párisi megbízottja. Az osztrák befolyás, amely a nagykövetség személyes vonatkozásai révén is élénk összekötésben maradt az ancien régime embereivel és a szabadelvű katolikusok vezéreivel, Montalembert-rel, szintén nem a magyar elv érdekében korteskedett. A *Revue des deux Mondes* a maga akadémiai tekintélyének hitelével pecsételte meg a magyar nemzetiségi politikáról szerteszórt vádakat és fél-igazságokat, irván a következőket: „Le pied impie du Magyar écrase les germes de liberté qui s'élèvent parmi les Slaves.”⁴¹ Bastide tehát, tájékozódni akarván, Magyarországra és a Keletre (Balkánra) dr. Mandelt küldte, egy magyar születésű orvost, akit Deák Ferenc Pesten osztrák kémnek tartott.⁴² Mikép teljesítette feladatát Mandel! s mit mondott, (ha egyáltalán mondott) megbízójának a magyar ügyekről, nem tudjuk. Hogy Bastide továbbra is megmaradt vaskos s diplomata létére szégyenletes tudatlanságában, azt tudjuk. Mikor ugyanis Teleki László gróf, mint a magyar kormány követe megjelent nála először s tájékoztatni akarta a magyar ügyek komplexumáról, Bastide kijelentette, hogy már érti ügyünk igazságát s Franciaország kész segíteni a magyarokat, különösen ha a katolikus szlávok élén folytatják ellenállásukat. Midőn erre Teleki megjegyezte, hogy ez nem igen biztató, hiszen nem vagyunk szlávok s ő maga is, Kossuth is protestánsok, Bastide nagyon elcsodálkozott, mert azt hitte, hogy a magyarok, miként a lengyelek igen erős katolikusok s a legfejlettebb nemzet a szlávok között.⁴³ Cavaignac külügyminisztere egyébiránt megőrizte elfogulatlanságát és langyos érdeklődését a magyar mozgalommal szemben. A belgrádi francia konzult odautasította, hogy a fejedelmet mérsékletre és arra bírja, hogy a magyarországi polgárháborúba be ne avatkozzék.⁴⁴

Október első felében új és kedvező fordulat látszott beállani a francia nyilvánosság véleményében Magyarország körül. Radetzky győzelmei Olaszországban, Windischgrätz szereplése Prágában, Jellácié és az illyr terveknek nyilvánvaló kapcsolata az udvar ellenforradalmi törekvéseivel, a bécsi demokrácia sikra szállása a magyar irányban képviselt haladó és szabadelvű eszmékért, végül Teleki Lászlónak megérkezése Parisba lassankint felfrissítette azoknak az elemeknek jóindulatú figyelmét is, akik fölényes vállvonogatással vagy türelmes közömbösséggel szemlélték a dolgok folyását a Habsburgok monarchiájában. Ha

ugyanekkor félremagyarázhatatlan tünetei mutatkoztak is a francia belpolitika jobbra kanyarodásának, Ausztria megerősödésének aggodalma épp a legitimista és monarchista rétegekben biztosított némi megértést a magyar ügy részére. A francia demokrácia megcsökkent potenciája ellenére lankadatlanul kitartott a magyarság mellett, amely az összes európai forradalmak közt egyedül volt képes szembeszállani a nemzetközi reakcióval. Újságjaiban (*Le National*, *La Patrie*, *Le Constitutionnel*, *Le Siècle* s főkép a *Réforme*) állandóan napirenden tartotta a magyar kérdést. A *Réforme* okt. 9. számában ezt írta: „L'Allemagne, la France, l'Italie, la Roumanie, ia Pologne, l'Europe entière ont en ce moment les yeux fixés sur la Hongrie. Si elle comprend bien l'importance de son rôle, si elle se met à la hauteur des circonstances, si elle lève l'étendard républicain, elle gagne une force immense et peut, avec ses victoires, hâter les destinées de l'Europe.”⁴⁵ A lengyel emigráció, amely a francia közvélemény előtt bizonyos erkölcsi, sőt politikai tekintélyt élvezett, meglévő sajtó és egyéb agitatorius szerveit szintén működésbe hozta a magyar ügy érdekében. A lengyel emigránsok közt ugyan akadtak már szép számmal pánszláv érzelműek is – lapjuk is volt, a *La Pologne* – ám a többség, élén az öreg, csaknem fejedelmi tekintéllyel bíró Czartoryski herceggel föltétlenül támogatta a magyar szabadságharcot s pártolta a lengyel-magyar szövetség tervének megvalósítását. Készséggel adta meg Telekinek is mindazt a politikai segítséget, ami kitellett tőle s aminek a magyar legáció hasznát vehette. Ami ötlet, javaslat és tanács a nemzetiségek kibékítése körül Teleki agyát foglalkoztatta, az csaknem mind a Czartoryski-palota konventikulumain, az öreg herceg kezdeményezésére bukkant fel. Ha a lengyel-magyar szövetség gyakorlati értéke egyéb frontok felől vizsgálva, vitatható is, nem kétséges, hogy Parisban, a francia nép körében sokat használt önvédelmi harcunk erkölcsi hírnevének. Teleki meg – legalább eleinte – nem is tudott volna mozogni Czartoryskiék támogatása nélkül.

Aki Parisban a magyar nemzeti kormány képviselőjét elvállalta, Teleki László gróf, egyike volt a legfranciásabb magyaroknak. Temperamentuma, világnézlete, életfelfogása, nemes, lovagias jelleme kiválóan alkalmassá tette arra, hogy az előkelő francia társaságokban barátokat szerezzen nemzetének. Sok hajlama volt a különködésre, az eredetieskedésre,

a tényekből radikális következmények levonására, de e szubtilis idegrendszer, e kényes önérzet, a politikai becsületről e romantikus és emelkedett felfogás képtelen volt sokáig, zokszó vagy gőgös dac nélkül túrni illegitim helyzetének lehetetlen viszonyait. Megalkudni, szívósan dolgozni, megcsúszni s újra talpra állani, kopogtatni és be nem bocsátatni, gúnyos fintorokat zsebrevágni, arisztokrata-öné/zetót a küszöbön hagyni, mikor valahol előszobázik, terveket kovácsolni azzal a végzettel, hogy füstbe menjenek: ez rugókonyabb lelkeket is elcsüggesztett volna, mint Telekié. Végtelen optimizmusa és sanguinikus hiszékenysége, továbbá hajlíthatatlan hite szerencsésen ellensúlyozta ugyan lelkületének megtorpadásait, de „Magyarország Bayardja” nem tudta eltúrni megaláztatásait s nem egy lovagias affaireba keverte a büszke magyar mágnást. Elgondolásaiban és cselekedeteiben bizonyos ziláltságot és révedezést lehetett észrevenni, mert – amily hősiez konoksággal és hitvallói hűséggel képviselte Magyarország függetlenségét, nem egyszer játéklabdája lett az exigenciák apályának és dagályának. A francia radikálisok és minden nemzetbeli emigránsok társasága végzetemes rögtönzésekre ragadta ezt a folyékony politikai jellemet, amelyen a változások mindenféle fázisai nyomokat hagytak. Mint egy hatalmas spongya, úgy szívta fel az ő agyveleje környezetének ideológiai tartalmát. A nemzetiségi kérdés volt egyik „hóbortja”. Czartoryski hatása alatt fejlődött ki benne az az alapelv, hogy minden "nemzetiségnek joga van önálló nemzeti életre, sőt territóriumra s egyszer – mint Pulszky elbeszéli – nagyobb társaságban Golescuók és Bratianuék előtt világosan megmondotta, hogy még azon kérdés felett is. vájjon Erdély független legyen-e, tartozzék-e Magyarországhoz vagy Romániához, Erdélynek általános plebiscituma fog dönteni,⁴⁶ Aki megfontolja azt, hogy a nemzetiségi kérdésben mily stádiumig jutott el a függetlenségi gondolat (Balkáni konföderáció, Mocsáryók, Károlyi-piyógramm,) az mégis kissé erősnek és szertelennek fogja ta/álni Pulszky jelzőjét: a hóbortot.

A magyar követ egyébiránt nehéz és hálátlan helyzetbe került, mikor a francia nemzetnek egységes és szilárd külpolitikai kurzusa hijján a különböző s egymással élet-halálra birkózó pártok tájékoztatására és meggyőzésére vállalkozott. Állása és feladata arra kötelezte, hogy minden párttal jó lábón legyen. A legtöbb és legjogosultabb reménységgel mégis Ledru-Rollin-ékhez közeledhetett, akik ugyan szintén Lamartine híres

(márc. 2.) körlevelének külpolitikai elveit fogadták el („La guerre n'est pas le princip de la République française, comme elle en devint la fatale et glorieuse nécessité en 1792; la République française n'intentera la guerre à personne; elle ne fera point de propagande sourde et incendiaire chez ses voisins”), de legalább nem titkolták érzelmeiket a magyarság küzdelme iránt. Mit várhatott Montalembert-től és híveitől, attól a Montalembert-től, aki 1849 januárjában azt írta Windischgräfcznek, hogy őt tekinti Europa első emberének?⁴⁷ Mit várhatott Thierstől és az orleansista párttól? Nem sokkal többet, mint a katolikus szabadelvűek vezérértől. Teleki ugyan Aumale herceget, Lajos Fülöp fiát „engageirozni” akarta a magyar hadseregben. Sok francia tisztnek közreműködését remélte ennek az ötletnek megvalósítása által s mint valamikor II. Rákóczi Ferenc, ő is francia tisztek tömeges meghívásával gondolt segíteni a szakértő tisztek hiányán a honvédségben.⁴⁸ Az Aumale-féle gondolat, Teleki leleményének csodás invenciója épp akkor, midőn a Bonaparte-sas már hatalmas szárnycsapásokkal repült fölfelé, ez az udvarlás az orleansista pártnak, politikátlan cselekedet volt s nem is tett jó hatást sem a vörösekre, sem a fehérekre. A legitimistákra viszont lesújtó benyomást gyakorolt a függetlenségi nyilatkozat, amely gyökerében támadta a pártnak, illetve dinasztiajuknak létalapját: az uralkodás isteni jogát. Teleki, különben az utolsó pillanatig hitt Ledru-Rollin-nek győzelmében az elnökválasztáson. A december 10. eredmény, amely a szavazatok óriás többségével Bonaparte Lajost emelte az államfői polcra, fájdalmas meglepetés volt számára. A választás épp azt a pártot tette a helyzet urává, amelyet a magyar követ csaknem teljesen elhanyagolt. Bonaparte Lajos nemcsak szívének és személyes érdekének, hanem az őt megválasztó pártok hangulatának is engedett, mikor a forradalmak szövetsége helyett a nagy monarchiák barátságát kereste.

Hogy mily tökéletes tengelyfordulás következett be Franciaország külpolitikai szemléletének tájékozódásában, két csattanós jelenség mutatta. Az egyik Drouyn de L'Huys-nek, ismert osztrákbarát államférfinak meghívása a külügyminisztériumba. Drouyn de L'Huys, miként Thiers, megriadt a német egyesülési mozgalomtól s Poroszország domináns szerepétől az újjáalakítandó német *Bundban*. Ausztria meddő egyensúlyozó működésétől várta ama hollófekete fellegek szétosztatását, amelyek Franciaország égboltozata fölé kerekedtek a Rajna felől. Amint

1866-ban, úgy most is a leghatározottabban szembeszállt azokkal a jakobinus tervekkel, melyek Franciaországot holmi ideális vállalatokba akarták sodorni Ausztria ellen. A legtöbb, amivel Telekit elbocsátotta, annak ígérete volt, hogy a francia kormány désinteresselment-nal figyeli az osztrák-magyar viszonyok fejlődését. A másik kedvezőtlen jelenség Leilo tábornok pétervári küldetésében dokumentálódott s egyúttal valódi jelentősége szerint bontakozott ki a Drouyn de L'Huys-féle „désintéressement.” Lello tábornokot, mint a rend uralmának képviselőjét nagy ünnepekkel fogadta a pétervári udvar,⁴⁹ egyúttal azonban Nesselrode orosz külügyminiszter tudtára adta, hogy a cári kormány nemcsak a lengyel-magyar forradalomban kész szolidaritást vállalni Ausztriával, hanem az olasz kérdésben is Bécs mögött áll teljes hatalmával. Holott az olasz ügyekből egy angol-francia entente már-már nemzetközi kongresszust préselt ki, a magyar meg ott lappangott a diplomácia zugolyában, szerény, szürke kis hamupipőke a mondain olasz *helezsza* mellett. 1849. májusában Ledru-Rollin pártja a kamarai választásokon teljes vereséget szenvedett a bonapartista és monarchista franciák szövetségével szemben. A „parti de l'ordre” csoportjai 500 mandátumot nyertek a *Montagne* (szélsőbal) 180 mandátumával szemben.⁵⁰ Csak az a vak kétségbeesés, amely majdnem megtöbolyította Telekit⁵¹ a választások eredménye miatt, az embertelen elhagyatottság fájdalma, amely az orosz beavatkozás rémítő perspektívájában megszázszorozódhatott lelkében, teszi érthetővé lépését a francia külügyminiszternél. Teleki azzal fenyegette meg a francia kormányt, hogyha francia mediáció nem történik az orosz beavatkozás ellen, a minden állami segítségtől megfosztott Magyarország végső kétségbeesésében kész forradalmasítani egész Közép-Európát s felgyújtani a Keletet. A francia kormány nevében Drouyn de L'Huys kijelentette, hogy Franciaország kész volna Nagy-Britannia diplomáciai közvetítéséhez csatlakozni az orosz hadaknak Magyarországra özlése ellen. Erre a magyar követ a hun invázióhoz hasonlítván az orosz hadsereg indítását Magyarország ellen, egy második jegyzékben a francia nép kötelességének nyilvánította a barbár hőmpölygés megállítását.⁵² Annak a kérdésnek, hogy a forradalmi szabadságnak a francia köztársaságban megtestesült elve vagy a fejedelmi autokráciának az orosz cári hatalomban képviselt szelleme uralkodik-e Európában, a magyar sikságon kellett eldölnie.

Saját létalapjának elvét miként fogta fel a francia köztársaság, világosan elárulta (júniusban) a republikánusok viharos tiltakozása ellenére keresztülvitt római expedíció a Mazzini-forradalom eltaposására és a pápai uralom helyreállítására. Flocon és Sarrans képviselőknek máj. 12., illetve máj. 21. kérdéseire, mit szándékszik cselekedni a francia kormány az orosz intervenció ellen, Drouyn de L'Huys dodonai feleleteket adott.⁵³ Joly és Ledru-Rollin képviselők indítványát, hogy a köztársaság kormánya a fegyverek nyomatékával szerezzen érvényt akaratának s amely indítvány érdekében a volt külügyminiszter, Bastide is melegen sikra szállt, Cavaignac és Odilon Barrot (orleansista) beszédei után elvetették 436 szóval 184 ellenében. Még egyszer (jun. 25.) a törvényhozógyűlésen szóba került a magyar szabadságharc. „Ma – írta Teleki Pulszkyhoz – lesznek hihetetlen interpellációk az orosz-magyar dolgokban; félek, hogy *a vörösek elrontják a dolgot*. Csak ne szólnának, nem tudják megfogni, hogy protekciójuk e pillanatban anakronizmus.”¹⁵⁴ Mielőtt a a magyar szabadság ügyét végkép elborította volna a részvétlenség és feledét hamuja, Ledru-Rollin és Mangin (jul. 12.) utoljára emelték fel szavukat a francia pátosz méltóságos akcentusaival. Tocqueville, az új külügyminiszter szóra sem méltatta a köztársasági vezérek erőlködéseit, a törvényhozó testület pedig megelégedett egy rezolúcióval, amelyben az orosz beavatkozást a „szabadság veszedelmének” nyilvánították.⁵⁵ A francia bourgeois, amely torkig jóllakott a vörös uralommal s még mindig remegve tekintett a Rajnán túlra, ahol a német demokrácia haláltusáját vivta a porosz király csapataival, nem törődött, mi történik a nagy magyar alföldön, mint ahogy különösebb emóció nélkül túrte Bonaparte Lajos előkészületeit a császárság visszaállítására. A februári forradalom legjobb vezérei ellankadtak, deportáltattak vagy épen elnémultak. Egyedül Michelet mennydörgött az osztrák és orosz zsarnokság ellen a Collège de France katedrájáról⁵⁰ egy siket fülű s gyönyörököt hajhászó ifjú nemzedék előtt.

IV.

A balance of power rendszere. A tory-szellem osztrák barátsága. Palmerston és a 48. forradalmak. Szalay Londonban. Kudarca. Pulszky küldetése. Az angol sajtó és a magyar szabadságharc. A Times álláspontja. Palmerston és az orosz intervenció. Parlamenti viták és meetingek a magyar ügyért.

Richelieu hagyatékának gondozóin kívül az angol közgondolkodás fogadta el évszázados, napjainkig ható erővel dogma gyanánt az európai egyensúly elméletét. Ez a britt politikai érdeket és érzést csodálatraméltó precízióval kifejező s minden párt- és rendszerváltozáson átütő felfogás, mint az angol hajókötelekbe font veresfonal, a politikai elhatározás történeti rugója és változatlan alkotó eleme maradt. Az angol politikának e bölcséletéből, a whig és tory pártok e közkincséből egyetlen kontinentális hatalom sem húzott több hasznot, mint az osztrák monarchia. Ausztria életének legkétségesebb válságaiban, mikor fenmaradása a végzet szárnyain lebegett, ez a britt elv nem hagyta cserben a sorsforgandóság legmélyebb nadirjában se az osztrák politikát, sem Mária Terézia trónralépésekor, sem a napóleoni háborúkban, sem az 1848. nehéz krízisek idején. Bármekkora szakadék választotta is el az angol szellemet az osztrák állam lényegének princípiumától, bárminő ellenszenv is töltötte el az angol lelkületet az osztrák rendszer policiális természete iránt, bárminő undor fogta is el a szabad angol polgárt az osztrák kormányzat perfid fogásai és lélekzsibbasztó légköre ellen: azért a büszke angol gályának delejtüje az európai kontinensen következetesen mutatott Ausztria felé. „Austria is an European necessity”: – csaknem olyan axiómája lett az angol politikai szellem célkitűzéseinek, mint a Monroe-elv az Egyesült Államokban, mint Nagy Péter cár állítólagos végrendelete az orosz törekvések balkáni útvesztőjében. Albion fiainak osztrákbarátsága azonban nem csupán az egyensúlyi elmélet értékeléséből fakadt, jóllehet ennek, de csakis ennek

valósulása nyújthatott szilárd alapot planetarikus politikájuk részére. Az angol világpolitika érdekei megkívánták, hogy az európai kontinens államainak egymáshoz való viszonyát a konzerváció szelleme hassa át, hogy a hatalmak helyzetében Angliára veszedelmessé válható eltolódások ne történjenek, hogy a nemzeti törekvések vagy terjeszkedési aspirációk dinamikájában ellenzék gyanánt érvényesüljön a veszteglésnek és negációnak elve is, ami Ausztria politikai meddőségében öltött teltet. Míg az angol az öt világrész meghódításával foglalta el magát, szükség volt a kontinensen egy házörzőre vagy tömlőctartóra, aki számára a *quieta non movere* nemcsak politikai gyakorlat, hanem életprincípium is egyszersmind. Ausztria minden szél-fúvásra reagált. Egyaránt érzékeny volt minden égtáj felől érkező időjárásváltozásra. Mint egy óriás földrengésjelző készülék, amely megreppen a földkerekség legtávolabbi zónáinak tektonikus változásaira, Ausztria szerveiben és tagjaiban érezte meg a francia forradalmakat, a német és olasz egyesülési mozgalmat, Oroszország nyújtózkodásait kelet felé, a pánszlávizmus rezgelődését és a nemzetiségi eszme lázait. A fennálló rend konzerválásának gondolatában egyetlen hatalom se lehetett szolidárisabb Ausztriánál a szigetországgal. Az érdekkölcsönösség oly megingathatatlan pilléreként nyugodott, hogy a brit közvélemény néha az ausztrófia hullámaiban hányódott, de ez a gyűlölet államférfiaikat nem tette vakká az angol érdekek felismerésével szemben. A *Times* 1849. júl. 23. számában „velejeig rothadt”-nak nevezte az osztrák monarchiát, de ez a nézete nem gátolta abban, hogy a magyar válság hónapjaiban életre-halálra szorgálja Ausztriát.

Nagy tévedés volna azonban azt hinni, mintha a fennálló európai rend megítélésében és konzerválásában Anglia tüskönbokron, szolgálilag követte volna az osztrák koncepciókat. Az angol és osztrák politikai szemlélet úgy különbözött egymástól, mint a mérsékelt konzervatív felfogás a reakciótól. Két ember együtt utazhatik egy vonaton, ha nem is ugyanazon állomásra váltottak jegyet. A Stuartok száműzetése óta Anglia történelme nem tud politikai forradalomról. A whigizmus biztonsági szelepe mindig elejét vette idejekorán a kazánrepedésnek. A legnagyobb whigek egyikének, Canning-nek szavai mélyen beivakodtak az angol köztudatba. „Azok – úgymond Canning – akik megakarnak akadályozni minden reformot csupán azért, mert újítás, kénytelenek lesznek előbb-utóbb elfogadni az újítást, midőn ez

már megszűnt reform lenni”. Olyan erős volt ez a törvénye az angol fejlődésnek, hogy az európai államokkal való érintkezésnek természetére és magatartásának mikéntjére is befolyt. Anglia nem fogadta ugyan védelmébe a forradalom Ahasvérusát, de inkább szóba állt és kiegyezett vele, mintsem hogy eltűrje a rothadt békét. Ez a belátás volt szabályozója az osztrák rendszerrel való hagyományos szövetségének s lett kiinduló pontja azoknak a nem ritkán keserű ellentéteknek, amelyek annyi terméketlen perpatvarba keverték az obszkurus osztrák kormányférfiakkal. Anglia épen Ausztria életképességének megóvása céljából sürgetett reformokat, hogy a forradalom pusztító tűzvészében tönkre ne menjen a balance of power rendszere. Az osztrák állam kormányosai, még oly férfiak is, mint Metternich és Schwarzenberg, viszont nem láttak az angol unszólásokban egyebet kéretlen tanácsoknál és stupid nyugalmsukat zavaró szkatúráknál s nem késtek tiltakozni az alkalmatlan britt gyámkodás ellen.

Az osztrák despocia a whig-pártok megvetésének, gúnyjának és utálatának céltáblája volt s nem kevesebb kenetes dorgálás és feddés hangzott el az alsóházban az osztrák udvar ellen, mint a török és az orosz autokráciák ellen. A Daily News, a szabadelvű párt vezérujságja az osztrákokat a kinézerek európai maradványainak nevezte. Palmerston egy magánlevelében amelyet Ponsonbyhoz, Anglia bécsi követéhez intézett 1849. szeptember 9-én, ezt írta: „Az osztrákok valóban a legnagyobb bestiák, akik valaha, ámbár teljesen jogtalanul, civilizált lényeknek nevezik magukat. Olyan kegyetlenségeket, amilyeneket ők Magyarországon, Erdélyben és Olaszországban elkövettek, csak a néger faj visz végbe Afrikában és Haiti szigetén ... Ön (Ponsonby) nyíltan és határozottan fogja tolmácsolni azt az undort, melyet az ilyen dolgok az angol közvéleményben gerjesztenek és nem fogja túrni azt az osztrák képzelgést, hogy az angol közvéleményt azon hírlapi cikkek tolmácsolják, melyeket Londonban élő osztrák ügynökök iktatnak a *Timesbe*.⁵⁷ Gladstone, Palmerton után az angol szabadelvű párt leaderje így riadt fel egy népgyűlésen: „A térkép egyetlen helyére se mutathatunk, ahol Ausztria valami jót tett volna!” Ez a hangulat azonban nemcsak egy magas emberbaráti és ideológiai felhőzet lecsapódása volt. Elmélyülésében hathatós indíték gyanánt szerepelt az a tanulság, amely az osztrák politika fennhézásának, korlátoltságának és megalázkodásának változatos léptékű konjunktúráiból szűrődött

az angol köztudatba. Ausztria, történetének veszélyes fordulataiban nem egyszer utalványoztatta ki magának az angol közbenjárását. Mikor aztán egy időre – úgy látszott – hogy sorsa nem libeg a beretva élén, nemcsak elfelejtette korábbi cselekvéseit, de – mint Schwarzenbergnek Palmerston jegyzékére küldött prepotens válasza bizonyítja – túlmént a nemzetközi érintkezés köteles courtoisiejának határain. Palmerston 1849. aug. 22-én ugyanis arra kérte a császári kormányt, „hogyan az elért eredménynek „igazságos és nagylelkű kihasználásával” szerezze vissza Ausztriának régi jó hírét, amelyet mint Európa egyik legelőkelőbb nagyhatalma méltán igényelhet. Utasította Ponsonbyt, adna kifejezést az angol közvélemény amaz aggodalmas reményének, hogy az osztrák kormány „további intézkedéseiben, az osztrák császár és a magyar nép közötti viszály elrendezésében kellő figyelmével lesz Magyarország ősi alkotmányára.”¹⁵⁸ Erre, valamint Palmerston-nak egy 1849. szept. 10-én hasonló célból tett erélyesebb démarche-ára Schwarzenberg oly pöffeszkedő és elutasító feleletet adott, az ír és hindu példákat oly ördögös dialektikával állította Ausztriának magyar- és olaszországi rémuralmával párhuzamba, mintha nem is ugyanaz az Ausztria könyörgött volna 1848 májusában Palmerstonnak, hogy interveniáljon az olasz forradalmi hatalmaknál és akadályozza meg Trieszt elzárását az egyesült szárd-nápolyi flotta által. Ausztriát csakugyan furcsa helyzetbe sodorták „kormányzóhivatalnokai” – mint Palmerston írta Ponsonbynak – „mert államférfiaknak igazán nem nevezheti őket.” Ilyen volt az érintkezés pszichológiája az angol és osztrák kabinetek között, amely mégsem tudta feledtetni az angol államférfiaknál az érdekközösség tényét és Ausztria fenmaradásának szükségességét. Az angol-osztrák viszony a negyvennyolcadiki válságok idején nem egy vonásában ©mié* kezdetett annak a szövetségnek természetrajzára, amelyet a kettős monarchia és Olaszország között létesített az érdekközösség megokoltsága, de amelyhez a népiéleknek vajmi csekély köze volt osztrák és olasz részről egyaránt.

A futó hangulatoknak és állandó érdekeknek e rejtélyes vízében kellett leválni a magyar-angol szolidaritás hídjának cölöpeit. A Honvédelmi Bizottmány felszólítására a magyar reform-nemzedék egyik legértékesebb és az angol politikában Jegiskolázottabb elméje, Szalay László vállalkozott a pionír hálátlan munkájára azután, hogy a frankfurti nemzetgyűlést az osztrák kormány követelésére elhagyta. Az angol közvélemény

akkor még vajmi csekély érdeklődést tanúsított Magyarország ügye iránt. Hogy Cromwell udvarában még a független Erdélyország követei figuráltak, hogy a bécsi kormány és II. Rákóczi Ferenc közt angol diplomata folytatta a közvetítés és kiegyenlítés művét (Stepney), hogy az osztrák örökösödési háborúban az angol kormány és a magyar országgyűlés összefogódzása mentette meg Mária Terézia koronáját: annak már nyoma is alig volt a brit hagyományokban. A negyvenes évek alatt ugyan, főként Széchenyi agitációjának hatása alatt, néha megakadt az angol szem is a magyar fölébredés egyes, kiváltképpen gazdasági jelenségein, angol globetrotter-ek is megfordultak az országban, amelyről érdekes, gyakran a rokonszenv palettájáról színezett útleírásokat közöltek. (Miss Pardoe, Paget.) A 47-48. országgyűlésre Ponsonby bécsi angol követ már külön politikai referenst is küldött, Blackvel személyében, hogy annál kimerítőbb és alaposabb tudósításokkal számolhasson be a Foreign Office-nak. Eleinte még a Times se volt föltétlenül osztrákbarát. 1848. ápr. 4. számában elmélkedvén a magyar átalakulásról, sürgette, hogy az angol kormány siessen barátságos viszonyba lépni azzal az országgal, mely Angliával való „rokonelevségéről oly igen ismeretes!” Felszólította a kormányt, küldene haladéktalanul egy főkonzult Pestre Anglia politikai és gazdasági érdekeinek képviselőjére.⁵⁹ Még július közepén is jóindulattal ismertette a szláv-magyar viszályt „The Sclavonien in Hungary” c. cikkében s szemére lobbantotta az osztrák minisztériumnak a magyarelles elemekkel való szövetkezését s annak az elemnek és erőnek gyöngítését, amely Ausztria nagyhatalmi állását fentartotta.⁶⁰ Maga az a közeg azonban, amelyen keresztül az angol kormány tájékozódást, benyomást és ítéletet meríthetett a magyar ügyekről, nem tudta és talán nem is akarta tárgyilagosan felfogni feladatát. Ponsonby testestül-lelkestül híve volt nem csak Ausztriának, hanem az osztrák rendszernek is. Palmerston nem egyszer fakadt ki követének minden angol érdeket és mértéket meghaladó elfogultsága miatt, amellyel az mintegy azonosította és kitette magát szolgálilag az osztrák ügyért. A nagy angol külügyminiszter szerint „Bécsnek még a levegője is ártalmas az egészségre”. Mint premierjének, lord Russelnek írta, (1853. okt, 24.) kételkedik abban, hogy „még Ön vagy én is képesek volnánk megmenekülni az ottani politikai miasma bénító hatásától”. Russel kissé élesen kelt ki Fonsonbynak irt egyik levelében „azon fölötte osztrák irány

ellen” melyet a bécsi követ az európai politikában követ. Blackvel, Ponsonbrynak magyarországi megbízottja, azt jelentette 1849. végén a londoni külügyi havatainak, hogy az egyetlen hely Bécsben, ahol az aradi kivégzéseket és Batthyány Lajos halálát nemcsak mentegették, de magasztalták is – az angol követség volt. Ily körülmények között csak az elismerés főhajtásával beszélhetünk lord Palmerstonról, aki személyes érzelmeiből sohasem csinált titkot a magyar szabadságharc iránt, s hivatalos állásában is mindent elkövetett, hogy Bécsben tudtul adja az angol közvélemény állásfoglalásának erkölcsi jelentőségét az osztrák-magyar viszályban.

A szegény magyar vándor diplomata, aki a meghíusult törekvés érthető melankoliájával távozott Frankfurtból s aki egy skeptikus filozóf nyugodt reménytelenségével teljesítette új megbízatását,- Londonban úgy érezte magát, mintha elszivattyuzták volna körülötte a levegőt. Barát és pártfogás, sőt ismeretség nélkül egy, az ő problémái iránt közömLős világ közepén mintha *egy* idegen bolygóra került volna. A magyar földre sűrűsödő ködön még nem cikáztak át a honvédszuro nyok – december második harmadában vagyunk (1848) – a fergeteg előtti különös, nyugtalanító csend. A Felső-Dunánál és Felső-Magyarországon állott magyar seregek megkezdték kudarcos hátrálásukat az ország közepe felé. A Times a megvetés gúnymosolyával írt az annyira magasztalt vitéz és lovagias nemzetről, melynek katonái nem tesznek egyebet, mint hogy feladják az egyik állást a másik után s mindenütt megfutamodnak.⁶¹ December 11-én nyújtotta át Szalay kormányának jegyzékét a Foreign Office-nek, amelyben arra hivatkozva, hogy Anglia diplomatai közvetítettek Auszria és Magyarország közt a Rákóczi-féle fölkelés idejében, megállapította, hogy a magyar korona és Ausztria közti viszonyok mindig a nemzetközi jog körébe tartoztak s azon kérdések egyikének ismerték el, melyeket a nagyhatalmak beleegyezésével kell megoldani („a toute évidence que les relations de la Couronne Hongroise avec l'Autriche ont été toujours regardées comme retrans au cercle du droit international comme faisant partie des questions á résoudre par la concurrence des grands Pouvoirs”).⁶² Szalay egyúttal bejelentette küldetésének célját: a britt kormánynak hiteles értesítést nyújtani Magyarországról s alkudozásokat indítani a rend és szabadság uralmának megszervezésére a magyar királyság területén. Palmerston, aki a feleletet első titkára, lord

Eddisbury által adta meg, visszautasította Szalay jegyzékét épp úgy, mint ama kérelmét, hogy őt hivatalosan fogadja és elismerje. „A britt kormánynak – úgymond a kormányválaszban – Magyarországról, mint az osztrák császárság egyik alkatrészéről van tudomása s ami közlendője lehet Önnek Ő brit felsége kormányához, annak az osztrák császár képviselője, Koller báró útján kell történnie.”⁶³ Az angol külügyminiszter válasza lehangoló és megalázó volt. Különösen olyannak tűnik annak a bánásmódnak a viszonyában, ahogy Palmerston az olasz egyesülési és függetlenségi mozgalmakat kezelte a bécsi kormánnyal szemben. A magyar kérdésnek e borzalmas elszigeteltsége Szalayt egy méltóságos és tragikus óvástételre indította, aztán összetört szívvel hagyta el a szigetországot, amelynek földjéről épen húsz év előtt a nagy Canning szava kiáltotta világgá Anglia történeti hivatását: „Amíg Nagy-Britannia kart emelhet fel, e kar fel fog emelkedni minden hatalom ellen, mely erőszakhoz merne nyúlni, hogy a nemzetek szabad választásának útjában álljon s belső függetlenségüket béklyóba verje.”⁶⁴

Körülbelül az időtájt, mikor Szalay, mint egy bánatos hajótörött „a szabad Helvetia” hófödte völgyeibe érkezett, indult el az angol közvélemény meghódítására egy másik magyar diplomata s épp akkor, midőn Windischgrätz zászlóaljai, mint „Hannibal ente portas” Buda falai alá állottak. Ritkán találni egymás mellett két ilyen ellentéles jellemet, tehetséget és világszemléletet, mint aminő a két emberpéldányban: a távozó és érkező magyar emigránsban ábrázolódott. Szalay csupa szemlélődés, egész lénye szerint introspektív, visszahúzódó a külvilág durva tüskéitől, doctinaire, a léleknek halk és mély lírai zöngéivel, tehetsége azt a válfajt megközelítő, amelyet Ostwald a klasszikus veretüek osztályába sorolt. Ezzel szemben Pulszky Ferenc *faculté maitresse-e*: a gyakorlati, száraz ész, melynek egy szikrázó aktivitás s a valóság iránt kifejtett finom érzék adott bámulatos hajlékonyságot, rugalmasságot és „savoir fair”-t. Nem bírt olyan mély bölcséleti és politikai tudománnyal, mint Szalay, de műveltsége tágkörű, szelleme finoman egyensúlyozott, robusztus és ép világosságú, röviden: olyan elme, akiről azt szokták mondani: fején találja a szeget. E fáradhatatlan tervekövacs fürgesége, alkalmazkodó készsége és munkabírása egyenesen tüneményes volt. Jóllehet politikai felfogása egészben véve történeti talajból sarjadt ki, éppenséggel nem vakoskodott

hazája mérhetelen nehézségű problémáival szemben s a nemzeti-ségi kérdésben a szabadelvűség legszélsőbb határáig volt hajlandó engedni, ami a politikai egység fentartásával összeférhetett. Alig van magyar ember, aki több rokonérzést és figyelmet tudott ébreszteni a magyarság iránt a nagy világban, mint e könnyed járású szellem, aki végtelen türelmességgel, szivósággal és elánnal végezte – sőt többet is végzett! – vállalt feladatát. A kudarcok csak még acélosabbá edzették ezt a nagy-szerű energiát, ezt a törhetetlen hitet, amely a reménység szikráit csiszolta ki még a lehetetlenségek szikláiból is. Mozgékony-sága és koncepcióktól duzzadó értelmisége a szó ostwaldi jelentésében egészen romantikus, noha szaktudományát, a régé-szetet valódi alapos-sággal művelte és nálunk európai színvonalra emelte.

Ezt a férfit választotta ki Kossuth Angliában a magyar ügy képviselőjére, s elmondhatjuk, alig volt valaha ennél szerencsésebb választása. Az új magyar követ okulva elődjének példáján, meg sem kísérelte, hogy felhatalmazása alapján hivatalos diplomáciai összeköttetésbe lépjen az angol külügyminiszteriummal. Palmerstontól az angol néphez föllebbezett s hatalmas hírlapi és társadalmi propagandával akarta felrázni az angol közvélemény érdeklődését a magyar kérdés iránt. Pulszky egyszerűen szót fogadott Palmerston-nak, aki ragyogó pályafutása kezdetén, 1829. jun. 11-én úgy nyilatkozott, hogy az angol politikai viszonyok mozgató ereje a közvélemény, s aki rendelkezik ezzel a hatalommal, képes megfékezni a fizikai túlsúly durva karját s ezt arra kényszeríteni, hogy kívánságát teljesítse.⁶⁵ Apósának, Walter nagykereskedőnek magánösszeköttetéseit felhasználva, lépésről-lépésre behatolt a legezárkóztatott angol társaságokba s mindenütt igyekezett barátokat szerezni a magyar nemzetnek. Lord Lansdowne volt miniszter s befolyásos, nagy tekintélyű férfiú az udvarnál is, lord Dudley Stuart, a lengyel emigránsok pártfogója, Cobden, a szabad kereskedelem apostola s minden elnyomott nép szószólója, a hivatásos *politician-ek* közül Osborne, Thompson, Rockbuck, lord Beaumont, Reynolds stb, alsóházi tagok karolták fel Pulszky törekvéseit s iparkodtak számára egyengetni az utat a parlamentben, a társaságokban és a journalistikában.⁶⁶ Nemsokára egy kitűnően megszervezett sajtóiroda dolgozott, London ég a vidék nagy újságjaiban, amely Pulszky karmesteri botjának intésére – uno ictu – a magyar érdek szögéből figyelte, magyarázta és pro-

pagálta Ausztria és Magyarország véres vitájának eseményeit. Tizennégy tekintélyes lap állt a magyar ügy rendelkezésére (Daily News, Spectator, Examiner, Observer, Morning Advertiser stb.), csak a Timesbe bejutni nem sikerült.

A Times az uralkodóház és a magyar nemzet viszonyának az októberi manifesztum következtében bekövetkezett megszakadása után teljesen beledobta magát az osztrák érdekek karjaiba. A nagy világlap engesztelhetetlen magyargyűlöletét azonban nem angol szempontok, nem a tévesen felfogott brit érdekeknek eszményi motorai fűtötték. C. F. Henningsen, egy angol *commis voyageur* egyébiránt Kossuthnak lángoló tisztelője,* lerántotta a leplett a Times tájékozó Kossuth-gyűlöletének valóságos indítékairól *Kossuth and Ihe Times* c röpiratában.⁶⁷ A Times tudósításait és cikkeit az osztrák-magyar háborúról nagyrészt osztrák ügynökök és osztrák zsoldban álló kalandorok költötték, s azonkívül maga az „angol világorákulum” tetemes[^] bécsi szubvenciót élvezett. Henningsen szerint a Timesnek négy tudósítója volt Magyarországról: „egy bizonyos Mr. R. „korcsma-kártya ember”, Kolozsvárt a császári tiszteknek cimborája, akit Bem honvédjei elcsíptek, de Kossuth futni engedte; a második egy bécsi angol nyelvmester, Mr. Bird, valamikor Metternich családjánál házitanító; a harmadik egy A. Paton nevű turista, Haynau panegyristája, aki Magyarországról is irt egy ismertető munkát mérsékelt tárgyilagossággal; a negyedik Times-riporter volt Ch. Pridham, aki maga is „politikai infámiában megmohosodott újságnak” nevezte a Timest s negyvenkilenc októberében „megundorodva” hagyta el Pestet a rémuralom és a kivégzések miatt. A Times alkalmi levelezőinek sorába tartozott egy Lauterbach nevű magyar zsidó, egyébként Bach zsoldosa s egy Paziazzi nevű nemzetközi kalandor, az osztrák titkos rendőrség bérence, akik bővebb magyarázatra nem szoruló megbízhatósággal szolgálták a Times, illetve

* Ez a Henningsen, kivel Kossuth Viddinben találkozott, (Szeremlei krónikája II. 331) nagy szerepre volt hivatva a magyar szabadságharc végső fázisában. Kossuth ugyanis 1848. okt. 2-án egy felhatalmazással küldte Komáromba (Pap D., Okmánytár II. 555), amelyben alteregójének nevezte ki s minden polgári és katonai hatóságot alája rendelt, kinek „joga van alkut kötni az ellenséggel, hivatalba emelni vagy attól elmozdítani, akit jónak lát, a nemzetet jutalmazásokra és kártételekre kötelezni”. Henningsenről a kormányzó is megemlékezik *Iratai* III. kötetében (függelék). V. ö. Szemere, L. Batthány, A. Görgei, L. Kossuth, Politische Charakterskizze» III. 134-136.

Schwarzenberg szándékait a magyar kérdésben. Pulszky nagyszerű sajtószervezete azonban fölényes biztonsággal védte ki a Times rágalmazásait és kútmérgezéseit, amelyek hatását különben az angol lélek igazságörzete és a jog mellett csalthatatlannal nyilatkozó ösztöne kiküszöbölte magából. Görgey és Bem győzelmei is megtették a magukét.⁶⁸ Pulszky megérte azt a legnagyobb tisztességet, hogy Palmerston nem ugyan hivatalosan, de mégis elfogadta és beható megbeszéléseket folytatott vele az osztrák-magyar háborúról; biztosítván Pulszkyt arról, hogy személyes érzelmei a magyar ügyhöz fűzik, a leghatározottabban azt a tanácsot adta Kossuthnak, hogy igyekezék egyezsége jutni a bécsi kormánnyal. Palmerston „bölcsek leckéztetései” – ha ugyan el nem késtek – akkor értek volna el gyakorlati eredményeket, ha e fejtegetések magvai bécsi talajban is gyökeret verhettek volna, ha Ausztriát államférfiak és nem bosszútól szomjas s nem az egységes monarchia rögeszméjétől megszállott bürokraták vezették volna. Olyan nemzet, mint a magyar, amelyben oly erősen lüktetett az önérzet és az életösztön szivdobogása, sohasem görbedhetett a márciusi alkotmány kaudiumi igája alá. Április végén érkezett Londonba Bikessy (alias Kroner) ezredes, egy „quodam schwarzgelb tiszt”⁶⁹ aki magával hozta a függetlenségi nyilatkozatot és Pulszky részére egy követi megbízó levelet, amelyet ő barátai tanácsára nem is mutatott be Palmerstonnak.⁷⁰

Nagy-Britannia hivatalos politikájának megdönthetetlen semlegessége és indolenciája ellenére lankadatlan erővel folyt tovább a társadalmi meggyőzés az izgatás valamennyi törvényes eszközével (újság, meeting, parlament). Ha az erősen royalista és alkotmányos rétegekben bizonyos levertséget okozott is a *déchéance*, sokszorosan ellensúlyozta azt, sőt a közvéleménynek csaknem egyetemes viharzását korbácsolta fel az orosz beavatkozás. Találkozott ugyan néhány high-tory (lord Brougham, Claud Hamilton), akik a lordok házában úgy beszéltek Ausztriáról, mint Anglia „régiszerződéséről és leghívebb barátjáról az európai kontinensen” s a magyar alkotmányt a zsarnokság gépezetének nevezték, mely alatt „a parasztok sokkal rosszabb helyzetben élnek, mint Ausztria egyéb tartományaiban”. Ezeket a ferde állításokat azután az alsóháznak u. n. magyar ülésén (júl. 21.) Osborne és társai a szabadság nyelvének fellengző pátozásával verték vissza. Osborne Magyarországot a szabadság oázisa gyanánt dicsőítette a zsarnokság sivatagában, Broug-

ham-et „szerencsétlen skót dudásnak” nevezte, Ferencz Józsefet pedig a jelen pillanatban trónbitorlónak. Thompson ezredes tiltakozott az ellen, hogy „a barbárok szuronyai legyenek a politika ultima ratió”-i. Még szabadabb és merészebb lélek hatotta át a magyar szabadságharc érdekében rendezett meetingeket és tüntetéseket (júl. 23, 30). Alderman Dávid indítványára a júl. 23-iki londoni népgyűlés rokonérzését fejezte ki a magyarok, „azon nemes és sokat ócsárolt nép iránt” s fölemelte tiltakozó szavát annak a nemzetnek védelmére, melyet „a vele összekötetésben levő hatalom rossz kormányzással, törvénytelen eljárással és külföldi barbár segítséggel el akar tiporni”. Reynolds, parlamenti tag egyenesen felhívta a britt kormányt, siessen a magyarok segítségére; van „elég hadihajója, melyek ott rothadnak a kikötőkben, van elég katonája, kik ott parádézhatnak London utcáin”. De felszólt ezen a meetingen a nagy Cobden is, a manchesterizmus, a *free trade* ünnepezt prófétája, akit épen nem lehetett Oroszország ellenségének nyilvánítani. Cobden az orosz beavatkozást teljesen törvény- és népjogellenes mérényletnek bélyegezte s amellet izgatott, hogy a City ne adjon kölcsönt az orosz birodalomnak. Meg volt győződve, hogyha Palmerston csak egyetlen jegyzéket intéz a tiltakozás erélyes hangján a cári kormányhoz, Oroszország sohasem mert volna betörni Magyarországba. Julius 30-án lord Dudley Stuart elnöklése alatt újabb, nagyszerűbb, mert népiesebb meetinget tartottak London egyik külvárosában.⁷¹

A szép, nem egy részletükben fenkölt szimpátia-nyilatkozatok a magyarság önvédelmi harca iránt, ha nem is hangzottak el a pusztában, még csak akkora politikai kézségre se birták sarkalni az angol kabinetet, hogy – mint Kossuth mondta 1859-ben Manchesterben – „megrázza hatalmas háromágú szigonyát.” A metingpetíciók épp oly kérésé hozták ki Palmerstont isteni flegmájából, mint az alsóházi interpellációk és támadások. A kormány egyik orgánuma, a *Globe*, egyik július végi számának cikkében ugyan sejteni engedte, hogy Angliának nem volna épen kedve ellenére, ha a török kormány felnyitná szemét s belátná a tizenegyedik órában, hogy önfentartási törvényére hallgatna, ha Magyarországot nem hagyná magára az orosz-osztrák hatalmak ellen vivott hősi tusában. Bizonyára jó adag képmutatás kellett annak föltételezéséhez, hogy az ottoman birodalom kiröpíti kardját hüvelyéből s kockára teszi buta vegetálását az északi hatalmak kihívásával, mikor a szabadság

patrónusai, Anglia és Franciaország kormányai egyszerűen lenyelték a cár diktatúrájának érvényesülését és tekintélyének a szláv népek képzelmében szinte transcendentális hitté fokozódott felmagasztaltatását. A nemes Cobden ugyan hiába igyekezett felriasztani az angol tőke lelkiismeretét, mikor izgatottá londoni pénzpiacon felveendő orosz-osztrák kölcsön jegyzése ellen. A City gúnyosan azt kérdezte, mi köze a jó és rossz fogalmának az osztalékhoz és a spekulációhoz? Az angol kormány, megtagadva a whigizmusát és ellenemondva Canning hagyatékának, tétlenül nézte, miként építi föl Ausztria orosz segítséggel a magyar függetlenség sirhalmán a birodalmi egység épületét. Sőt a bécsi udvarnak „megelégedését”, az oroszoknak meg éppen „örvendezését” jelentette a háború szerencsés befejezése fölött.⁷² Néhány esztendővel később az angol világhatalom architektusainak egyik legnagyobb művésze, Disraeli Benjamin *Thirty years of foreign policy* könyvében (1855) mérlegelte azt a kérdést, vajjon 1849-ben tehetett volna e valamit Anglia a magyar függetlenség érdekében? Disraeli úgy fejt meg a kérdést: „bárhol, amerre egy elsőrangú hadihajó képes eljutni, Anglia befolyásának túlsúlyra kell emelkednie és Oroszország hatalmának viszonylag csökkenni kell. Abban a harcban, amely Magyarország rónáin folyt annak idején, Anglia és Oroszország viszonylagos hatalmi helyzete teljesen megváltozott. Ott Oroszország volt erős és Anglia gyenge. Magyarország alkotmányos szabadsága tehát elpusztult s vele Ausztria politikai önállósága is.” Ez az elmélet azonban az igazságnak csak egy részét tartalmazta. Mikor a magyar nemzet felett megsuhogott a rémuralom korbácsa s az autokrata szövetség a magyar menekültek kiadatását követelte a Portától, a britt kormány a végleteleg kész volt magáévá tenni a magyar ügyet, mikor az már megszűnt politikai kérdés lenni; kész volt flottáját orosz felségi partok felé küldeni, mikor mint egy magasztos erkölcsi elv képviselője díszelgett a színpadon, melyet Europa népei áhítatos figyelemmel csodáltak meg páholyaikból.

V.

Észak-Amerika és Magyarország. Stiles közvetítése. Damburghi követ úr. Dudley Mann küldetése Magyarországra, ennek jelentései.

Amerikában vajmi keveset tudtak Magyarországról, még kevesebbet a magyar alkotmányról és Ausztriával való viszonyának ütköző pontjairól, de azért az angol és amerikai újságok hírei, valamint Stiles-nek, az Unió bécsi ügyvivőjének jelentései nem vándoroltak át egészen nyomtalanul az amerikai emlékeztelenek. Washington nemzete bármily erősen és kizárólagosan élte a saját életét, sohasem tett le arról a gondolatról, hogy az ő állameszménye a végzetnek egy beavatlan eszköze az emberi fejlődés nagy munkájában s hogy az ő szabad szívének kötelessége felfogni a más nemzetek életének, bár hangtalan segegykiáltásait. Az amerikai állam alapeszméjében és létében már mintegy tagadása volt annak a rendszernek, amely Európában az atyáskodó zsarnokságok nemzetközi szolidaritását fentartotta. Oly mélyen és őszintén érezte az Unió polgára saját állami intézményeinek fensőbbségét és történeti hivatását, hogy biztos rokonszenvére számíthatott minden európai törekvés, amely az amerikai szellem csillagos vignettájával jelentkezett. Teffl F. Benjamin, aki 1852-ben egy szép munkával tisztelte meg Kossuthot és Magyarországot (*Hungary and Kossuth, or, an American Exposition of the late Ungarian Revolution*) s akinek figyelmét egy Alvanola nevű olasz emigráns irányította a magyar nemzetre, elbeszéli hogy angol és amerikai lapok híradásain keresztül mily szorongó lélekkel „látta a sötét felhőt, amely a Bán-ságban kerekedett, majd Horvátország felett terjedt szét s végre nagy dühvel a magyar földön pattant szét.”¹¹⁷³ Alvanola úgy beszél Amerikában a „protestáns magyarokról”, mint Dél-Európa politikai reményéről, akik az osztrák birodalom szívében élve, hajlithatatlan ellenségei az osztrák despociának s akiknek fogják köszöni Itália és valamennyi dél-európai nép felszabadításukat

Az amerikai kormány bécsi képviselője, W. William H. Stiles diplomáciai feladatául nem azt ismerte el, hogy – miként angol kartársa, Ponsonby – meghazudtolja hazájának kormányelvét s azt a Schwarzenberg-politika tehetetlen uszályává sülyeszze. Stiles lelkületének közlekedő csatornáján át nem áradhattak a rosszindulatú rágalmak hullámai a washingtoni kormányhoz, amely – mint későbbi elhatározásaiból kitűnt – sokkal alaposabban és lelkiismeretesebben volt tájékozva a magyarországi eseményekről, mint a – torinóit kivéve – bármelyik európai kabinet. Stiles, noha állandóan Bécsben székelt, folytonosan érintkezésben állott a magyar mozgalom vezérfiaival különösen az időtájt, mikor Pulszky, mint a királlyal való érintkezési minisztérium államtitkára, Bécsben tartózkodott.

Kossuth, akinek többi bécsi ügynökei is megfordultak az amerikai ügyvivő hivatalában, épp az osztrák trónváltás napján (dec. 2.) azzal a megkereséssel fordult Stiles-hoz, vállalja el a közvetítést a magyar nemzet és az uralkodóház viszályában. Kossuth levelét dec. 2-nak éjszakáján kissé regényes körülmények között egy ismeretlen nevű magyar grófnő kézbesítette Stiles-nak. E levélben Kossuth appellálva a az Egyesült Államokhoz, mint a művelődés és szabadság „természetes” támaszához, felkérte, hogy az emberiség nevében járjon közbe az osztrák kormányférfiaknál s igyekezzék, ha lehetséges, egy, a jövő tavaszig tartandó fegyverszünet megkötésére az előzetes lépéseket megtenni.⁷⁴ Stiles miután Kossuthnak egy emberétől megnyugtató biztosítékot nyert, nyomban felkereste Schwarzenberget. Az eredmény azonban egyenlő volt a semmivel, A herceg kijelentette az amerikai diplomata előtt, hogy a magyarországi bonyodalom már tulment a békés kiegyenlítés lehetőségének határain s hogy a császári kormány nem egyezkedhetik lázadókkal.

Windischgrätz, a teljhatalmú alterego Stiles előtt „fájlalta a kényszerűséget, amely őt Magyarország megtámadására indította,” de biztosította őt arról, hogy a lakossággal szemben türelmes magaviseletet fog tanúsítani. A fegyverszünetre vonatkozó ajánlatot azzal a megokolással utasította el, hogy sohasem egyezhetik bele s nem függesztheti föl a hadműveletek megkezdésére tett intézkedéseit, mert „a törvénytelen kormány” az így nyert időhaladékat csak arra használná fel, hogy a forradalmat még inkább megszervezze és kiterjessze s a rendcsinálást megnehe-

zítse. A Stiles-Kossuth-epizód is kiáltó tanúsága annak, hogy Magyarországon 1848 végén még nem létezett antidinasztikus törekvés s épp a nemzeti ellenállás vezére kereste a kibontakozás módját – idegen hatalom közvetítésével. Az osztrák birodalom kormányosai azonban nem tisztesóges megegyezést akartak, mint tették azt 1606-ban, 1622-en és még 1711-ben is, hanem: föltétlen meghódolást. Ez a korlátolt és dölyfös akarat megtört a magyarság győzedelmes dacán, sőt kihívta maga ellen a nemzet életprincípiumának legvégső kirobbanását: az ápr. 14. trónfosztást és függetlenségi nyilatkozatot.

Mikor Kossuth a független magyar államnak elismertetését és polgárjogát akarta biztosítani a civilizált világ nemzetei között, nem feledkezhetett meg a washingtoni Capitoliumról, amely az európai reakció sötétségében ama világítótoronynak tűnt fel, amelyre bizalommal tekinthettek a népszabadságnak hajótöröttjei és megviselt, elgyötört harcosai. A legkevesebb, amit az új világ polgáraitól várni lehetett, az, hogy az elmerüléssel küzdő hajósok számára az erkölcsi buzdítás mentődeszkát kínálják oda s reményt nyújtsanak bátor lelkeknek, hogy adandó kedvezőbb alkalommal mindent újra kezdenek. Jó jelnek látszott, hogy az észak-amerikai kongressus Manin velencei köztársaságát is elismerte.⁷⁵ Az a körülmény, hogy a debreceni kormány úgyszólván minden égtáj felől el volt zárva a külfölddel való érintkezéstől s a legszükségesebb diplomáciai utasításokat is hallatlan nehézségek közepette, valósággal úgy kellett átcsempészni a határokon, teszi érthetővé, hogy Kossuth nem válogathatott könnyű szerrel a diplomáciai feladatok intézésére alkalmas és vállalkozó személyiségekben. Nem épen csodálni való tehát, hogy a debreceni kormány gyakran lépre ment s rászedette magát faiseurökkel, akik a maguk homályos jelleme által árnyékot vetettek arra az ügyre, amelyet a jóhiszemű tájékozatlanság reájuk bízott. Az efajta egyéniségek sorába tartozott Damburghy (?) Ede is, a magyar kormánynak amerikai megbízottja, Pulszky szerint egy magyar zsidó, aki a harmincas évek végén vándorolt ki Amerikába.⁷⁶ Teleki Parisban találkozott vele s „igen szegény gyámoltalan egyéniségnek” mondja: 1849. aug. 16-án kelt levelében azt írja róla Pulszkynek. „Au nom du ciel veuillez bien remonter la tête a ce pauvre Damburghy”.⁷⁷

A párisi magyar legáció sokat restelkedett miatta, Telekit anyagiakban is folyton zaklatta s félő volt, hogy ez a fantasz-

tikus diplomata Parisban és Londonban tönkre teszi a magyar képviseltek hírnevét. Pulszky, aki hamar tisztába volt emberével; hogy megszabaduljon az amerikai magyar követ politikai és erkölcsi ballasztjától, azt az ajánlatot tette neki, hogy 10 fontért megveszi megbízó levelét ezzel a feltétellel, ha végkép eltűnik szem elől. Damburghy elfogadta az alkut s „lettre de créance”-szát kiadta. Utóbb – Pivány közlése szerint – mégis kiment Amerikába, hol pártfogói is akadtak s egyideig vidáman sütkérezett annak a dicsőségnek sugaraiban, amelyet a honvédfegyverek szereztek a magyar névnek az új világban is. „Csak akkor tűnt el a sülyesztőben”, mikor Kossuth megjelent Amerikában. Forradalmak zürzavarában nem ritka jelenségek a Damburghy-típusok, akik egyideig sűrögnek-forognak a történelem arcvonalán, homlokukon viselik a forradalmi jelentőség bélyegét, mint Lucifer a csillagfényt s aztán láthatatlanul zuhannak vissza a szürke káoszba.

Egészen más szabású egyéniség volt az a férfiú, akit az Unió kormánya magyarországi képviseltekére kiszemelt. W. A. Dudley Mann – Pivány előadása szerint – mielőtt magyarországi küldetésére indult volna, az Egyesült Államok kormányának speciális és bizalmas ügynöke volt (special and confidential Agent) s kisebb német államokkal kormánya megbízásából kereskedelmi szerződéseket is kötött, 1850-ben Amerikának lett képviselője a svájci követség-tanácsnál. Akkor, midőn a függetlenségi nyilatkozat és az orosz beavatkozás Magyarország felé fordította az amerikaiak figyelmét, épen Parisban tartózkodott. Itt kapta kormányának június 19-ről keltezett felszólítását, hogy tájékozódjék a magyar ügyekről, azzal az utasítással, hogy feladatának sürgős megoldása céljából lépjen érintkezésbe Stileszal. „Ha kecsegtetne az a remény – úgymond a Dudley Mann részére küldött utasítás – hogy Magyarország képes lesz megőrizni függetlenségét, mi az U. S. kormánya leszünk a legelsők, kik szerencsekivánataikkal az új államot üdvözölni és a nemzetek családjába tárt karokkal fogadni akarjuk. A jövő azonban most igen komolynak mutatkozik. Ha az ügyek rosszabbra fordulnának, úgy Mann ne is menjen Magyarországra. Ha Mann szükségesnek tartaná, vándoroljon el Fiúmába is és tekintse meg kikötőjét, küldje haza az új kormány (Szemere) alkotmány-szövegének egy példányát, küldjön haza híreket a háború folyásáról, tudja meg, más nemzetek elismerték-e vagy kőszülnek-e elismerni Magyarország függetlenségét”. Végül, ha Mr. Mann

tanácsosnak lartaná, szólítsa fel a magyar kormányt, hogy küldjön Amerikába diplomáciai ügyvivőt a jövő kongresszus megnyitása előtt”. Zsebében ilyen tágkörű felhatalmazással a derék Mann meg is érkezett Bécsbe a legszigorúbb incognitóban. Stiles-nak meghagyatott, hogy minden tőle telhető módon járjon kezére Mann-nak s iparkodjék előmozdítani magyarországi utazását. Schwarzenberg herceg azonban, ki valami utón nyomára jött az amerikai szándokának, sőt Mann utasításainak másolatát is megszerezte, erőszakkal gátolta meg az amerikai diplomata utazását. Kossuth, aki csak az emigrációban értesült Dudley Mann küldetéséről, katasztrófának vélte az amerikai terv megghiúsulását⁷⁸, a magyar függetlenségi harcra, amely alá hatalmas erkölcsi és politikai bázist épített volna Amerika elismerése s áttörte volna azt a diplomáciai bloquade-ot, amellyel Ausztria az emberi közösségből akarta kizárni a magyar ügyet. Mann Bécsből küldött jelentéseket a magyar szabadságharcról, szempontjai, elvei, megállapításai nem érdektelenek, de fájdalom, csupán akadémikus jelentőségűek, minthogy – negyvenkilenc júliusának végén tartunk – nem javasolta kormányának Magyarország függetlenségének elismertetését. Mann el volt telve a magyarság iránt rokonszenvvel és bámulattal s mint egyik jelentésében maga írta, nem érhetné nagyobb öröm az életben, mintha jelenthetné, hogy „Magyarország állandó alapon megalkotta a magyar függetlenségét”, hogy látta „a csecsemő Herkulest megfojtani a hatalmas kígyót”.

Az Unió népe és kormánya kétségekívül teketória nélkül elismerte volna Magyarország függetlenségét, ha csak halovány remény mutatkozott volna arra, hogy tartósan megállítja és visszaveti a császári hadseregek invázióját s az ápr. 14. határozat legalább a viszonylagos maradandóság halmazállapotába szilárdult volna. Az amerikai állam alapelvein kívül az elismerésre s Magyarországgal diplomáciai viszony létesítésére sarkalták a washingtoni kormányt az amerikai magyarok is, akik Breisach nevű elnökük vezetése alatt küldöttséggel járultak Taylor tábornok elnök elé s arra kérték, ismerje el Magyarország függetlenségét, mintahogy elismerte Görögországot, Texast, Don Pedrót és a francia köztársaságot. Amerika tervei felől semmi kétséget sem hagyott Taylor üzenete a senátushoz (1850. márc. 22.), melyben nyíltan bevallja, hogy szándéka volt Magyarországot elismerni, ha sikerült volna oly *de facto* kormányt létrehoznia, amely eléggé állandó alapokon nyugszik”.

Mikor Kossuth a népek önrendelkező jogát hazája számára reklamálta, egyetlen visszhang felelt szavaira az óceánon túl s mire ez a hatalmas visszhang megrezegtethette volna a magyar levegőt, idehaza már minden csendes volt s Amerika küldöttje csak forró részvétét jelenthette a ravatálnál.

VI.

A török liberálisok és a 48. forradalmak. Lengyel és román emigránsok Stambulban. Karacsay és Splényi a Portánál. Andrássy Keletre indul. Tárgyalásai Belgrádban és Stambulban. A nyugati hatalmak követeinek üzelmei. Kossuth terve a török protektorátussal.

Ha az angolszász hatalmakat politikai intézményeik alap-törvényei, helyesebben: agrafoi nomoi-jai kötelezték volna a magyar függetlenség elismerésére, akkor Törökországot egyenesen létérdekei utasították az érintkezés és szövetség megszövéseére az új magyar állammal. A török-magyar szolidaritás politikai megvalósítására azonban egy mellőzhetetlen kellék hiányzott: a török államférfiak bátorsága, amely rendszerint csalhatatlan jele a magasabb rendű élethez való kiirthatatlan ragaszkodásnak. Nem mintha a török világban teljesen elapadtak volna azok az erők és eszmék, amelyek a negyvennyolc szent tavaszán mozgásba hozták az egész Európát. Törökországnak is megvoltak a maga reform-politikusai (Resid, Rifat, Ali pasák stb.), akik szintén impregnálva voltak az új idők finom mérgétől, akik nemcsak átalakulást és megújulást sürgettek, de egyúttal feltámasztását is azoknak a hagyományoknak és aspirációknak, amelyek valamikor Eurázia legelső hatalmává s a keresztény világ félelmévé tették az Ottoman birodalmat. Ami 1848 februárjától fogva Európa ancien régime-jeit összerázta, nem állt meg a török politikai határokon. A mozgalomnak egyik éltető eleme: a szabadelvű demokrácia, életkérdése volt a török társadalom renaissanceának is, a nemzetiségi eszme, az általános ébredésnek másik, hatályosságában nem kevésbbő jelentős életelixirje viszont katasztrófával fenyegette a török államot épp úgy, mint az osztrák monarchiát. A török reform-politikusok tehát remény és kétség közt hányódva figyelték és fogadták a forradalmi lángok kígyózását Európaszerte, s teljesen határozatlanul tétováztak a jó és rossz közt, amik a termékeny

tüzekben lobogtak. A szláv és román nemzetiségi és önállósági törekvések már évtizedek óta tűzfészkei voltak a török-balkáni vadonnak s az ottomán állam európai felületén azon archimédeszi pontok, amelyekkel sarkaiból lehetett kifordítani Törökországot. A 48-as forradalmak válaszút elé kényszerítették a török Hamleteket: vagy teljes erővel beledobják magukat a világ-demokrácia forгатagába, amelyben feláldozzák atyáik ázsiai rendszerét s a katonai tyrannis helyébe megteremtik a nemzetiségek szabad konföderációját, vagy az európai reakció lejtőjére lépnek s egy időre bebiztosítva korhadtt uralmukat, szorosan zárkóznak Miklós cár szent falanxához. A jó törökök nem tették sem az egyiket, sem a másikat, hanem a reform-konzervatívek csökönýös fonákjába esve, mindakettőt egyszerre, félíg, habozva, félénken.

A Fényes Porta kezdetben néhány bátortalan lépéssel ellensúlyozni igyekezett Oroszország megfószkéledését a dunai fejedelemségekben. Miklós cár ugyanis Ausztria zúrzavarát felhasználva, júliusban csapatokat küldött Moldvába és Oláhországba, hogy helyreállítsa jogait, amelyekről a hunkiar-sklesszii szerződésben kellett lemondania.⁷⁹ Törökországnak egyik történetírója, Rosen⁸⁰ azt gyanítja, hogy a két oláh fejedelemség megszállása által az orosz cár csupán hadműveleti alapot akart biztosítani erdélyi beavatkozásának s az okkupációnak nem volt foglaló vagy fenyegető célzata Törökország ellen. Bármint álljon is a dolog, annyi kétségtelen, hogy a Fényes Porta eltúrte az oláh fejedelemségek katonai megszállását, azt a legnagyobb méltatlanságot és megalázást, ami souverain hatalmat csak érhet, s szó nélkül engedte, hogy az orosz parancsnok szótkergetse a törökbarát liberális román vezetöket, akik részint Magyarországba, részint Konstantinápolyba menekültek. A török politikusok látszólag közönýösen nézték, mint mossa alá az orosz árvíz uralmuk oszlopaít az oláh fejedelemségekben s mint alakítja át a cár a reakció katonai és politikai hídfőjévé Bukarestet. Ha a nemzetiségi aspirációk és a demokrácia pártfogása nem is lett a török politika export-cikkévé, azért a török vendégbarátság nem tagadta meg tisztes hagyományait s Konstantinápolyban a félhold árnyékában lengyel és román emigránsokból valóságos gyarmat keletkezett. Ezek az emigránsok és „vad diplomatak” a Porta pártfogását élvezték s közülök nem egynek (Ghiczaj döntő befolyása volt Resid pasára és híveire, akinek lengyel- és magyarbarátságát a szard követ, Tecco báró is

fokozatosan veszített diplomáciai jellegéből s néhány hónap múlva egész tevékenysége és jelentősége kimerült abban, hogy a külföldre szóló magyar diplomáciai levelezést intézze és tovább közvetítse. Az első magyar konstantinápolyi követből – mint Alter gúnyosan megjegyzi – így lett postamester, aki ennek a feladatnak pontos teljesítésével megbecsülhetetlen szolgálatakat tett a szabadságharc külföldi képvisetének. 1849 áprilisában a török fővárosba érkezett Splényi Lajos báró, aki Radetzky mortarai és novarai győzelméig Torinóban képviselte a magyar kormányt, de a fegyverszünet aláírása után haladéktalanul el kellett hagyni az olasz földet. A fölöttébb fürge Splényi azonban nagyon rövid ideig tevékenykedhetett Konstantinápolyban, ahol akkorra már Tecco báró piemontei követ befolyása hazájának összeroppanása következtében a zérusra sülyedt. Az orosz beavatkozás, amely politikai együttműködéssé forrasztotta az osztrák-orosz érdekszolidaritást, óriás megdöbbenést idézett elő a Fényes Portánál. Az angol és francia követek pedig – Teleki szerint – azon voltak, hogy „köztünk és a Porta közt minden összeköttetést nehezítsenek”. A török államférfiak, akikben Görgey és Bem győzelmei az imént még oly vérmes illúziókat gerjesztettek, azzal védték magukat, hogy a nyugati hatalmak semlegessége miatt mitsem tehetnek. „Vous avez raison – mondták Splényinek – mais c'est votre affaire, nous n'avons pas à nous en mêler”.⁸³ Splényi tehát dolgvégezetlen vesztegelt, várakozott, mikor Kossuth fölmentette állásától és Andrássy Gyula grófot bízta meg a magyar ügy képviselésével a török Portánál.

Andrássy május 22-én, egy nappal Budavár bevétele után hagyta el Pestet,⁸⁴ hogy egy kalandos odysseával megkezdje tüneményes diplomáciai karrierjét. Debrecenben vette át Baththyány Kázmértól megbízó levelét és a kormányzó szóbeli tanácsait és utasításait. Belgrádbau fölkereste Husszein pasa kormányzót, aki biztosította arról, hogy Konstantinápolyban barátságos fogadtatásban lesz része ugyan, de azt sem titkolta a fiatal mágnás előtt, hogy hivatalos elismertetése elé alighanem leküzdhetetlen torlaszok emelkednek. Belgrádban egyszersmind tanácskozásokat folytatott Garasanin szerb külügyminiszterrel és Marinovich államtanácsossal, akik a szerb közvélemény ténylező férfiai közül határozottan a magyar barátság felé hajoltak. Miután Andrássy ügyesen kisiklott a megbeszélések folyamán a nemzetiségi kérdésben minden olyan elkötelezés alól, amelyről

föltehetette, hogy kormányát esetleg feszélyezni fogják, lelkére kötötte a szerb államférfiúnak, hogy Knicanint és önkénteseit haladék nélkül hívják haza Dél-Magyarországból, ahol Theodorovich, illetőleg Mayerhoffer osztrák tábornokok alatt úgysis császári érdekekért véreznek. Husszein pasa útlevelével Widdinen Ruszesukon, Galacson, Várnán és Drinápolyon keresztül június végén megérkezett a török fővárosba, ahol még találkozott elődjével, Spiényivel s az a kétes szerencse érte, hogy a könnyelmű diplomatának 10 ezer piasztornyai adósságát kifizethette.⁸⁵

Andrássy egy hajszállal se került kedvezőbb viszonyok közé, mint elődjei, de mégsem adta fel oly könnyen a játszmat, mint ezek, noha Magyarország katonai helyzete rohamosan rosszabbodott. A komor felhők sűrűsödése hazájának egén csak arra buzdította, hogy sebesebb tempóban folytassa tárgyalásait s hogy a Portát erélyességre ösztönözze az orosz intervencióval szemben. Azzal érvelt, hogy Magyarország pusztulása biztos előfutárja Törökország megsemmisülésének. A török miniszterek bólingattak, jajveszékelték,⁸⁶ de moccani se mertek. A beteg ember nem merte maga ellen kihívni a végzetet, amely négy esztendővel később, gyáva és henye passzivitása folytán, a krimi háborúval mégis lecsapott reá. Csak forradalmi vérmérsékletű egyén vagy alkotó, államférfíui lángelme lehet nehéz helyzetekben oly hazardőr, mint amilyenné lett Andrássy a Porta végzetes tehetetlenségének láttára. „Csak egy mód van – írta Batthyány Kázmérnak – a Portát erélyes föllépésre bírni: kompromittálni kell, magától sohasem lesz bátorsága”. A magyar kormányzó is hasonló véleményben volt. 1849. jul. 16-án azt írja Bemnek, tegye át a hadviselés színhelyét török területre, törjön be a dunai fejedelemségekbe: „il faut les (t. i. a törököket compromettre”.⁸⁷ A mindig vállalkozó szellemű lengyel tábornok teljesítette is Kossuth kívánságát s tett egy rövid, katonailag vakmerő és szép diverziót Moldvába (jul. 23-26.), de sem a románokat nem tudta fölkelésre bírni a moszkovita okkupáció ellen, sem kompromittálni nem sikerült a török kormányt. A Porta gyámoltalanságára és álnokságára különben fényt derített az a hallatlanul méltatlan viselkedése, mikor Bem kiűzte Erdélyből az osztrák csapatokat: Omár pasa nemcsak hogy lefegyverezni nem merészelt a semleges földre húzódó, demoralizált osztrák sereget, sőt eltúrta hat hétnél tovább szabad táborozásukat, rekvirálásaikat, élelmeztesésüket a török souverainitás alatt álló földön. „Törökország – írta

Andrássy Kossuthhoz – kétségbe van esve a történetek miatt. Csak most (szept. 3.) sajnos, későn látják be, minő alkalmat mulasztottak el, holott napról-napra figyelmeztetem őket.”

A fiatal Andrássy a török politikusok meggyőzéséhez fűzött reményeinek meghiúsulta után angol és francia befolyáson keresztül akarta megoldozni és eszméltre téríteni a renyhe Portát. Úgy látszik, hogy Sir Stratforddal folytatott magánbeszélgetései után nem látta oly vigasztalannak a helyzetet, mint elődjei. Legalább ez a motívum csattan ki Görgeyhez intézett soraiból, melyeket akkor irt, midőn megjött a híre Kossuth lemondásának s Görgey diktatúrájának. „Ha Ön – írta szept. 7-én a tábornoknak – Magyarországot még megmentheti, hazánk Európa első nemzete s az Ön neve a legdicsőségesebb lesz. És ez még lehetséges. . . Tábornok úr, rövid idő alatt a világ bizalmát helyre fordíthatja ügyünk iránt. Erősen nagy mindenféle az iránta való rokonszenv. Egész Európa szeme Önre van irányozva”.⁸⁸ Andrássy életrőja féltételezi, hogy hőse az angol és török segítség tekintetében illúziókban ringatta magát. Bajos ma cáfolni ezt a föltevést, amelyet Palmerston viselkedése és Magyarország összeomlása oly megdöbbentő hamarsággal igazolni látszott. Két szempontot mégis érdemes ellene vetni Wertheimer poszthumusz bölcsességének. Az egyik az: Sztambulban és Londonban tovább döcögött volna-e a diplomácia öreg járműve a régi csapáson, ha Görgey csakugyan képes kitarítani? Azután: ha a magyarság tovább állja a szövetségesek diktálta hadműveleti iramot s az Egyesült Államok kormánya – mint szándékában volt – hivatalosan elismeri Magyarországot, vajjon nem fejlődhetek volna-e oly politikai bonyodalmak, amelyekből a magyar szabadságharcosok hasznot húzhatnak? Függetlenül állt még a velencei köztársaság s elintézetlenül a piemontei osztrák béke, kérdés: ezek az el nem taposott tűzfészek nem gyújthatták volna-e fel Keletet s az egész európai világot, ha Magyarország katonai katasztrófa oly hirtelen be nem következik? Ezekkel a kérdésekkel nem többet és nem kevesebbet akartunk jelezni, csak éppen annyit, hogy: a világos és átfogó elméjű Andrássynak nem kellett éppen illúziókban ringatóznia, ha még remélt és Görgeyt kitarításra buzdította. Ezek a kérdések, a lappangó orosz-török-angol ellentétekkel kétségtelenül fontos tényezői voltak az európai politikának, tényezők, mikkel komoly s nemcsak „vad” diplomatának okvetlenül kalkulálnia kellett.

A magyar szabadságharc külpolitikájának történetírója, Wilhelm Alter, aki egy elfogultsága és pártoskodása dacára becses és bő anyagú munkában tárgyalta Kossuthék lázas és tragikus diplomáciai erőfeszítéseit, hevesen kifakad a magyar kormányzó ellen, hogy a Habsburgoktól való megszabadulás „ártalmas rögeszméje” kedvéért hajlandó volt a magyar függetlenséget egy más souverainitás javára elalkudni.⁸⁹ Alter ugyanis jelentőségével aránytalan méltatásban, illetve bírálatban részesíti Kossuthnak azt a gondolatát, amely az ő termékeny, soha zavarba nem jutó politikai képzeletének tisztavirágéletű alkotása volt a szabadságharc alkonyán, egy inkább a szorongatás kipréselte ötlet, hogy t. i. Magyarország, Szerbia és a két oláh fejedelemség egy államszövetséget képezzenek Törökország souverainitása alatt. Főként az utóbbit: a török hegemonia vélelmzését nem tudja az osztrák történész Kossuthnak megbocsátani. Azt kérdezi gúnyosan, vajjon azért harcoltak-e a honvédek a Habsburgok ellen, hogy ezek uralmát Kossuth jóvoltából most egy barbár despociával cserőljk-e el? Anélkül, hogy Kossuth e röpké életű tervével huzamosabban foglalkoznánk, Alter vádjai nem alkalmasak Kossuth kompromittálására. Még ha komolyan foglalkozott volna is Kossuth azzal, hogy a török szövetséget megvásárolja egy olyan balkáni konföderáció árán, amelyben Törökország politikai és kormányzati vezérszerepet játszik: semmi veszedelem nem származott volna olyan tehetetlen és meddő souverainitás elismeréséből a magyarságra, mint amilyen a 19. század derekán a török uralom volt. Az önként vállalt török uralom névlegessége úgyszemint tarthatott volna tovább, mint a közös háború, helyesebben: fegyverszövetség, amely azt létrehozta. Kossuthnak szemé előtt minden biztonnyal Erdély példája lebegett, mikor Pulszky előtt – a britt politikusokhoz való továbbítás céljából – fölvetette a török-balkán-magyar államszövetség eszméjét, mint teljes értékű pótlóját az osztrák rendszernek, amit Palmerstonék az európai súlyegyen elemének tartottak. Minő más élete és szerepe volt a 16. és 17. századokban a török protektorátus alatt Erdélynek, mint Magyarország azon részeinek, amelyek a Habsburgokat uralták. Ha a törököt, s ami az ő belépését követi vala, az angolt ezen az áron sikerült volna cselekvő részvételre bírni a magyarok oldalán, a független Magyarországnak nem kellett félnie attól a *kiszmettől*, amely az u. n. török uralom alatt reája várt volna. Bocskay, Bethlen, Thököly és a Rákócziak fölkelése

mögött is létezett egy török – akkor ereje teljében – támaszték, a Kossuth Magyarország is megbírta volna a 19. századi hanyatló, roskatag török névleges szupremáciát a közös vállalkozás végéig. Valóban bámulva kell megállani a Kossuth-tervek alchymiája előtt, amely a legmostohább elemekből is mindig képes volt kiválasztani a saját koncepciójának alkalmas politikai anyagot, azt a félisteni alkotó erővel határos leleményességet és termékenységét, amelyet célgondolata: a független Magyarország megvalósítása érdekében a sors állhatatos ellenkezései közepette kifejtteni képes volt.

VII.

A lengyelek. A lengyel emigránsok közvetítése a magyarság és szláv nemzetiségek közt. Dembinski és Czartoryski. A lengyel légió ügye. A „lengyel-magyar szövetség.” A csehek és a magyar forradalom. Palacky és a magyarok. A cseh-tót egység. Palaekyék dinaszticizmusa. Kossuth és a szlávok. A nemzetiségek többsége ragaszkodik a magyar ügyhöz. A tótok a honvédseregben. A prágai szláv kongresszus A márciusi ostrom és a csehek. Rieger és a párisi „complotte”.

A szláv testvériség problémája, amely szinte a magyar ébredés vezetőinek szemeláttára fejlődött a pánszlávizmus politikai megmozdulásává, nehéz gondokat okozott a magyar reformereknek. Köztük elsőnek Wesselényi Miklós báró foglalkozott tüzetesen azon mozgalom genezisével és a magyarság politikai helyzetére való hatásaival, amelyek a felső-magyarországi lutheránus többség bizonyos rétegeiben a negyvenes években nem sok jóval biztató rezgelműzéseket okoztak. Wesselényi *„Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében”* c. 1843-ban megjelent munkájában az orosz terjeszkedési gondolatot tekintette annak a nagy folyamtnak, amelybe az összes szláv erők és patakok beletorkolnak s amelynek óriás vízterülete előntéssel fenyegeti a magyar állameszmét. „Oroszország – úgymond Wesselényi – valamint hódításokon alapszik s minden eddigi életműködése növekedési mozgalom volt: úgy a jelenben s a jövőre is e mozgalom jellemző sajátja. Oroszország mind földészeti, mind politikai, mind kereskedési tekintetben olyan, mint roppant terv szerint kezdett – de még egy oldalról be nem végzett épület. Olyan, mint az okos kereskedő; kicsiny nyereséggel is beéri, nem annyira sokat, mint gyakran akar nyerni.” Wesselényi az orosz rém ellen védekezésül a kis szláv népek önállósága és alkotmányos szabadsága kifejlesztését ajánlja a magyar nemzetnek: a nagy szláv gyűjtő eszme hódításának ellensúlyozására a szláv népegyedek differenciatív hajlamának bontakozását és érvénye

sülését. Miként 1848-ban Kossuth Lajos, 1843-ban Wesselényi is mélyen meg volt győződve, hogy a szabadság „ez a varázserrejű, mennyei szó” a cári sas szárnyain tovaterjedő pánszlávizmust, mint Dávid parittyája Góliáthot, leteríti vagy legalább is közömbösíti.

És itt első sorban a nyugati szláv individualitások jöhettek számításba a magyar államférfiak előtt: a lengyel és a cseh kérdés, mint adott igazodási pontjai a magyar külső politikának. A kettő közül a magyar történeti osztályok, amelyek a negyvennyolcadiki átalakulás élén jártak, a lengyel emigrációval találhattak érintkezési pontokat, a lengyel népnek ama külföldi képviselőivel, amelyek legkevésbé voltak inficiálva pánszlávizmussal s amelyeket a magyar képzelet befuttatott a történeti hagyományok repkényével. A lengyel-magyar barátság, amelyet a török időkben az érdekek közössége szőtt, különös erővel éledt fel az 1831. tragikus lengyel forradalom után. A két középkori nagyhatalom párhuzamos sülyedése a sorsközösség bánatos érzéseit vegyítette a régi motívumokba, amelyet nemcsak a Báthory- és Rákóczi-korszak romantikus élményei tápláltak, de a szokásnak, életmódnak es alkotmányának nem egy eleme is, a nemesi életszemlélet különös bonhomijával és felületességével. Aztán a közös elnyomatás és szenvedés, a dicsőséges feudális múltnak káprázata, a megcsönkítésbe való soha meg nem nyugvás, a darabolt függetlenség SZÍVÓS vágyódása a kiegészülés felé, a végzetszerűség e távoli sóhaja a nagy világ minden nemzetei felé: konzonáns rezdüléseket ébresztett a magyar szívek húrjain is. Deák Ferenc egyik legszebb beszédét mondta 1833-ban a lengyelek érdekében. „A szolgáltságig alázott nyomorultnak édes enyhülést nyújt – úgymond a nagy magyar – a keservek özönében az is, midőn a résztvevő szánakozásnak forró könnyeit hullani látja, midőn hallja érette könyörgő szavát annak, ki többet érette nem tehet, habár ezen kérő szó az elnyomásnak jégkebléről sikertelenül perdülne is le”.⁹⁰ Kölcsey mély melankóliájának finom hárfáján szintén hangokat inspirált a lengyel tragédia. „Mik volnánk, ha az eltaposott szabadság véghörgése fel nem rezzentene bennünket, s ez oly közelről s oly sokképen érdeklő ügyben férfias szót nem emelnénk?”⁹¹ Maga Kossuth is azt vallotta egy lengyel emigráns előtt, hogy ő a lengyel forradalom fia, mert karrierje 1831 november 29-én kezdődött.⁹²

A múlt század második negyedében Európa szabad orszá-

gai megteltek lengyel száműzöttekkel és vértanúkkal. Dembinski szerint tizenötezer lengyel emigráns volt szerteszórva Európában a 48. forradalmak előestéjén.⁹³ Szabadsághőseikkel és kalandoraikkal mindenütt lehetett találkozni, valahol csak népek véreztek a szabadságért. Mindenütt megilletődött tisztelet és részvét fogadta a szabadság e vándor lovagjait, akik – Balzac szerint – már kifárasztották elnyomók karját, mint az első keresztények az δ kínzóikét. A lengyelek divatban voltak mindenütt, bár olyan éles szemű lélekismerők, mint Balzac is, a szláv nép „e leggazdagabb töredékében” felismerték a serdületlen fajták gyermekességét és állhatatlanságát, mellyel házi ügyeiket kíméletlen torzsalkodások közepett a nagy nyilvánosság színpadára cipelték. Az emigráció alatt áthidalhatlan szakadékot vágott köztük a pártoskodás, a meghasonlás arisztokrata és demokrata frakciók között. A demokraták a nemzeti szerencsétlenség okozóinak tartották Czartoryskit s az egész nagybirtokos pártot, amelyet felelőssé tettek azért, hogy a lengyel jobbagyságot – jelentékeny polgári osztály éppoly kevésbé létezett náluk, mint a 48 előtti Magyarországon – nem sikerült a nemzeti lobogó alatt tömöríteni. A földesuraitól zsarolt, megvetett, pária-sorsra kényszerített lengyel paraszt nagyobb gyűlöletet érzett szociális elnyomói, mint az orosz vagy osztrák politikai uralom iránt. Az 1846. galíciai paraszt-zendülés tisztára *jacquerie-jellegű* volt, melynek sötét tüze a nemesi kastélyokat, nem az osztrák kormányzatot ostromolta. A demokraták és arisztokraták közti gyűlölségnek kirobbanása volt magyar földön egy lengyel ifjúnak merénylete Bem tábornok ellen (1848. nov.), azután azok az éles, megújuló viták és cselszövények, amelyek a Magyarországon harcoló lengyelek közt, egyrészt Vysocki és párthívei, másfelől pedig Dembinski és környezete közt dúltak szakadatlanul, a magyar katasztrófáig. Abban azonban úgy az arisztokraták, mint a demokraták egyetértettek, hogy az összes lengyeleknek egységes frontot kell alkotniok a Lengyelországot felosztó északi hatalmak ellen. Ezt az ősi lengyel szolidaritást az utóbbi időkben bontogatni kezdte egy pánszláv propaganda, amelynek Parisban újságja is volt Jablonovszki Vencel szerkesztésével,⁸⁴ amely hajlandónak látszott a történeti Lengyelország ideálját az orosz uralom prédájául vetni. Ez a tény inkább tüneti, mintsem politikai jelentőséggel bír, mert el lehet mondani, hogy néhány orosz pénzzel fizetett szerencselovagon és jóhiszemű fantasztán kívül a pánszláv eszme nem vert gyökeret a lengyel értelmiségben.

A 48. forradalmak érintésére természetesen újra felfakadtak az egykori lengyel állam csonkjainak véres sebei. Európa felszabadult népei az irgalmas nővér gyöngéd tapintatával érintették a lengyel sebet: a köztársasági demokrata párt Franciaországban elsőnek emelte föl szavát az „észak franciáinak” érdekében; a frankfurti „Vorparlament” kimondotta, hogy Lengyelország felosztása szégyenletes igazságtalanság volt és „a német törzsek szent kötelességének tartja, hogy visszaállítását minden igyekezetükkel előmozdítsák. Az osztrák kormány hasonló deklarációt tett a *Wiener Zeitung*-ban; János főherceg, a birodalmi helytartó egy lengyel küldöttség előtt kijelentette, hogy „nagy anyja és Frigyes király Lengyelország felosztásával súlyos bünt követett el.” A piemontei seregben, illetőleg Durandó tábornok szabadcsapatai közt Dél-Tirolban egy lengyel légió is részt vett Kamienski ezredes parancsnoksága alatt.⁹⁵ A szicíliai forradalmárok vezére Mierolavski lengyel emigráns volt,⁹⁶ aki utóbb, 1849 júliusában a német demokrácia kétségbeesett harcait vezette Badenben. Hogy egy másik lengyel tábornok, Chrzanovszki Adalbert mily végzetes szerepet játszott Piemonte második nemzeti háborújában, arról már fentebb az olasz ügyek kapcsán megemlékeztünk.

A lengyelek megfeszített figyelemmel kísérték a magyar válság fejlődését, a magyarság szakítását Ausztriával s a nemzetiségekkel, főleg a szlávokkal való véres vitáját az ország déli határain. Vezérek és frakcióik közt nem volt különbség abban a meggyőződésben, hogy a lengyel szabadság vetése is a magyar rónákon fog kizsendülni, hogy helyük a magyarság oldalán van de mint a nagy szláv törzs egyik hajtása, elszorult lélekkel látták a szlávokkal való meghasonlását, Czartoryski, Potocky, Cseykovski aggódva szemlélték a szláv közösség céltudatos magyarelles megnyilvánulásait, s attól tartottak, hogy a prágai kongresszus határozatai oly hatalmas ürt teremtenek a magyarok és a szlávok közt, amelyeket az ő heroikus közvetítéseik sem bírnak átívelni. Dembinski azért sietett Prágába, hogy a Palacky befolyása alatt tanácskozó szláv kongresszuson elejét vegye a magyarokkal való nyílt szakításnak. Az öreg Czartoryski, a párisi emigráció nagytekintélyű főnöke ezt írta Dembinskinek: „Remélem, hogy teljes erővel a magyarok és a szlávok kibékítésén fog fáradozni. Ezt parancsolja az igazság, a politikai józanság, a magyarok életérdeke, jövőbeni biztonságuk, jelenlegi boldogulásuk és egy sikeres védelemnek a lehetősége a meg-

számlálhatatlan ellenséggel szemben, mely napról-napra szaporodik és amelyeket szerencse esetén se lehetne egyszerre legyőzni ... A horvátokkal szemben lépjenek az engedmények terére, kövessenek el mindent az engesztelésre és kibékülésre.”⁹⁵ Szerbiában a tavasz óta egy lengyel ezredes, Bistyanovski gróf működött ugyancsak Czartorysky megbízásából a szláv és magyar béke érdekében.⁹⁷ Ezek a nagy politikai okosságról tanúskodó igyekezetek azonban egyelőre meghiúsultak. Sem a magyarnemzet, sem a szláv partikularizmus akkor még nem érett meg a nemzetiségi politika terén olyan orientációkra, amelyek föltételezték a lengyel” kísérletek sikerét. Kossuth 1848 őszén ha szívesen látta is lengyel szabadságharcosoknak Magyarországra özönlését, nem akart tudni a lengyel emigrációval való szövetségről, s egy lengyel légió felállításáról. Mint Palkovskinak mondta, nem vállalhatja a felelősséget azért, hogy a „lengyel formaruhák és sasok” esetleg a magyarságra zúdítják az orosz.⁹⁸ Nem kelthetett bizalmat a lengyel tervek iránt a galíciai lengyel képviselők magatartása a Reichsratban, ahol teljesen kiszolgáltatták magukat Stadion vezetésének s mint az egységes szláv block tagjai, 1848. szeptemberében a magyar országgyűlési követek visszautasítása mellett szavaztak. A nemzetiségi megértés, tehát a lengyel tervek megvalósulásának pszichológiai időpontja mára 4. osztrák alkotmány-octroy után következett be. Szerbek, horvátok, lengyelek, csehek egyformán utasították el az egységes Ausztriának Schwarzenberg és Stadion által kínált serlegét. Ámde ugyanez időtájt annál magasabbra hurozódtak a magyarok követelései, akik egy nagyszerű katonai helyzet magasságából most (áprilisban) a nemzetiségektől ugyanazon »Unbedingte (interwerfung«~ot kívánták, mint 1848. decemberében A Yindischgrätz a magyaroktól. Kossuth maga se hitte, hogy a nemzetiségi kérdés miként való megoldása nem katonailag, de politikailag sorsdöntő problémája a magyar államnak. 1849. mára 10-én azt írta Batthyány Kázmérnak, hogy »miután a magyarországi kormány által tett legloyálisabb föltételek nem indíthatták több izben őket st. i. a szerbeket) arra, hogy balgatag harcuktól elálljanak, rájuk győzedelmünk esetében bizonyos szolgaság vár; . . . ha fegyverrel győzetnek le, akkor tömérdek gonoszságaikért, kegyetlenségeikért kiirtás vár rájuk«.¹⁰¹ Csak az orosz beavatkozás tényleg jobb belátásra a magyar vezérférfiakat: Szegeden, mikor már égett a föld lábuk alatt, július végén hoztak messzemenő politikai és kulturális

engedményeket tartalmazó törvényeket, de már késő volt. Utóbb az emigráció tapasztalatai rászorították a nagy magyar szabadságharcost, hogy nézeteit a nemzetiségi kérdésben radikálisan átírdomsa, da ez már Czartoryskiék és Dembinskiék meghiúsult közvetítéseit nem teheték meg nem történtté.

Noha formális szövetség nem is jött létre a lengyel emigráció és a magyar kormány között, a lengyelek részvétele a magyarok önvédelmi háborújában egyre nagyszerűbb mőreteket öltött. Lengyel ifjak 1849-ben az egész tavasz és nyár folyamán lopóztak, szivárogtak át a határon, hogy a magyar ügyért harcolhassanak. Némelyek az éj homályát használták fel, hogy a zord, hófödte Kárpátokon áthatoljanak.¹⁰¹ A lengyel önkéntesek derekasan küzdöttek minden harctéren, mint azt Kossuth ismételtelen el is ismerte, a honvédsereg egy részében azonban határozott ellenszenv uralkodott irántuk. Áll ez elsősorban a legitimista érzelmű tisztekre nézve, kiknek érzelmeit Leiningen naplójegyzetei híven tükrözik vissza.¹⁰² A pénzt tékozták, pocskolták¹⁰³ úgy, hogy egy 300 főből álló légió annyiba került, mint két magyar zászlóalj. Görgey, aki Tiszafüreden valószínű katonatiszti puccsal távolította el az öreg, tehetetlen Dembinskit a magyar főszereg éléről, attól félt, hogy Kossuth lengyelbarátsága oly kötelezettségeket hárít a magyar nemzetre, amelyek azt belesodorják az európai forradalomba és kihívják az orosz beavatkozást. Görgey azt hitte, hogy Kossuth a lengyelekkel óhajt osztozni a világforradalom vezetésében s azért mellőzi a magyar tábornokokat, hogy „egy Kossuth-Octavianus, egy Bem-Antonius s egy Dembinski-Lepidus triumvirátusa” uralkodjék Magyarországon felett.¹⁰⁴

Ám ebben a kökénysavas iróniában monumentális igazságtalanság foglaltatik Kossuth iránt. A lengyel emigrációval való barátság – szövetségnek nem lehet nevezni, mint teszi azt Alter¹⁰⁵, nem a világforradalom szándékainak bordájába szövődött, s nem volt oka, legfeljebb ürügye az orosz beavatkozásnak. Sőt a lengyel szövetséghez való leláncolását egyenesen tagadja az a magaviselet, amellyel elvetette Dembinski tervét, aki – mikor már semmi kétség sem forgott fenn az orosz intervencióról – az orosz haderő lekötésének céljából Galícia forradalmasítására törekedett s e célból a magyar kormányzótól 10.000 emberből álló hadtestet kért. „Mihelyt – úgymond Dembinski – elegendő lengyel föld leendő hatalmában, első feladatomban lesz, hogy egy lengyel országgyűlést

hívjak össze, mely a magyar kormánynál tett kölcsönt elismere-
 rendi s átveendi a lengyel nemzet budgetjébe”.¹⁰⁶ Kossuth,
 akinek pedig politikai bátorságért nem kellett a szomszédba
 menni, talán Dembinski személye iránt való bizalmatlanságból
 nem fogadta el az öreg lengyel tábornok javaslatát. Bem maga
 is ellenezte a galíciái betörést s ezt a legnagyobb szerencsétlen-
 ségnek tartotta arra a provinciára, mert a Dembinski-főle
 expedíció csak jelt adna a földbirtokosok általános felkoncolására.¹⁰⁷
 A magyar katonai körök épp úgy tévedésben voltak Kossuthnak
 a lengyelekkel való viszonyának természete felől, mint ahogy
 helytelenül ítélték meg a külföldön is. Metternich hercegné
 Londonban azt írta naplójába, hogy a lengyelek kényszerítették
 Kossuthot a Habsburg-ház detronizálására. („Ich höre . . . dass ihm
 Kossuthot) Dembinski an der Spitze seiner Polen dazu
 gezwungen hat’).¹⁰⁸ Miklós cár régibb készségét, hogy t. i. fel-
 ajánlja segítségét Ausztriának a magyar forradalom ellen, csak fokoz-
 ták azok a szertelen hírek, amelyek a lengyelek fegyveres részvé-
 teléről szállingóztak a császári udvarban. Schwarzenberg állítólag
 azt a jelentést küldte Pétervárra, hogy a magyar forradalomban
 egy 60.000-nyi lengyel légió harcol. „Nie hätte sich – mondta
 Orlow gróf, Paskievics környezetének egyik tagja Scher-
 Thosznak – Kaiser Nicolaus zu der unglücklichen Intervention
 entschlossen, wenn ihm nicht Schwarzenberg vorgegaukelt
 hätte, dass die polnische Legion 60.000 Mann stark sei und
 mit der ungarischen Armee zusammen unser Polen bedrohen
 werde”.¹⁰⁹ Hogy Miklós cár sohasem avatkozott volna be, ha
 a lengyelek magyarországi szereplése nem nyugtalanítja, ezt
 jóhiszeműleg állíthatta egy olyan osztrákgyűlölő orosz katonai-
 tiszt, mint Orlow; ma már, mikor a beavatkozás anteaktáinak
 egy részét a történelem ismeri, meghaladott álláspontnak látszik.
 Hogy az úgynevezett lengyel kötelezettségek mennyire nem
 voltak tehertertelek Kossuth politikáján s mennyire nem feszé-
 lyezték őt szabad mozgásában, annak döntő bizonyága az a
 tény, hogy a magyar szabadságharc tizenkettedik órája előtt,
 akkor, midőn Erdélyben és Magyarországon lengyel főparancs-
 nokok vezették a főhadseregek hadműveleteit, kész volt tárgyalni
 az oroszokkal s Leuchtenberg hercegnek felajánlani a magyar
 koronát. Éppen ez bizonyítja a Kossuth-politika rugalmasságát
 és elevenségét, hogy minden momentumot képes volt értékesíteni
 s minden politikai adalékot felhasználni végső célgondolata
 javára. Úrrá lenni az exigenciákon s azokból a lehető legnagyobb

hasznot kisajtolni: volt a lényege Kossuth politikai elhatározásainak 1849-ben és az emigrációban egyaránt de anélkül, hogy lényének felsőbb moralitását áldozatul dobta volna egy macchia-vellisztikus kódexnek. A lengyel kérdés szálainak a magyar ügy szövetébe való belefűzése tisztán azon fordult meg nála hogy az mekkora pozitív erőt képvisel. Kossuth hajlandó volt ugyan szövetségre lépni a revolutionizmussal, ha ebből erőt vélt meríthetni, de nem borzadt vissza a III. Napóleonnal való kézfogástól sem, ha abból valami jót várhatott nemzetére nézve. Nem is volt ő ex professo forradalmár, mint Mazzini, Ledru Rollin, Herzen. A londoni emigránsi telep illuzionistái közt ő volt a legóvatosabb és leggyakorlatibb politikus, akinek történeti érzéke biztosította azt a magasabbrendű államférfiúi érzéket, amely a szociális doktrinárizmus és a forradalmi hagyomány többi képviselőiből teljességgel hiányzott. A lengyel ügy iránt el volt telve mélységes szimpátiával, ámde ez az u. n. „érzelmi politikus” rögtön kész volt eloldani a maga csónakját a lengyel hajótól, mihelyt föltételezhette, hogy ez zátonyra jut s vele együtt pusztulás érheti mindazon legfőbb javakat, amelyeket a végzet az ő gondviselésére bízott.

Nem érdektelenek azok a vonatkozások, amelyek a nyugati szlávságnak másik, politikai öntudat és művelődési színvonal tekintetében a lengyelnél semmi esetre se alábbvaló törzsét, a csehet kapcsolatba hozták a magyar szabadságharccal. Mielőtt ennek a napjainkra rengeteg tanulsággal terhes viszonynak ismertetésére térnénk, meg kell állapítani, hogy a cseh-magyar relációk fejlődésében a márciusi osztrák alkotmány (1849.) felezési pontot jelent csak úgy, mint Magyarország és Ausztria egyéb nemzetiségeinél. Valamennyi szláv individualitás közt a cseh volt a legfogékonyabb a pánszláv eszmék iránt, sőt a nagy-szláv egység legbuzgóbb és legtudományosabb evangélistái csaknem kivétel nélkül a Moldva partjairól indultak propagandautjokra. A német nyomást egyik szláv sem érezte annyira közvetlenül, mintegy érzékileg, mint a cseh, amelynek már a Szudéták láncai se nyújtottak elegendő oltalmat a német maszszivum ellen. A csehek németgyűlölete az önvédelem ösztönének imperatívusza volt a hódító és hatalmasabb fajta ellen, amely egyszerre támadta létüknek politikai, gazdasági és kulturális cölöpéit. A magyar faj és a magyar állam iránt való érzéseik nem voltak ennyire tradicionális mélységűek, nem egy faji élet-halál tusa érzelmi szintéziséből fejlődtek, nem ipakodtak

annyira a néplélek fenekéig. Irodalmi és politikai izgatás vezetőkein terjedtek tova egy történelmi akkumulátorból, amelynek finom rezgései a negyvenes években voltak észlelhetők Felső-Magyarország tót értelmiségében.

Palacky, a cseh nép orákuluma, a csehek nemzeti történelmének harmadik könyvében a magyarok letelepülését a Duna alföldjén az egyetemes história legfontosabb eseményei közé sorolta, amelynél végzetesebb katasztrófa egy évezred folyamán nem érte a szláv világot. A 9. században – Palacky elbeszélése szerint – a szlávok a holsteini határtól egészen Peloponnészusig terjesztették ki lakóhelyüket s ámbár régi függetlenségüknél fogva egymástól sokféleképen elágtak, mégis mindennütt erős, hatalmas és tevékeny fajnak bizonyultak. Kétezer év óta az őskor legerősebb és legvadabb nér-ci is (szkithák, szarmaták, hunok, bolgárok stb.) elbuktak a szlávok belső ereje, szellemük és eredetileg fensőbb kapacitásuk előtt, sőt ellenségeiket felszívták és magukba olvasztották. Egyedül a magyarok kerültek el ezt a végzetet nemcsak, hanem letelepedésük által örökre szétkalapálták a szláv egységet.¹¹⁰ Palackynak, valamint a pozsonyi evangélikus főiskola másik két növendékének, Kollárnak és Safariknak agitációjára a múlt század második negyedében egyre sűrűbb politikai zarándokiasok indultak meg Felső-Magyarországra s etnográfiai kirándulások ürügye alatt a szláv misszionáriusok gyakran látogatták a Vág és Garam völgyének tótjait. A lutheránus tót egyházközségek látszottak legszomjasabban fogadni az új tant, az a vidék, ahol a cseh hussszizmus hagyományai nem merültek egészen a feledés homályába. Fel-tűnő, hogy e tót nemzetiségi mozgalom vezérei jobbadán egyházi férfiak voltak, mint ahogy protestáns papok jártak élén a 17. század kurucfölkeléseinek is. Ennek az okát megelhetjük abban a tényben, hogy a papság a tót értelmiségnek akkor egyetlen elemét alkotta. Egy, a negyvenes évek elején kiadott tót kalendáriumban már ilyen sorokat találunk: „Ki magyaríthatna meg benneteket honfiak, erdőkben barangoló drótosok, csipkések, kicsoda titeket, sáfrányosok és olajárasuk? S minden hordár száját ki ferdíthetné el? Mindnyájunknak egyenlő jogunk van Magyarországhoz; mi tótok saját hazánkban lakunk itt, az Árpádok fegyverrel meg nem hódíthattak bennünket, rimánkodás után alku szerint egyesültünk velük... Tartsuk tehát jogaink mögött nyelvünket s ne hagyjuk lábbal taposni magunkat”.¹¹¹

A cseh-tót szolidaritás a szabadságharc kezdetén még nem

volt cselekvő politikai tényező elem, de a legjobb úton haladt, hogy azzá legyen. Maguk a cseh politikusok a párisi februári események után feszült figyelemmel kísérték a magyar országgyűlés tárgyalásait. Mint Ausztriának többi, politikai öntudattal és történeti exisztenciával bíró népei, a csehek is a szabadság championjának tartották a magyar nemzetet, amelynek sorsán fordul meg mindaz, ami eszményi érzéstől áthatott tényező, ami a haladás és a demokrácia levegőjében élni akaró elem Ausztriában létezett. Minden szem a pozsonyi diétára, illetőleg annak vezérére, Kossuthra függeszkedett, aki a márciusi krízisben kezében tartotta nemcsak Magyarországnak, de Ausztriának és az uralkodóháznak sorsát is. A csehek várakozását az az átirat tolmácsolta, amelyekkel a prágaiak a magyar Rendekhez fordultak: «Tous les peuples – így szól a felirat legérdekesebb passzusa – suivent avec un redoublement d'attention les actes de la Hongrie, car ils savent bien que de ce qu'on y fait, leur sort et leur avenir dépendent également. Les populations, naturellement énergiques de la Hongrie ont été moins soumises à une tutelle systématique et l'asservissement de l'esprit . . . Elles ont conservé intact le trésor précieux de leur liberté et surtout de leur action propre et de leur patriotisme. Mais c'est en raison de ces forces et ces moyens que la Hongrie est appelée actuellement et qu'elle est apte à exercer l'influence la plus décisive sur toute la politique de l'Autriche.»¹¹²

A magyarság iránt fakadozó e szerény rokonérzés szén-sava azonban néhány hónap múlva elillant, sőt a hungarofóbia dagályába szökött. Ezt a hangulatváltozás nem csupán Palackyék befolyása következtében jött létre, nem is a császári pártfogással tenyésztett szláv testvériség idézte elő egymagában, hanem a magyar nemzetiségi politika s a magyar demokrácia leplezetlen szövetkezése az osztrák és német demokráciákkal. A magyar „nemzetiségi politika jobb volt hírénel és semmi esetre se igazolta azt a rágalmozó hadjáratot, melyet Ausztriában és a külföldön folytattak ellene. A magyar nemzetiségi kérdés sokkal kevésbé volt politikai, mint a Lajta túlsó partján. A magyarországi nemzetiségek nem bírtak azzal a történeti éniséggel, mint Ausztria nyugati szlávjai; sérelmeik inkább szociális, egyházi, gazdasági és kulturális természetűek voltak, jórészt olyanok, amik a rendi korszak tartozékai gyanánt ismeretesek, s amik demokratikus jogkiterjesztéssel nemcsak orvosolhatók, de egyúttal megfoszthatók lettek volna min-

den irredenta jellegtől és letompíthatok minden szeparatiztikus éltől. Ha a nemzetiségi probléma a feudális Magyarországon inkább osztály-kérdéssé módosult, s a nemzetiségek helyzete nem volt sem több, sem kétesebb, mint a közös jobbágyi sors egy részlete, azért semmit se veszített veszedelmes és állam-bontó jelentőségéből. A magyar uralom a beolvasztó törekvések és a föderációs egyenjogúsítás közt létesült kompromisszum: az idegen nyelvű alattvalókkal való rendelkezés oly típusa, a melynek párja nem volt Európában. Ez a rendszer a magyar kormányzati *savoir fair*-nek becsületére vált ugyan s kétségtelenül arra vall, hogy e sajátságos szisztéma alatt az uralkodó, illetve vezérfajban számbeli arányait meghaladó erők rejlenek: válságos időkben azonban arra kényszerítette a politikai nemzetet, hogy egyszerre több fronton harcoljon. Az uralkodóház, kivált mióta a felvilágosult abszolutizmus célkitűzései irányították (Kolonic, II. József), nem késett hasznosítani ezt a fonák helyzetet a nemzeti ellenállások letörésében. Minden agitátor biztos fedezetet talált a politikai magyar nemzet ellen az uralkodóháznak ebbeli készségében, mely szívesen tűrte, sőt elősegítette Palackyék propagandáját is, mint egyik fékét a „magyarizmus túlzásainak”.

Kossuth, akinek Pesti Hirlap-ja 1841-ben még a régi magyar ideológia nyelvén riadt „a hazában dölyfösen« fölemelkedő néhány korcs nemzetiségre”, szentül hitte, hogy a demokrácia malasztjának ihlete megteremti a lelkek békéjét a magyar államnak e középponti problémájában is. 1848. júliusának első napjaiban ezt írta Hirlapjában: „Én nem akarok Irlandot látni a magyar korona alatt, hanem testvériesen szabad, boldog népeket, kik közül senkinek se legyen joga a másakra irigy szemmel tekinteni. *De míg a karomat bírom, amíg fejemben egy gondolat, szívemben egyetlenegy csepp vér él, a magyar korona épségének, országunk önállásának, nemzetünk szabadságának, becsületének bántalmát gyáván elnézni sohasem fogom.*¹¹³ Hogy mégis követtek el hibákat – s Kossuthot sem véve ki – az átalakulás vezérfőrfiai nem bírták vagy nem akartak ebbe az irányba téríteni a magyar közszellemet, azt leginkább a szegedi országgyűlés (1849.) tárgyalásai bizonyították, amikor-szükségesnek látták gyökeres revízió alá venni a nemzetiségekkel szemben követett politikát. Maga Szemere 1859-ben a Pesti Hírnökben így állapítja meg a 48-49-es nemzetiségi politika mérlegét: „Valljuk meg, az akkor véletlenül kiütni látszott, de régóta

bensőleg forrongott nemzetiségi eszmének s mozgalomnak nagy fontosságát s messze horderejét nem fogtuk fel. Mi pusztán mesterséges zajnak vettük, mi az ég dörgése volt – mi egy tábor lábai által véltük ingásba hozottnak a földet, pedig az valóságos földrengés vala – egy egész erdő lombjai sohasem hozhatnak mozgásba, ha nem vész az, ami fű”.¹¹⁴ Es még 1849. júliusában se volt egységes a magyar közvélemény a nemzetiségi kórdósben, mikor az orosz és osztrák inváziók hullámaiban már csak egy kis szigetre korlátozódott a nemzeti kormány hatalma. „A radikal párt bajnokai – írta Szemere Kossuthnak 1849. jul. 25-én – úgy nyilatkoznak, mint 1832-ben, midőn a magyar volt minden, a rác, oláh csak nép . . . Élesen voltam kénytelen föllépni s kimondám, hogy azon általánosságok, azon mindig arisztokratikus-magyar felfogása a demokracióban más népségek követeléseinek, elveszíti a nemzetet”.¹¹⁵

A történelem törvényének nagyszerű ritmusát kell éreznünk abban a tényben, hogy – mindezek ellenére – a nemzetiségek egy, mondhatni nagyobb része, a magyarság oldalán vérzett a szabadságharcban.¹¹⁶ Áll ez első sorban a tótokra, kik a honvédsereg állományának egy ötödét szolgáltatták.¹¹⁷ Ez a tény politikailag annál nagyobb horderejű, mert a vaskezü magyar „konventbiztosok”, élükön Csányival – Simunich osztrák tábornok jelentése szerint – drákói szigorral jártak el minden rezgелődés ellen. Simunich állítólag felvidéki betörései alkalmával mindenütt az országutak mentén fákon lógó holttesteket s a faluk végén bitófákat látott, amelyeken Csányi „áldozatai” szikkadtak a napon és a fagyban.¹¹⁸ Vidékenkint persze változott, sőt néha ingadozott a tótok hűsége a magyar államhoz. Mikor Pulszky Bécsből menekülve a Morván keresztül éjszakának idején egy kis tót faluba ért, a korcsmaasztal körül beszélgető tótokat hallgatott ki. Nagyban politizáltak: mi volna jobb, ha Jellacic vagy Kossuth győzne. A fiatalok Jellacic mellett voltak, hogy hiszen ő is tót, de egy éltesebb s tekintélyesebb parasztgazda azt mondta: Marhák, ha Jellacic győz, visszahozzák a robotot, a kilencedet s a tizedet; mi magyarok vagyunk, ha tótul is beszélünk.¹¹⁹ Az orosz hadsereg egyik főtisztje így írta le benyomásait: „Mint mindenütt, úgy nálunk is az idealisták szomorú hadából szép számú kontingens lóvén együtt, közülük többen keresték a pánszláv eszme fonalát a sárosmegyei tótok között. De mekkora volt meglepetésük, midőn a jámbor atyafiak különféle agyafúrt kérdéseikre egyhangúlag azt felelték,

hogy ők sárosmegyei tótok s így Magyarországhoz tartoznak, a pánszláv eszmét nem ismerik, hírét sem hallották. Ezek az urak hasonlóképen jártak a lelkészekkel és tanítókkal is, azzal a különbséggel, hogy az egész beszélgetés *inter pocula* bizalmas hangon történt s így minden ceremónia nélkül megmondták, hogy nemsokára eljön az idő, midőn a magyar honvédek az oroszokat is jól elverik az osztrákok után. Maradjon mindenki a saját hazájában s ne keveredjék a más bajába”. Windisehgrätz a Stadionhoz intézett bizalmas levelében maga beismerte, „hogy a tótok Magyarország északnyugati részében még nem ébredtek nemzeti öntudatra, sőt több vidéken a fölkelőkkel működnek össze”.¹²⁰ A Galga-völgyi tótok harci dalát 1848-ból közli Tragor:^m

„Szegény Magyarország
 Sorvad s csaknem megdől
 Benne nagyra hízott
 Rőfögő némettől.
 Rőfögő németek,
 Rút, kéjes oroszok
 Rátok Magyarország
 Mennyi zsírt halmozott”.

A hurbanisták és a Szirmay-féle önkéntes guerilla-bandák viselt dolgai, amelyek csirketolvajlásokból, zsarolásokból, sarcokból és rablásokból állottak az osztrák csapatok mögött, egy ideig a ponyvahistóriák és kalendáriumok kedvelt krónikaanyagához tartoztak, de a néphagyományban gyökeret nem eresztettek. A cseh-szlovák propaganda, melynek egyetlen demonstratív politikai eredménye volt egy küldöttség megjelenése az osztrák császár előtt, teljes kudarcot vallott a tót nép nagy tömegeinek természetes faji öntudatlanságán és a magyar államhoz való hűséges ragaszkodásán.

Annál nagyobb károkat okozott a cseh politikai irodalom Ausztriában és a külföldön a magyar szabadságharcnak. A csehek ha eredménytelenül döngették is a Kárpátok bástyáit, annál csökönyösebben és hajthatatlanabban szervezték az osztrák szlávok szolidaritását Magyarország ellen. A délvidéki lázadás és Jellacic ellenforradalma következtében a magyar nemzet ösztönösen a frankfurti parlament szövetségében akarta megvetni lábát, ami aztán végkép megvadította és ellenünk mozgósította az osztrák szláv világot. Noha az első szláv kongresszus gondolatát egy horvát politikus, Kukuljevic Iván vetette föl, a

csehek karolták fel legmelegebben és fogtak előkészítéséhez – Prágában. Thun, Csehország helytartója és Palacky gondoskodtak róla, hogy a június 2-ára Prágában összehívott kongresszus tanácskozásai és határozatai ne irányuljanak Ausztria és az uralkodóház ellen. A három csoportban (délszláv, lengyel-ruthén, cseh-tót) üléselő kongresszus követelte a nemzetiségek egyenjogosítását a szlávok hegemoniáját a Habsburg-monarchiában, mindenütt és minden körülmények közt a harc és az érdekközösség proklamálását a németek és magyarok ellen. Bakunin, a kongresszus egyetlen orosz résztvevője, a lengyel küldöttekkel egyetértésben hiába próbálta ellensúlyozni Palacky, Rieger, Kukuljevic és Húrban magyarellenes, túlnyomó befolyását s meggyőzni a szlávokat e politika veszedelméről és reaktív szelleméről. Bakunin utóbb a szlávokhoz intézett szózatában részletesen megalakolta álláspontját (Aufruf an die Slaven, von einem russischen Patrioten, M. B., Mitglied des Slavenkongresses in Prag): „Ha Ausztria fentartása – úgymond – az európai despotia feladata, akkor annak szétmorzsolása az európai forradalom hivatása kell, hogy legyen.” Mi tehát a szlávok teendője? „Es ist klar, wir müssen jetzt in Ungarn gegen Windischgrätz und für die Magyaren erklären.”¹²² A prágai kongresszus által megteremtett magyarellenes közszellemet azonban sem ő, sem a lengyelek nem bírták megfordítani. Így lett az agresszív pánszláv gondolat keresztelő medencéjévé a Moldva ősi medre, mint ahogy a frankfurti parlament mustármagjából szökött sudárba az alldeutsch eszme terebélye. Palackyék végzetes tévedése a cseh nemzeti aspirációkat és a szláv összetartás érdekét az udvari reakció vontató kötelére csatolta. Május 15. és 26. hódoló feliratukban kijelentették, hogy nem engedelmességek a forradalmi terror alatt működő bécsi minisztériumnak, nem küldenek képviselőket Frankfurtba s nemzeti comitét alakítanak a kormányzat ideiglenes vitelére. Bizonyos, hogy a csehek agitálása nélkül az osztrák Reichratban nem sikerült volna egy jobboldali többségi koalíciót összehozni, mely – a prágai zendülés véres elfojtása dacára – egészen a márciusi alkotmány kihirdetéséig (1849) kútfejűül szolgált az összes magyarellenes törekvéseknek Ausztriában. A csehek (Rieger) magatartása hiúsította meg Kosuthnak azt az egészséges ötletét is, hogy a két birodalom országgyűlése döntse el Magyarország és Ausztria vitás kérdéseit. Az osztrák birodalmi gyűlés padjairól untalan felhangzott a szláv kérdés: „Nur so lang wir Slaven es wollen, besteht Österreich.”¹²³

Mily fájdalmas és kijózanító volt a csalódás, amelyet a március 4. alkotmány ébresztett a cseh közvéleményben és az egész szláv univerzumban! Az udvar iránti loyaltás egyszerre kihűlt. Palacky, a politikája ellen morajló vihar elől az önkéntes visszavonulás magányában elmélkedhetett azon, mennyivel helyesebb irányba igazodott a testvér tót nép naiv öntudatának mágnestűje, mikor inkább hallgatott Kossuthra, mint az ő ügynökeire s hogyan történhetett meg, hogy a hü csehek és a rebellis magyarok ugyanoly jogkonfiskálás elbánásában részesültek? Rieger Parisba emigrált s ott eltűnődhetett a *Bank vom Hause Österreich*-en. Prágában az az ifjúság, amely élén járt a pütkösi forradalomnak (1848 június), viharosan tüntetett Kossuth és a magyarok mellett. Á megtért hurbanistákkal rögtönítelő katonai bíróságok végeznek. 1849 májusában a titkos rendőrség cseh konspirátorokat fog üldözőbe; a helyőrségeket mindenütt erősíteni kellett. Görgey zászlóaljainak közeledése Magyarország nyugati határai felé kimondhatatlan izgalmat keltett a cseh fővárosban, kivált az ifju-csehek körében. A Hradsin ágyúi a városra szegeződtek, mint 1848 júniusában.¹²⁴

A dolgoknak ebben az érlelődési folyamatában kezdett tárgyalni Rieger Parisban a magyar önvédelmi harc nagykövetével, Teleki László gróffal, az öreg Czartoryski közvetítésével. A készülő orosz beavatkozás arra ösztönözte a magyar államférfiúi, hogy fele útjáig eléje menjen Riegernek s a nemzetiségi kérdésben engedjen a végső határig. Minthogy azonban ily súlyos jelentőségű ügy tárgyalásának egész felelősségét nem akarta magára venni, Parisba kérte Pulszky Ferencet. Ez a magyar diplomata holmi cseh ígérek kedvéért a magyar állami egység kérdésében nem volt kapható semmiféle alkura és tranzakcióra, „Két óráig éjfélután (május elején) – beszéli Pulszky – értekeztünk vele (Riegerrel). Semmi áron nem akart lemondani a felvidék tótjairól; végre Teleki és Czartoryski mégis rábeszéltek, hogy a történelmi elvet fogadja el, mert anélkül a maga tulajdon hazáját, Csehországot se tarthatja meg egészen. Végre megkötöttük ezen az alapon a békét”.¹²⁵ A „párisi complotte” megállapodásaiban Rieger arra kötelezte magát, hogy közvetíteni fogja a békét a magyarok és délszlávok között, azután Magyar- és Csehország véd- és dacsövetségre lépnek egymással egymás területi sértetlenségének kölcsönös biztosítása alapján. Alter is, Pulszky után gúnyosan intézi el a magyar-cseh szövetséget, azt komédiának nevezi. Ha a cseh-

magyar békekötés írott malaszt is maradt s a magyar szabadságharc nem is húzott közvetlen hasznot a párisi complotte-ból, mindazonáltal nem érdektelen epizódja a 48-49-es eseményeknek, a népek önrendelkező joga első szerény megnyilvánulásának s messzemutató tényjelensége a Palacky-féle osztrákbarát és magyarelles cseh törekvések bukásának.¹²⁶

VIII.

A délszláv-illyr mozgalom. Gaj és Jellacic. A szerbek. Risztics a magyarországi szerbekről. Meghasonlás az odborban. A szerb fejedelemség és a rác mozgalom. Kossuth és Obrenovics Milos. A márciusi alkotmány lehangolja a szerbeket. Magyar-szerb tárgyalások. Andrassy és Garasanin.

A cseh-tót kérdésnél intenzivebb és zajosabb tünetekben jelentkező veszedelem tornyosult Magyarország déli határain az illyr mozgalomban, amely még sokkalta vésztlóbb formában fejlődött belső politikai ügyből külső problémává, mint amaz, mert az illyr-délszláv forradalom súlypontja – úgyszólván kitörése óta – külföldön feküdt. E propaganda eszmei tartalma és célkitűzése voltak azok a leghathatósabb szétvető, illetve robantó- elemek, amelyek élet-halálküzdelemre szálltak a magyar állammal.

„Von dem Adriatischen Meerbusen
Bis zu den Pontisohen Meereswogen,
Und wo der heilige Athos steht,
Ist das Erbgut der Illryer”. (Danica Illirska).¹²⁷

A Nagy Illyria – Gaj terve szerint – Horvátországon kívül magába foglalta volna Dél-Stájert, Karinthiát, Krajnát, Isztriát, Görzöt, Dalmáciát, Bosznia-Hercegovinát, Montenegrót és Szerbiát, tehát mindazon tartományokat, amelyekből a 20. század Jugoszláviájának mozaikja összetevődött. Az *Illyria irredenta* három birodalom törmelékeiből akarta a dél-szláv politikai egységet összealakítani: Törökországból, Ausztriából és Magyarországból, de mintha minden igényét egyszerre a katonai szervezet tekintetében leggyöngébb és legvédtelenebb Magyarországon akarta volna behajtani, a két császári hatalom felé látszólag és egyelőre barátságos ábrázatot öltött, hogy egész keserű gyűlöletének és elszántságának földsárga epéjébe fojtsa a történeti magyar államot. Belgrádban és Szerajevóban török pasák ör-

ködtek az ottoman hatalom végein, a horvát és szerb határőrvidék az osztrák érdekek megbízható előőrsé volt a veszélyeztetett országrészekben, csak a magyar állami célok és szempontok állottak organikus védelem híjában, sőt a horvát tartományi és szerb egyházi önkormányzat által a magyar politikai igazgatás fejlődni engedett forradalmi fókuszokat saját határain belül.

A szabadságharc magyar történetírásának clichéi közé tartozott az a beállítás, mintha a szerb és horvát nemzeti mozgalmak a kamarilla varázsvesszőjének suhintására törtek volna a magyar faj és a magyar állam ellen. Maguk a magyar politikusok, mintegy szemeiket dörzsölve, álmélkodva vették tudomásul, hogy ugyanazon népies erők és nemzetiségi célgondolatok, amelyek Magyarországon összetörték az ancien régime-t, Horvátországban és Dél-Magyarországon a magyar uralom ledöntését vették munkába s tudni sem akartak a magyar demokráciával való testvéresülésről. Azt a közszellemet, amely a délszlávok politikai amorphizmusa dacára egységes frontot teremtett a magyar királyság ellen, épp oly tiszta és eszményi érzéstől áthatott irodalmi izgatás hozta létre, mint az olasz és magyar risorgimentót és a görög hetairiákat, amelyeknek mozgalmi rezgésbe hozták az egész délszláv nép-komplexumot. Amily mértékben erősödött és öntudatosodott a magyar közgondolkodás a reformokban s aminő mértékben igyekezett a magyar géniusz megteljesedni kifelé ható politikai szerveiben és intézményeiben: ugyanazon arányokban növekedett az ellenhatás is az uralma alatt élő nemzetiségekben. Gaj Lajos propagandáját a tiszta kajkovác vidékeken nagyon megkönnyítették a magyar nacionalizmusnak – nem mondom – túlhajtásai, de jogos igényei főleg a magyar nyelv diplomatikai fensőbbisége tekintetében, a tenger felé terjeszkedésnek megfőkezhetetlen, mert kiirthatatlan életösztönből fakadt vágya, az Ausztriával való viszony lazítása és az a nagyszerű gazdasági emancipáció, amelynek vezetésében Kossuth és Széchenyi osztozkodtak. Risztics, a jeles szerb államférfi, magyarországi fajtestvérei elégtelenségének főokát pl. a diszunitus egyház üldözésében látta, főleg az 1840. országgyűlési határozatban, amely elrendelte hogy a nem magyar ajkúak anyakönyvei is magyarul vezettessenek. Risztics szerint ez döntötte fel a türelem mérlegét. A szerb fölkelés is ennél a pontnál gyúlt tettegességre, mikor ápr. 20-án Újvidéken a templomban szétszaggatták az anyakönyvek magyar példányait.¹²⁸ A szerbeknek márc. 27-én a magyar országgyűlés elé terjesztett

kívánatainak legnagyobb része egyházi autonómiára és szociális sérelmeik orvoslására szorítkoztak. Egyébiránt pedig kijelentették, hogy a szerbek a magyar nemzetiséget s a magyar nyelv „diplomatikai méltóságát”, elsőbbségét és hatalmát minden közálladalmi viszonyban szíves készséggel elismerik, de viszont kívánják, hogy „a maguk nemzetisége is megismertessék és nyelvük szabad használása a maguk tulajdon ügyeiben, az egyházi szolgálatokban és azok körüli beligazgatásukban törvény által megerősíttessék.”¹²⁹ Igényeik az események sebes tempóját követő mértani haladvány formájában növekedtek. Kossuth és az országgyűlés ápr. 8-án a törvényalkotás lázában fogadta a szerb küldötteket. A fesztelen eszmecsere, amely Kossuth és a szerb küldöttek közt megindult, csakhamar ideges, rapszodikus szóváltássá mérgedt, mikor a szerbek Kossuth kérésére sem tágitottak programjuk azon részétől, amit bajosan lehetett összeegyeztetni a magyar állam szerves történetpolitikai és területi egységével. Mikor Sztratimirovicsek avval fenyegetöztek, hogy ha „Pozsony megtagadja tőlünk jogaink elismerését, akkor mi azt máshol fogjuk keresni”, akkor mondta Kossuth e végzeteljes szavakat: „Úgy hát döntsön köztünk a kard!” Foubanque, a belgrádi angol konzul erre való hivatkozással ápr. 22-ön jelentette kormányának: „Kossuth ezen szavai idézték elő a szerb harcot összes borzalmaival.”¹³⁰

Ugyancsak április első napjaiban egy másik küldöttség Bécsben járt-kelt s egy másik nemzet kívánságainak listájához akarta megszerezni a bécsi kormány jóindulatát. Az illyr deputáció volt ez Gaj vezetése alatt s a következőket kérvényezte: a coelibátus eltörlését, kegyelmet Tommassoonak (Manin barátjának), a Dalmáciával s az olasz-horvát Litoráléval való egyesítést, évenkénti országgyűlést felváltva Zágrábban, Eszéken, Fiúmében és Zarában, felelős minisztériumot s végül tiltakozott horvát határőr-csapatoknak alkalmaztatása ellen Olaszországban. Ezekre a követelésekre épp oly kevésbé lehet rásütni az aulikus bélyeget, mint akár a pesti ifjúság tizenkét pontjára. A horvát nacionalisták kezdetben nem akartak hallani sem Bécsről, sem Pestről. Még június 10. után is, mikor már sűrű szálak fűzték össze Zágrábot Béccsel, Kukuljevic egy szenvedélyes szónoklatban azt kívánta, hogy az áruló sváb (t. i. V. Ferdinánd), Innsbruckban letéttessék.¹³¹ Mennél messzebbmenő célokra feszítette törekvésének íjját az illyrizmus, annál kevésbé nélkülözhetette az összes magyarelles elemek szövetségét, első sorban

az udvarét. Gajék a konzervatív horvát tényezőket azzal a fogással nyerték meg, hogy megszüntetik azt az uralmi dualizmust, amely eddig Bécsből és Pestről a horvát népre nehezedett s ehelyett az összes birodalmi ügyeknek (had, pénz) a császárvárosban való egyesítését akarják s teljes egyenlőséget Magyarországgal. A föderatív gondolat és az illyr nemzeti érzés már kezdett meglapulni a dinasztikus politika arcvonala mögött. Az udvari reakcióval való szövetségét aztán Jelláció működése, fejezte be, akit a szerbek már június végén azzal vádoltak hogy – miként Thun gróf a cseh mozgalmat megrontotta – azon mód buktatja meg Jellacic a délszláv ügyet. Jellacic – írta egy belgrádi újság – csak arisztokrata s a szabadság ellensége, aki teljességgel méltatlan a szláv nép föltétlen bizalmára.¹³²

A szerb nacionalisták joggal bizalmatlankodtak Jellacic-csal szemben, aki a horvát nemzeti aspirációknak a dinasztikus politika medrébe való csatornázására vállalkozott. Jellacic szereplése okozta, hogy a horvát hév Európaszerte az elnyomás és a reakció porkolábjának nevével azonosult, hogy a római radikálisok IX. Piust nagy pálfordulása után „horvátnak”, „hóhérnak” nevezték.¹³³ Semmi sem valótlanabb és képtelenebb állítás, mint a horvát demokratáknak s egyes szlavoíil külföldi íróknak (*Hartley, The man who saved Austria. The life and Times of baron JellaUt*) az az irodalmi törekvése, hogy Jelláció clownszerű, színházi figuráját Kossuth Lajos nagy egyénisége mellé állítsák azon soit disant alapon, hogy mindketten szabadsághősök voltak. Nem is szólva azon roppant kvalitatív különbségekről, amelyek e két férfiú tehetsége, világszemlélete és erkölcsisége közt fennállottak, fölösleges szót vesztegetni e komikus és bosszantó erőlködések cáfolására. Egy császári osztrák tábornok és a népszabadságnak egyik legtüneményesebb világtörténeti harcosa egy összehasonlítás talapzatán – ez mégis kicsit sok.¹³⁴ Mikor a márciusi octroy után a félrevezetett horvát nép szeméről lehullott a hályog s egy közhangulat támadt Ausztria ellen, Jelláció, aki naiv machiavellizmussal játszott a illyr nemzeti hős és az osz+rák tábornok kettős szerepét, nyíltan levetette az álarcot s Zimonyban 1849. máj. 29-én így beszélt: „Ha a felforgató mozgalmak magyar vagy szláv földön ütnek ki, az nekem mindegy; én csak az egységes Ausztriát ismerem, az összmonarchia fentartását és a jogegyenlőséget; aki nem osztja nézetemet, ha magyar, ha szláv, ha

német: nekem ellenségem”.¹³⁵ Eisenmann, aki különben sok rokonszenvvel ír róla, így jellemzi: „Il incarna deux idées dont l'alliance va sauver la vieille Autriche: l'idée dynastique et l'idée nationale, mais la première domine et dirige la seconde”.¹³⁶ Pulszky, aki jelen volt azon a híres bécsi értekezleten, melyen Batthyány utoljára próbálta békésen elintézni a horvát-magyar viszályt s aki egy remek plutarchosi párhuzamot vont a két *representativ man* közt, így fakadt ki Jellacic távozása után: Comediante, comediante!¹³⁷ Hübnert, a délszláv nemzeti hős lármás, teátrális megjelenése és végtelen hiúsága Muratra emlékeztette¹³⁸, aki minden erkölcsi komolyság nélkül, egy lovastiszt negédes felületességével, felelősségérzet nélkül sáfárkodott a gondjaira bízott nemzeti érdekekkel, melyeket örökre megszeplősített és elárult a reakciónak.

De vajjon micsoda erkölcsi alapon támadták a szerb vezetők a horvát nemzeti hőst, mikor az ő nemzeti mozgalmuk sem maradt érintetlenül az udvari reakció mételyétől? Nem ugyanazt az irányt szolgálta-e patriárchájuk, Rajasics József, egyike a legromlottabb embereknek, kik valaha papi öltönyt viseltek? Maga Knizanin, akit Hisztics a szerbség tündöklő csillagának nevezett, ez a különben lovagias jellemű férfiú, akit bizonyos romantikus lelkesedés vezetett fajrokonai segítésére, nem küzdött-e mindvégig bajtársként az osztrák hadseregben egészen az utolsó felvonásig? Az elfogultság, amellyel a szerbek lehetőnek tartották, hogy az osztrák ház megadja nekik azon önállóságot és szabadságot, amelyet visszautasítottak, mikor a magyar nemzet felajánlotta nekik, nem kevésbé bámulatos, mint az osztrák politikának ravasz játéka, mely e képtelen hitet a szerbek szóles rétegeiben még a márciusi alkotmány után is, a magyar függetlenségi harc végéig fentartani bírta.¹³⁹

igaz, hogy az osztrák barátság rendületlen vallásában a szerbség körében korántsem uralkodott oly zavartalan összhang, mint Jellacic népénél, amely kész volt tüskön-bokron keresztül követni a „lovagias bánt” ellenzéki hangok ellenére is. Sztratimirovics, a radikális szerb nemzetipárt vezére, éppoly kevésbé volt vádolható osztrák, mint magyar érzelmeikkel s csupán politikai kényszerűségből dolgozott együtt az osztrák udvarral. A nemzeti Odbor és az értelmiség határozottan a fiatal és becsvágyó Sztratimirovics mellett nyilatkozott, míg a papság és a köznép a patriarcha mellé állt, kit teljes gözzel támogatott a Bécsben és Belgrádban tevékeny-

kedő Mayerhoffer ezredes és konzul is, ez a kis Metternich mint Springer nevezi.¹⁴⁰ Sztratimirovics nem akarta tűrni, hogy a szerb fölkelés elveszítse nemzeti karakterét, hogy az osztrák tisztek épp úgy bánjanak el a szerb nemzeti jelvényekkel, mint előbb a magyarral, nem akarta, hogy a szerb inszurrekció egyszerre átvedlődjön császári osztrák-szerb hadtestté, hogy Karlóca, a szerb Sión a délvidéki reakció főhadiszállásává váljék. Kész volt a magyarokkal való megegyezésre, ha azok elfogadható föltételeket kínálnak a szerbeknek s nem akarta népét az osztrák érdekek naprendszerének mellékboldogjává sülyeszteni. A szakadás 1849. elején következett be a szerb fölkelés két vezére között; ámde Sztratimirovics húzta a rövidebbet, kénytelen volt Knizanin táborába menekülni s utóbb kiegyezni a hatalmas patriarchával azon az alapon, hogy hü alattvalója lesz a császárnak. 1849. tavaszán és nyarán azonban teljesen kivonta magát a szerb nemzeti küzdelemből, illetőleg a „K. K. Österreich-serbisches Armeekorps” harcaiból. A szerb nemzetiség öncélúsága – hála vezetői makacs magyargyűlöletének és vakságának – teljesen kitörlődött azon elemek sorából, amelyek a magyar küzdelem utolsó fázisában szerepet játszottak.

Erre a kimenetelre nemcsak Rajasicsék önzése juttatta a magyarországi szerbeket, de a fejedelemség szerencsétlen külpolitikája is. Szerbia úgyszólván a magyarországi fölkelés haditára és hadműveleti alapja volt, ott készültek a fegyverek, ágyútöltények, kartácsok, puskagolyók stb.¹⁴¹ A magyarországi szerb mozgalom különben is korszakalkotó a szerb faj történetében, mert a török Porta vazallus államának ez adott először alkalmat a külfölddel való érintkezésre, a Porta közvetítése nélkül.¹⁴² Risztics szerint a patriarcha-választás tényében és hatásában bontakozott a két államterület szerbjeinek politikai szolidaritása. „Mig – úgymond Risztics – az istentisztelet a karlócai templomban tartott, a harangok zúgását a szellő más falvakba is elviszi s lövöldöző belgrádi tanulók fogadják e hangokat a Száva másik partján.”¹⁴³ A szerb fejedelemség politikusai kezdetben látszólag tartózkodókig viselkedtek, jóllehet Garasanin már május 29-én tudatta Sztratimirovicscsal, hogy az egy törzsből eredt magyarországi szerb testvérek ügyét magukévá teszik és semmiféle áldozattól se fognak visszariadni, ha csak „némileg is hasznukra válhatnak a magasztos és szent cél érdekében.” A piemontei és francia

konzulok, sőt egy darabig maga Mayerhoffer osztrák konzul is a fejedelemnél a beavatkozás ellen dolgoztak. Mayerhoffer föllépésében és szereplésében Radetzky custozzai győzelme képezte a demarkacionális vonalat, ahonnan kezdve nyíltan a beavatkozás érdekében és a szerb önkéntesek toborzása és beözönlése mellett dolgozott.¹⁴⁴ Knizanin szerb szenátor, a Karagyorgyevics-uralom főoszlopa, szintén az intervenció mellett szállott síkra s ő maga ajánlkozott az önkéntes csapatok vezetésére.

1848. őszén – a közelebbi időpontot nem ismerjük – jelent meg Kossuthnál egy Petrovics nevű „úri ember” s azt az ajánlatot tette a Honvédelmi Bizottmány elnökének, hogy támogassa Obrenovics Milost a szerb fejedelemségre irányuló akciójában s ekkor megbízója kötelezettséget vállal arra, hogy a Knizanin alatt a magyarok ellen harcoló önkénteseket visszavonja s egyúttal az Obrenovics és Karagyorgyevics Sándor közti versengés megbénítja és a polgárháború örvényébe taszítja Szerbiát úgy, hogy képtelen lesz beavatkozni Magyarország ügyeibe.¹⁴⁵ Nekik – mondta Petrovics – 6000 aranyra van szükségük abból a célból, hogy az Obrenovics-párt notabilitásait Kragujevácon a kellő kísérettel összegyűjtsék és a puccsot végrehajthassák. Kossuth érintkezésbe is lépett Szabó Imre által a Münchenben tartózkodó Obrenoviccsal, ki erre nyomban Zágrábban termett, ahol azonban letartóztatták. A 6000 aranyat a budai szerb püspöknek kellett volna vinni a megállapított helyre, Péterváradra, a püspök ur azonban – noha becsületszavát adta, hogy megbízatását teljesíti – a szerb fölkelők táborába ment s az egész Petrovics-féle complotte-ot leleplezte.¹⁴⁶ Így Karagyorgyevics Sándor ettől fogva még buzgóbban zárkózott az osztrák szövetséghez, az természetes. Ám a nyugati hatalmakat is megriasztotta ez a terv, amelynek megvalósítása a Balkán forradalmasításával járt volna s kiszámíthatatlan bonyodalmak kiinduló pontjává válhatott volna. Alter azt hiszi, hogy a nyugati kormányok fanyarságában a magyar ügy iránt főbenjáró ok gyanánt szerepelt ez a megghiúsult *coup d'état*.

A szerb közvélemény szájizét kissé elkésérítette a márciusi octroy, amely a hazai szerbek partikuláris érdekeivel csak oly mostohán bánt el, mint a magyar nemzet alkotmányos szabadságával. Ez időtájt Czartoryski ügynökei és a piemontei kormány megbízottai lázas igyekezettel buzgólkodtak a szláv-magyar béke létrehozásán. A lengyel emigránsok, kik Czar-

toryski és Teleki László megbízó levelei alapján közvetítettek, a szerbek területi aspirációinak elismerése terén oly messzire mentek s az engedményekben annyira bőkezűek voltak, hogy a magyar kormány követe, aki június elején átutazott Belgrádon, csak nagyon óvatosan mozoghatott a lengyel-magyar Ígéreték szövevényében és a szerb politika balkáni kanyargóin. Andrassy Gyula – mert róla van szó – biztosította Garasanint, a szerb külügyminisztert, hogy Magyarország »híven a szabadságról nyíltan hirdetett elveihez, kész mindent megígérni, amit fegyverrel ki nem kényszeríthetnek tőle és ami nem lépi túl azt a határt, amely a szerb nép szabad fejlődéséhez, a magyar állam szétdarabolásának elkerülése mellett szükségesnek látszik.«¹⁴⁷ A magyar diplomata egyúttal felhívta Garasanin figyelmét Knizanin magyarországi szereplésére, mint a szerb-magyar béke egyik legfontosabb akadályára, a szerb külügyminiszter viszont a győztes magyarok jóindulatába ajánlotta bácskai és bánág faj testvéreit, kik különösen Perczel kegyetlenségeiről terjesztettek szörnyű híreket a fejedelemségben. Andrassy ezután összekötetésbe lépett a szerb demokrata párt vezérével, Kuslan Dragulinnal, a *Slovenszki Jug* szerkesztőjével s megvitatta vele egy lengyel-magyar-szerb szövetség föltételeit és módozatait¹⁴⁸ s az Ausztria ellen tervezett együttműködés lehetőségeit. Úgy látszik, a szerb demokrata vezérrel folytatott tárgyalásaiból merítette ama reményét, hogy egy Ausztria-elleni működésre Horvátországban se talál egészen parlag mezőket. Azt javasolta Batthyányiak, intézzenek kiáltványt a horvát néphez, amelyben a legtágabb körű autonómiát helyezték kilátásba egyedül a magyar nyelv országgyűlési privilégiumának biztosítása mellett »Ha győzünk – írta főnökének – mindent módosíthatunk, ha legyőzetünk, akkor semmit se veszítettünk.« Valószínű, hogy Andrassy belgrádi jelentéseinek döntő befolyása volt Szemeréék nemzetiségi, politikájára, mint az országgyűlés szegedi tárgyalásai dokumentálták.

A szabadságharc vezérei a délszláv kérdésben kettőt hibáztak: először a nemzetiségi politikában az új tájékozódással elkéstek, másodsor nem tudtak éket verni, illetve a meglévő hézagot kiszélesíteni a horvátok és szerbek között. Rajasics egy alkalommal panaszkodott, hogy a Horvátországgal való szövetség mint kő nehezedik lelkiismeretére.¹⁴⁹ A délszláv egység homályos kódében néha felszikkasztott a történeti, vallási és érdekbeli ellentét: ott volt különösen a Szerómség hovatarozásának

kérdése, ott volt az éles vita a bán és vajda politikai jogkörének és méltóságának elsőbbsége körül, a latin kereszténységű horvát nép mély ellenszenv a görög-keleti egyház iránt, a paraszti sorban sínylődő horvátság gazdasági inferioritása a módos városi szerb polgársággal és szabad községeiben kiváltságait uzurpáló szerb birtokos osztálylyal szemben. Ezeket az ellentéteket 1848-ban a magyar politikai uralom iránt érzett közös gyűlölet forrasztotta össze. Világos után pedig feloldódtak az elnyomás közös fájdalmában és szégyenében s az osztrákság mérhetetlen gyűlöletében.

IX.

Az erdélyi román mozgalom külpolitikai vonatkozásai. A rendi magyar uralom mulasztásai Erdélyben. A moldvai és oláhországi emigránsok. Jancu. A magyar-román béke. A románok csalódása.

A magyar állami szervezetet bontogató nemzetiségi mozgalmak közt legkevésbé állt külső hatások alatt az erdélyi román fölkelés. A mezőgazdasági proletariátus történeti forradalmainak legtipikusabb tünetei közt indult és terjedt az erdélyi román mozgalom, amelynek sötét tűzben lángoló úr- és magyargyűlölete a szociális igazságtalanság mély, szinte földalatti krátereiből robbant ki a faji háború legborzalmasabb és legszertelenebb túlzásaiba. Áll ez főként az Érchegység és a Havasok régióira, ahol a bányavidék hatóságai és a kincstári uradalmak tisztviselői helóta-sorban tartották a bányászokat és a mócságot (Bucsum község pere, Varga Katalin szereplése stb.)¹⁵⁰ Áll ez azután az erdélyi magyar nemesség birtokain uralkodó úrbéri visszaélésekre, a földesurak hihetetlenül szűkkeblű osztályönzésére, akik a 48. átalakulás után is – a nemzetőrség és a politikai hatóságok támogatásával – kérlelhetlen közönnyel hajtották be az úrbéri tartozásokat és a robotot. Még 1849 elején is Zarándban azokat a román fölkelőket, akik önként letették a fegyvert, a magyar ügyhöz csatlakoztak és hazatértek, a szolgabírák szántani hajtották robotba. Joggal mondhatta Csutak Kálmán alezredes, aki Zarándban egy honvédkülönítményt parancsnokolt, hogy a sors keze érte utóit a megyét, mert „az itteni birtokos urak rosszabbak voltak a szegény néphez, mint a tatárok”.¹⁵¹ Az erdélyi birtokos osztály az átalakulás szociális vívmányait, amelyek existenciáját támadták, nem is köszönte meg Kossuthnak. Teleki László 1850-ben azt írta Bethlen János grófnak, hogy Erdélyben a „magyar nemesség, mely a robot eltörlése által koldusbotra jutott, nem szereti Kossuthot”. „Nincs

is rá semmi okuk, felelte Bethlen – mi mindig Széchenyi Istvánnal tartottunk”¹⁵².

E szociális szakadékok felett lebegett az erdélyi „rendi magyar uralom, amelynek reform-törvényalkotásai messze mögötte maradtak – legalább egy emberöltőnyi idővel – a magyarországyűlésekéinek, holott ezeknek iramodási tempója sem elégitette ki a negyvenes évek közvéleményét. Az erdélyi három nemzetek (magyar, székely, szász) és négy felekezetek (róm. kath., a két protestáns egyház és az unitáriusok) kiváltságos kasztjai egy jóformán idegen nemzetiségű jobbágyi pária rétegre súlyosodtak, amelyet kikezdett, alámosott a pauperizmus sötét tengere. Az a nagyrészt papokból és ügyvédekből álló néhány román értelmiség, amelynél fajrokonaik szociális kizsákmányolása a magyarság ellen feszülő nemzetiségi öntudatban nyilatkozott meg, csak a megpattanásig húzott nyilat röpítette el, mikor a szociális elnyomatásból par excellence politikai izgatási anyagot merített s végletes harcot hirdetett a magyar birtokos osztályban hússá és vérré vált szociális és politikai rendszer ellen. És amikor az Unió által egyszerre az erdélyi magyar feudális uralomnak rendelkezésére állottak a magyar nemzetnek rengeteg erőforrásai, amelyeknek reménylése még csak megacélozhatta az erdélyi nemesség konokságát és dacát, meglepetésként hathat-e a történészre, ha az erdélyi románság vezetői kapva kaptak minden támogató kéz után, kínálták légyen azt akár Bécsből, akár a Kárpáton túlról? „Nézzetek – mondta Barnutiú, a román nemzetiségi mozgalom szellemi vezére Balázsfalván a máj. 15. „nemzetgyűlésen” – a románság e tömegére, mely az egész nemzet nevében azt kiálltja: nem megyünk a magyar szabadság asztalához, mert az ételek rajta meg vannak mérgezve”¹⁵³.

A magyarság iránt való bizalmatlanság indokoltságához s a román nemzetiségi mozgalom kezdetének jóhiszeműségéhez sem férhet szó. Annál igazságosabb vele szemben a történelem marasztaló ítélete, mikor az őszinte magyar békeajánlatok elől mereven elzárkózott, mikor felszította a magyar faj ellen a csöcselék legbestiálisabb indulatait, mikor nyíltan összeszövetkezett az udvari ellenforradalom erdélyi szerveivel, mikor nemzeti comitéjük tagjai elfogadták (Jancu kivételével) a bécsi zsoldot s annyira megbecstelenítették nemzeti fölkelésük indítékait, hogy a szebeni osztrák katonai parancsnokság beelegyezésével behívták Erdélybe az oroszokat,

moldvai fajrokonai elnyomóit. Az erdélyi román mozgalomnak e szennyes bélyegét senki se restelte jobban, mint azok a román emigránsok, akiket az orosz zsarnokság elleni tragikus küzdelmük tett hontalanokká s akiknek égett a szemük a szégyentől, hogy erdélyi testvéreik odaadták magukat a reakciónak. »Ah a magyarok, magyarok – írta egyikük (Rosetti) Ghicához, a konstánápolyi román emigráció főnökéhez – mond meg nekem mikor ezt a nevet hallod, nem jut-e eszedbe, hogy hamut hints fejedre? Nem jut-e eszedbe, hogy végy egy pisztolyt és Elládon kezdve (osztrák-barát román ágens) . . . magadon végezzed? Szégyen, ezerszer szégyen! Mit mondok? Átkozom azokat az embereket, kik közt az első volt az, aki eljátszotta a román nemzet dicsőségét és rázuditotta arabságnak szégyenét és nyomorát. Ah, ha igaz kormánya lettünk volna a románoknak, az a dicsőség, hogy a világot megszabadítsuk a rabságtól, nem a magyaroké lett volna, hanem a miénk. Vagy ha egyesültünk volna a magyarokkal, biztosan bevettük volna Bécsset s proklamáltuk volna a köztársaságot, míg most remegve várjuk, hogy valamit összeszedhessünk a magyar lakomák morzsáiból.«¹⁵⁴ Ezek a tanácsok és szemrehányások részben falrahányt borsók voltak, részint megkéstek s a magyar szabadságharc fejlődésére semmi befolyást sem gyakoroltak. A hazai románság vezetőinek egy része fizetett ügynöke volt Bécsnek, más része pedig annyira elvakult a magarygyölölettől vagy oly mértékben ragadta meg fantáziájukat a dákoromán eszme igézete, hogy Rosetti és társainak minden békítő igyekezete hajótörést szenvedett a román vezérek stupid csökönnyösségén. A magyarbarát román emigránsok egyike, Maiorescu, akit a németiségtől és a pánszlávizmustól való félelem tett a comité politikájának ellenségévé s a magyarokkal való együttműködés kedvéért feláldozta a dákoromán célokat, a románság helyzetét így határozta meg: „Az ausztriaiknak (beleértve a magyarországi románokat) politikája, hogy mentől jobb lábbon álljanak az udvarral azért, hogy a magyarizmustól megszabaduljanak. A Törökországban lakóké pedig az, hogy mentül jobban éljenek a szultánnal, hogy megszabaduljanak a szlavizmustól.»¹⁵⁵ Bem győzelmei után egyikük, Boliac Cézár bejött Erdélybe s Brassóban megalapította az *Expatriatul* c. lapot a román-magyar testvériség propagálására s Eliad nevű honfitársa aknamunkájának ellensúlyozására, aki Puchner égisze alatt Szebenben szerkesztett egy osztrákbarát román újságot azután, hogy az oroszellenes szabadelvű párt az

orosz beavatkozás következtében Moldvában és Oláhországban szétrobbant.

Míg a román comité tagjai hűvösen vagy éppen ellenséges szemekkel figyelték fajtestvőreik magyarbarát propagandáját, a legnépszerűbb román felkelő vezér, Jancu Ábrahám, kit minden vadsága és természetbeli egyenetlensége dacára a román mozgalom legeszményibb és legönzettelenebb indítékai hatották át, szíves rokonérzéssel fogadta az emigránsokat s iparkodott kezükre dolgozni, a magyar-román béke érdekében. A *havasok királyának* főhadiszállásán lobogott legtisztábban a román öncélúság lángja. Keze véres lehetett, de mocsoktalan. A forradalom román gyermekei között Jancu alakjára, ha fekete-piros színekben gomolygó történeti háttér ejti sivár árnyékát, ha a magyar hagyomány őt is besorozta az erdélyi, fájdalom, iszonyú *septembriseurjei* közé, kiknek fényessége az alvilág tüztől való: annyi bizonyos, hogy Jancu romantikus és szilaj jellemében a természetnek ama rettenetes ereje, naivsága és tisztasága inkarnálódott, amelyet népek forradalmában még senki se mért meg s amely – Carlyle szerint – verdesi az égboltot s lenyúlik a poklok mélységére. Jancu nem akart együtt haladni az udvari reakcióval s úgyszólván táborozásának kezdetétől fogva tárgyalt a békéről a magyar kormánnyal, de a megegyezéshez eleinte hiányzott az alap, utóbb a tárgyalásoknak reményteljes fázisában a Hatvani- epizód döntötte halomra Jancu és Drágos terveit s a végső megegyezés csak aug. 3-án jött létre, mikor már a magyar szabadságharc a végét járta.¹⁵⁶ Az aug. 8-án Lúgoson ratifikált szerződés értelmében Bem a kormányzótól nyert felhatalmazásnál fogva magyar tábornokká nevezte ki Jancut, aki kötelezte magát seregét Facséton összpontosítani s a magyar kormánynak rendelkezésére bocsátani. A román emigránsok serény munkálkodásának kétségtelenül része volt a nemzetiségi törvényjavaslatban, melyet Szemere 1849 júliusának végén a szegedi országgyűlés elé terjesztett. Balcescu, aki a magyar kormánynál legtöbbet tett a megegyezés létrehozása körül, kifejtette Kossuth előtt, hogy Magyarország előtt két út áll: vagy megőrzi eddig bírt szupremáciáját s akkor maradjon arisztokrata és zsarnok, vagy szabad és demokrata akar lenni s egyúttal kikerülni a pánszlávizmus részéről fenyegető veszedelmet, akkor adjon kezet a 9 (?) millió románnak, akivel a demokrácia veleszületett s álljon vele együvé.¹⁵⁷ E megegyezéshez fűzött politikai remények keltették a magyar kormányban azt

a gondolatot, hogy az osztrákok kiűzetése után Erdélyből Bem tegye át a háború székhelyét Moldvába és Oláhországba hátha sikerül az oroszok mögött fellázítani a politikai vesztegzár alatt tartott román népet. „Bolexes (?) és Boliac, oláhországi emigráns urak – írta Kossuth 1849. jul. 16-án Bemnek – ajánlatot tettek oláh légiót alkotni. Elfogadtam az elvet, detail-ok végett altábornagy úrhoz utalám őket. Ajánlom őket. A dolog igen fontos. Ha Ön Oláhországba nyomulna (mit igen szeretnék), e zászlóalj az avantgarde-ot képezhetné. A következmény felszámíthatatlan volna”.¹⁵⁸ Ebben az utóbbi föltevésben azonban Kossuth sajnosán megcsalatkozott. A betörésnek, helyesebben: katonai diverziónak mint fentebb említettük, semmiféle politikai következménye nem lett. A magyar-román szövetségi., terveket abszorbeálta az orosz beavatkozás s a nyomában járó enyészet, amely végig pusztított Magyarországon és minden nemzetiségének szabadságán. Nem is éledtek fel előbb e tervek, mint az emigráció alatt, Kossuth dunai konföderációjában, amelynek halvány körvonalai már felismerhetők voltak ama tárgyalások eredményein, amelyek Kossuth és a román emigránsok lözt folytak 1848-49-ben. Ha a magyar kormányt jogos vádak érhetik, hogy a kellő időpontban nem fogta fel a román nemzetiség helyzetét és nem teljesítette azokat az igényeket, amelyeket szociális és politikai viszonyainak javítását illetőleg a magyar nemzettel szembe helyezett: még súlyosabb beszámítás alá esik Saguna püspöknek és a román comitének viselkedése, akik népük öncéluságát minden ellenszolgáltatás nélkül kiszolgáltatták a bécsi politikának. A román vezérek akkor sem ocsúdtak fel, mikor a márciusi octroy már a horvátokat és szerbeket is kiábrándította s állhatatosan elzárkóztak a valóság felismerése elől, holott a dunai fejedelemségek románjai is jobb belátásra igyekeztek őket téríteni. És ugyan mit nyertek jobbágyi hűségükért? 1849 végén csak az volt a kívánságuk, hogy a harcban elesett románok számára a bécsi kormány engedné meg egy emlékkőnek felállítását. Ridegen visszautasították ezt a kérést is. A félhivatalos *Siebenbürger Bote* a román mozgalmat lekicsinyelve Jancut elnevezte rablóvezérnek, egyrészt, a magyarokkal való paktáló hajlama miatt, másrészt mert szorgalmazni merte a románság részére a megígért szabadságot.¹⁵⁹ Saguna kitüntetésén és Axentéék császári kegydíján kívül az egyetlen fizetség az volt, hogy Erdélyben a Bach-régime alatt a kisebb-rendű állásokat románokkal töltötték be. A havasok tetején barangoló,

mórcjainak kalyibáiban lappangó, félőrülten tilinkozó Jancu Ábrahám, a tragikus végű havasi király meglepő történelmi perszonifikációja annak a román léleknek, amely keserű, tétovában hányódva keresi népe számára a szabadságot és az emberi móltóságához illő életmódot s keresgélés közben kapkod majd a dákoromán lidérc után, majd meg a magyar testvéri jobbja felé nyúl, s semmit se markol.

* *
*
*
*

A legsúlyosabb teherként Magyarország külpolitikai rovatában az orosz intervenció volt, amely az osztrák-magyar háborút el is döntötte. Amit az osztrák diplomácia félelmetesen megszervezett bloquade-ja, amit az osztrák hadsereg minden erőfeszítése, amit a nemzetiségek egy részének koalíciója nem tudott elérni, szinte egy csapásra elintézte az orosz beavatkozás, amely nem egészen tíz hét alatt véget vetett a magyarság önvédelmi háborújának. Magyarországnak sajnos nem volt módjában meggátolni az orosz beavatkozást, még kevésbé azt katonailag fölülmúlni. De itt emelték legmagasabbra halálos elszántsággal s itt tartották legizmosabb kezek a világszabadság véres lobogóját, mint Petőfi énekelte:

„Európa csendes, újra csendes,
Elzúgtak forradalmi
Szégyen reá! Lecsöndesült és
Szabadságát nem vívta ki...

De hát elcsüggedjünk emiatt, hogy „szétszórt hajával és véres homlokával” állt a viharban a magyar egyedül? Nem!

„Emelje ez fel lelkeinket,
Hogy mi vagyunk a lámpafény,
Mely, amidón a többi alszik,
Ég a sötétség éjjelén. ..

JEGYZETEK.

- ¹ Friedjung, Österreich von 1848 bis 1860. I. 62.
- ² Pulszky, Eletem és korom II. 120.
- ³ Pulszky i. m. II. 311.
- ⁴ Helfert, Gesch. Österreichs von Ausgang des Wiener Oktoberaufstandes II. 215.
- ⁵ Hartig, Genesis der Revolution 78.
- ⁶ Horváth M., A függetlenségi harc története I. 248. Reizner, A régi Szeged I 175.
- ⁷ Hübner, Ein Jahr meines Lebens 67.
- ⁸ Podmaniczky, Naplótöredékek II. 205-206.
- ⁹ Reuchlin, Gesch. Italiens von der Gründung der regierenden Dynastien I. (II. Abt.) 84.
- ¹⁰ Pesti Hírlap 1848. ápr. 7. sz.
- ¹¹ N. Bianchi, Storia documentata della diplomazia europea in Italia VI. 11. Bettoni-Cazzago, Gli Italiani nella guerra d' Ungharia 25. Chiala, La politica segreta di Napóleoné III. e Cavour in Itália e in Ungheria 2. Kossuth Iratai IV. 164
- ¹² Reuchlin, i. m. I. (II. Abt.) 199.
- ¹³ V. ö. Március Tizenötödike 17. sz.
- ¹⁴ V. ö. Reuchlin 1. (II. Abt.) 172-175 Springer, Gesch. Österreichs seit dem Wiener Frieden II. 358 – 359, Flathe, Das Zeitalter der Restauration u. Revolution, 583-584.
- ¹⁵ Hübner i. m. 114. Weiden, Episoden aus meinem Leben 37. Schönhals, Memoiren eines Veteranen I. 98. Kolowrat-Krakovski, Erinnerungen aus dem Jahren 1848. u. 1849. II. 85-86. Hartig i. m. 125. Hübner i. m. 23. Springer i. m. II. 156.
- ¹⁶ Schönhals i. m. 11. 168. Alter i. m. 109-110.
- ¹⁷ Winterfeldzug 457. Gelich, A lüggellenségi harc története 111. 13.
- ¹⁸ Pesti Hírlap 1848. július 21. sz.
- ¹⁹ Chiala i. m. 16-17.
- ²⁰ Kossuth Iratai II. 354.
- ²¹ Kossuth Iratai II. 3 „2.
- ²² Chiala i. m. 159.
- ²³ Reuchlin i. m. I. (111. Abt.) 200.
- ²⁴ Reuchlin i. m. I. (111. Abt.) 197. Kolowrat-Krakovski i. m. II. 98 -100. Csupán Kolowrat két magyar ezredében a novarai csata után 16 arany vitézségi érmét osztottak szét. A magyar gránátos zászlóaljjak szerepéről I. még Reuchlin i. m. I. (111. Abt.) 213. és Gelich i. ni. I. 27-

²⁵ Schlesinger, Aus Ungarn 305-308. Alter Die auswärtig Politik der. ung. Revolution 53-56.

²⁰ Pulszky i. m. II. 261.

²⁷ Klapka, Emlékeimből 479-480.

²⁸ G. Massari, Ricordi biografici e cat legio di V. Gioberti III. 310. V. ö. még, Picrantonio, Il colonello A. Monti e 11 légioné italiana in Ungheria 1849. G. Massoneri, Cenni storici della guerra dell'indipendenza d'Ungheria 1848-49. s főleg Bettoni-Cazzago, Gli Italiani etc ted. 11.)

²⁹ Chiala i. m. 4-5 Massoneri i. m. 173-174. Massari i. m. 111. 309 -310. Bettoni-Cazzago i. m. 59-60. Az összes szövegváltozatokat, ill. a Splényi, Gioberti, Albini és Teleki tervezeteit l. Alternél (i. m. 108-125).

³⁰ Massarili. m. III. 312.

³¹ Chiala i. m. 10-13 Bettoni-Cazzago i. m. 227.

³² Alter i. m. 146.

³³ Szeremlei, Krónikája II. 168.

³⁴ Szinnyei, Komárom 1848-49-ben 341.

³⁵ Boldényi, Pages de la révolution Hongroise 73 – 74. Dobsa Lajos a mozgalom egyik vezetője leírta az egészet a Pesti Hírlap 1848. március 29. számában.

³⁶ Boldényi i. m. 15-16. Pulszky i. m. II. 294.

³⁷ V. ö. „Március Tizenötödike” 26. sz.

³⁸ Boldényi i. m. 86.

³⁹ Pulszky i. m. II. 258., 312.

⁴⁰ Balleydier, Histoire de la guerre de Hongrie en 1848-49. 186.

⁴¹ Boldényi i. m. 14.

⁴² Pulszky i. m. II. 92.

⁴³ Pulszky i. m. II. 249.

⁴⁴ Abafi, Hazánk VI. 649.

⁴⁵ Boldényi i. m. 86.

⁴⁰ Pulszky i. m. II. 256-257.

⁴⁷ Gelich i. m. II. 188.

⁴⁸ Alter i. m. 159., Pulszky i. m. II. 300.

⁴⁹ Alter i. m. 85.

⁶⁰ Seignobos, La révolution de 1848 e la réaction en France (Lavisserambaud, Hist. Gèner. XI. 26.

⁵¹ Pulszky i. m. II. 298.

⁵² Chaises, La France et la Hongrie en 1848-49. 340.

⁵³ Horváth i. m. III. 48-54.

⁵⁴ Pulszky i. m. II. 3 i 2.

⁵⁵ Chaises i. m. 401., Horváth i. m. III. 61.

⁵⁶ Springer i. m. II. 275.

⁵⁷ Az angol lapokból és az alsó ház tárgyalásaiból merített idézeteket jobbadán Kropf Lajos becses tanulmányaiban lordított szövegből közlöm, kivéve az angol kormány színes könyvében Correspondence relative of the affairs of Hungary, presented to both house of Parliament, London 1851.) vagy az egykorú magyar újságokban közölt nyilatkozatokat és jegyzékeket. Kropf idevonatkozó tanulmányait l. a B. Szemle 330., 331. és 352. füzetében.

⁵⁸ Hübner i. m. 362.

⁵⁹ „Március Tizenötödike” 27. sz.

⁶⁰ Kossuth Hírlapja 18. sz.

⁶¹ Gelich i. m. II. 189.

⁶² Kossuth Iratai II. 218., Szalay G., Szalay L. levele 135., Alter i. m. 98-99.

⁶³ Alter i. m. 98.

⁶⁴ Kossuth Iratai II. 226.

⁶⁵ Alter i. m. 100.

⁶⁶ V. ö. Pulszky i. m. II. 262-280.

⁶⁷ Bőséges ismertetését I. Kropf cikkében B. Szemle 352. sz.

⁶⁸ A magyar szabadságharc iránt nem túlságosan lelkesedő Balleydier írja a brit közvélemény magyarbarátságáról ezt a kedves ténnyt: „La fille d’un déplus commerçants de la cité poussa mour du magyarisme jusqu’ à offrir son cœur, sa main et son immense fortune à Görgey marié depuis dix ans” (I. m. 340-41.)

⁶⁹ Mészáros, Emlékiratai 17., 260-61,

⁷⁰ Pulszky i. m. II. 274.

⁷¹ A parlamenti és a meentingi beszédeknek összefoglalását Kropf idézett tanulmányain kívül I. Horváth i. m. III. 65-75., Alter i. m. 96-108. s rövid utalásokkal Pulszky i. m. II. k-t.

⁷² Kossuth, Iratai II. 226.

⁷³ Az amerikai-magyar érintkezések tárgyalásában Stiles (Austria in 1848-49.), Pulszky és Helfert adatain kívül főforrás gyanánt azon közleményeket és tanulmányokat használtam, amelyeket Kropf Lajos és Pivány Jenő irtak a B. Szemle 293., illetve 366. füzetében, továbbá (Pivány) a Századok 1910. évfolyamában, négy közleményben kiadta, ill. magyarra fordította Dudley Mann bizalmas követi jelentését. L. még Bud. Hírlap 1910. 49. sz.

⁷⁴ Stiles, Austria in 1848-49. II. 157.

⁷⁵ Reuchlin m. I. (III. Abt.) 103.

⁷⁶ Damburghy kilétére nézve nem valószínűtlen föltevés, hogy azonos Dannenberg Edével, aki magát a külföldön parancsnoknak nevezte. *Az Egyenlőség* szerint (1898. okt. 17. sz.) nagykanizsai születés. V. ö. *Bernstein*, *Az 1848-49. szabadságharc és a zsidók* 173. *Pivány*, *Századok* 1910. 497-504.

⁷⁷ Pulszky i. m. II. 321.

⁷⁸ Kossuth Iratai III. 333.

⁷⁹ Flathe i. m. 608.

⁸⁰ Rosen, *Gesch. der Türkei von 1826 bis 1856*, II. 118-120.

⁸¹ Pulszky i. m. II. 309.

⁸² Aller i. m. 127.

⁸³ Pulszky i. m. II. 315.

⁸⁴ Wertheimer, *Gr. Andrassy Gyula élete és kora* I. 27.

⁸⁵ Wertheimer i. m. I. 39.

⁸⁶ Wertheimer i. m. I. 45.

⁸⁷ Szilágyi S. *A magyar forradalom napjai* 43.

⁸⁸ Wertheimer i. m. I. 49.

⁸⁹ Alter i. m. 185-190.

⁹⁰ Kónyi, *Deák F. beszédei* II. 43.

- ⁹¹ Szilágyi, Magyar Nemzet Története IX. 353.
- ⁹² Az Újság 1914. január 25. sz.
- ⁹³ Dembinski, Emlékiratai 10.
- ⁹⁴ Boldényi i. m. 36.
- ⁹⁵ Bettoni-Cazzago i. m. 38.
- ⁹⁶ Pingaud, Révolution et réaction en Italie, Lavis-Rambaud Hist. Gener. XI. 63.
- ⁹⁷ Tolsztoj, Relations des operations de l'armée russe en Hongrie 188-194.
- ⁹⁸ Mészáros i. m. 18., Dembinszky i. m. 342.
- ⁹⁹ Az Újság 1914. jan. 25. sz.
- ¹⁰⁰ Thim, Dél Magyarország önvédelmi harca 227-278. V. ö. Mailáth i. m. II. 206.
- ¹⁰¹ Dembinski i. m. 271.
- ¹⁰² Leiningen, Naplója 113., 131-132.
- ¹⁰³ P. Szathmáry K., Emlékeim 83.
- ¹⁰⁴ Görgey A., Eletem és működésem Magyarországon I. 248.
- ¹⁰⁵ Alter i. m. 73-75.
- ¹⁰⁶ Dembinski i. m. 234-235.
- ¹⁰⁷ Dembinski i. m. 265.
- ¹⁰⁸ Klinkovström, Metternichs nachgelassene Papiere VIII. 51.
- ¹⁰⁹ Seher-Thors., Erinnerungen 63.
- ¹¹⁰ L. Gömöri Havas S. tanulmányát a B. Sztmle 147. és 148. sz.
- ¹¹¹ Abafi, Hazánk III. 158.
- ¹¹² Szemere, La question Hongroise 79 – 80.
- ¹¹³ «Kossuth Hírlapja 4. sz.
- ¹¹⁴ Jancsó B., Szabadságharcunk és a dákoromán törekvések 186.
- ¹¹⁵ Seress L. közlése a Magyar Figyelő 1912. évf. 316. 1.
- ¹¹⁶ Szemere ezt írja: „11 faut reconnaître ce fait que sur 2.400.000 Roumains il y avait 1.200.000, sur 1.500.000 Allemands 1.250.000, sur 4.700.000 Slaves 3.000.000, qui n'ont pu être induits par aucun moyen persuasif ni par la force à prendre les armes contre nous; bien au contraire, la plupart á entre eux s'étaient volontairement enrólés sous notre drapeau” (La question Hongroise 21)
- ¹¹⁷ Gelich i. m. 474..
- ¹¹⁸ Koczic/ka, Die Wintercampagne des Gfen Schlick-schen Armee-korps 1848-49. 50., Rogge i. m. I. 111., Friedjung i. m. I. 231-233.
- ¹¹⁹ Pulszky i. m. II. 200.
- ¹²⁰ Helfertnél, idézi Gelich is i. m. II. 150.
- ¹²¹ Tragor, Vác 1818-49-ben 182-183.
- ¹²² Heitert i. m. IV. 19-20.
- ¹²³ Rogge i. m. I. 50.
- ¹²⁴ Springer i. m. II. 707.
- ¹²⁵ Pulszky i. m. II. 271-272., Alter i. m. 141-145., Rogge i. m. I.1(.8.
- ¹²⁶ A cseh-magyar viszony fejlődéséről I. hézagos elbeszélésemet az Új Nemzedék 1918. 36. sz.
- ¹²⁷ L. Helfert i. m. II. 400.
- ¹²⁸ Tliim i. m. I. 33.
- ¹²⁹ Papp D., Okmánytár I. 31-33.

- ¹³⁰ Mailáth i. m. II. 20.
- ¹³¹ Pap i. m. I. 242.
- ¹³² Springer i. m. II. 460.
- ¹³³ Helfert i. m. II. 112.
- ¹³⁴ Érdekes különben, hogy Jellaóé a forradalom előtt magyar hazafias tárgyú verseket is írt. Kacziány Géza a „Hazánk” 1898. ápr. 7. sz.-ban fordításban közöl is néhányat.
- ¹³⁶ V. ö, Thim i. m. 318-319.
- ¹⁸⁶ Eisenmann, Le compromis d’Autriche et de Hongrie 100.
- ¹³⁷ Pulszky i. m. II, 114.
- ¹³⁸ Hübner i. m. 318.
- ¹³⁹ Vukovics S., Emlékiratai 121.
- ¹⁴⁰ Springer, i. m. II. 485.
- ¹⁴¹ Thim i. m. I. 70.
- ¹⁴² V. ö. Taillandier, La Serbie en XIX- siècle 76.
- ¹⁴³ Abafi, Hazánk VI. 647.
- ¹⁴⁴ Erlebnisse eines k. k. Oifizieres 13.
- ¹⁴⁵ Kossuth Iratai I. 387.
- ¹⁴⁶ Alter i. m. 69-72.
- ¹⁴⁷ Andrassy Batthyányhoz, 1. Wertheimer i. m. I. 30.
- ¹⁴⁸ Wertheimer i. m. I. 32.
- ¹⁴⁹ Gelich i. m. I. 175.
- ¹⁵⁰ Jancsó i. m. 61-63., Erdélyi V., A románok 1848-49-ben, XX. század 1912. évf.
- ¹⁵¹ Csutak, Adatok az 1848-49. szabadságharcról 91.
- ¹⁵² Ifj. Gróf Bethlen Miklós, Múlt és jelen 6.
- ¹⁶³ Jancsó i. m. 97.
- ¹⁵⁴ Jancsó i. m. 146.
- ¹⁵⁵ Rosen i. m. II. 119., Jancsó i. m. 122.
- ¹⁵⁶ Asbóth L., Emlékiratai I. 44., Pataki Bem in Siebenbürgen 112., Hegyesi Bihar m. a forradalomban 214., Czeucz, Berns Feldzug 350.
- ¹⁵⁷ Jancsó i. m. 161.
- ¹⁵⁸ Pap D. i. m. II. 509.
- ¹⁶⁹ Moldován G., Ságuna András 82.
- ¹⁷⁰ Jancsó i. m. 167.

TARTALOM

Előszó	3
I. A magyar kormány külföldi kapcsolatokat keres. Ennek nehézségei. Az osztrákok diplomáciai bloquade-ja. A magyar diplomaták helyzete.	5
II. A Risorgimento. Piemonte és a lombard forradalom. Splényi küldetése. Piemonte első veresége. A mazzinizmus Rómában és Toscanában. Gioberti kormánya Torinóban. Monti küldetése Debrecenbe. Splényi szerepe Torinóban. Novara. Velence és Magyarország szövetsége	9
III. Magyar küldöttség a Hôtel de Villeben. Lamartine és a magyarok. A francia demokrácia és a magyar forradalom. A francia külpolitika osztrák-barát irányja. Teleki László Palásiban. III. Napoleon politikája és az orosz beavatkozás. Michellet.	25
IV. A bnt politika általános jellemzése. A balance of power rendszere. A tory-szellem osztrák barátsága. Palmerston és a 48. forradalmak. Szalay Londonban. Kudarca. Pulszky küldetése. Az angol sajtó és a magyar szabadságharc. A Times álláspontja. Palmerston és az orosz intervenció. Parlamenti viták és meetingek a magyar ügyért	36
V. Észak-Amerika és Magyarország. Stiles közvetítése. Damburghy követ úr. Dudley Mann küldetése Magyarországra, ennek jelentései.	
VI. A török politika vesztéglése. A török liberálisok és a 48. forradalmak. Lengyel és román emigránsok Stambulban. Karacsay és Splényi a portanai, Andrássy Keletre indul. Tárgyalásai Belgrádban és Stambulban. A nyugati hatalmak követéinek üzenelmei Törökországi an. Kossuth terve a török protektorátussal.	48
VII. A szláv világ és a magyarság. A lengyelek. A lengyel emigránsok közvetítése a magyarság és a szláv nemzetiségek közt. Dembinski és Czartoryski. A lengyel légió ügye, A „lengyel-magyar szövetség”. A csehek és a magyar forradalom. Palacky és a magyarok. A cseh-tót egység. Palackyék dinaszticizmusa. Kossuth és a szlávok. A nemzetiségek többsége ragaszkodik a magyar ügyhöz. A tótok a honvédseregben. A prágai szláv kongresszus. A márciusi octroy és a csehek. Rieger és a párisi „complotte”	54
VIII. A délszláv- Illyr mozgalom. Gaj és Jellaöölő. A szerbek. Uisztic a magyarországi szerbekről. Meghasonlás az odborban. A szerb	

fejedelemség és a rác mozgalom. Kossuth és Obrenovics Milos. A márciusi alkotmány lehangolja a szerbeket. Magyar-szerb tárgyalások. Andrássy és Garasanin.	78
IX. Az erdélyi román mozgalom külpolitikai vonatkozásai. A rendi magyar uralom mulasztásai Erdélyben. A moldvai és oláh- országi emigránsok. Jancu. A magyar-román béke. A románok csalódása	87
Jegyzetek	93